REVISTA ISTORICĂ

Anul XV, N-le 4-6. April-Iunie 1929.

DĂRI DE SAMĂ
DOCUMENTE ȘI
NOTIȚE
PUBLICATE
DE

N. IORGA

cu concursul
mai multor specialiști

SUMARIUL:

N. Iorga: Cărți representative în viața omenirii:
I. Cristina de Pisan (Pizzano).
II. Pierre de Fénin.
H. Dj. Sirouni: Note armene.
„ O versiune despre uciderea patriarhului grec în anul 1821.
Pamfil Gheorghian: Documente privitoare la mănăstirea Ciolanu.
C. Karadja: Două documente externe.
„ Un steag, poate românesc, în Suedia.
„ Ziarul lui Weismantell.
Victor Motogna. Un Băsărabă amintit la 1341.
Barbu Teodorescu: Un penticostar din 1786.
Dări de samă, Cronică și Notițe de *N. Iorga*.

1929
TIPOGRAFIA „DATINA ROMÂNEASCĂ", VĂLENII-DE-MUNTE (PRAHOVA)

Prețul **30 Lei.**

www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMA. DOCUMENTE ŞI NOTIŢE —

PUBLICATĂ de N. IORGA, CU CONCURSUL MAI MULTOR SPECIALIŞTI

Anul al XV-lea, n-le 4-6. April-Iunie 1929.

Cărţi representative din viata omenirii. — III

I.

Cristina de Pisan (Pizzano).

În vremea cînd evul mediu se apleca spre antichitate într'o atitudine liberă şi simpatică, pe care a tăiat-o formula rece, severă, inexorabilă, neîngăduind alt zîmbet decît al elevului mulţămit că a izbutit să-şi facă tema, Franţa, care-şi are Renaşterea ei, mai veche şi mai firească, a primit, a adăpostit şi reţinut, dacă n'a putut da — cu toate că ducele de Orléans, fiul lui Carol al V-lea, a fost crescut de d-na de Roussel [1] —, pe o *femeie de litere,* pe o *autoare,* cum nu era, măcar la Francesi, obiceiul epocei, pe Cristina de Pisan.

Nu există o biografie a ei, de şi însăşi presintă toate elementele necesare pentru a o alcătui, precum nu există o analisă atentă a operelor pe care le-a dat şi din care aici alegem numai cartea închinată de dînsa acelui Carol al V-lea, de bună memorie, *Le livre des faits et bonnes moeurs du sage roi Charles V.*

E fiica unui astrolog cunoscut, venit pe un an şi rămas în Franţa, cu plata de 100 de livre pe lună, la Curte, care a fost medicul „pănă la urmă" şi consilier al suveranului, a acelui „Toma de Bologna", pe care ea însăşi îl presintă ca pe un *preudomme,* „scriitor foarte iubit şi cleric excelent, graduat şi *doctorisat* la Bologna cea mare în sacra medicină, cu alte grade de ştiinţă", „ales în orice virtute" [2]. Mama era Veneţiană.

---

[1] II, 16.

[2] Auquelles parolles cognoiçant son excelence toute vertu, je adjouste foy comme à parolle véritable dicte de preudomme; lequel très amé serviteur et clerc excellent, gradué et doctorisé à Boulogne la Grace en la saincte médicine, avecques autres degrez de sciences, fut continuelement présent en la maladie dudit prince jusques à la fin (III, 70). Cf. „Renommée iors tesmoignoit par

www.dacoromanica.ro

A apucat vremi mult mai fericite decît acelea în care trăiește, din mijloacele și în situația pe care le vom vedea. A văzut în copilărie odăile palatului căptușite cu catifea bătută cu „perle de aur și de mătasă", cu sentințe scrise de-asupra, mobilele acoperite de brocard, mesele, ca acea de ceremonie, pe care se servește în vase de aur și argint greu, une ori și cu pietre scumpe, hainele luxoase în care iarăși sînt dese — ca la noi în mormîntul de la Argeș— mărgăritarele, papucii de același lux[1]. Cunoaște „sala cea mare", „sala parlamentului", cea de de-asupra Seinei, cea verde[2]. În ajunul Epifaniei a asistat la una din acele ceremonii ale Curții, în care „valeți, îmbrăcați în același postav, țin candelabre din care atîrnă lumînările și torțele de se face lumină ca ziua"[3]. Dacă numai din povestiri știe despre visita în Franța a cruciatului rege al Ciprului, Petru, în 1365, ea a văzut cu ochii pe „cavalerul", cu ciudată îmbrăcăminte, trimes de Sudan la regele considerat ca „solemnul prinț al creștinilor", care primește în schimbul darurilor sale pînză de Reims „cum nu se află de loc pe acolo".[4]

Fata astrologului fără pereche, „cum n'a mai fi altul în o sută de ani" (născută în Bologna la 1363, venită în Franța în 1368), a moștenit de la tată respectul pentru „înțelepții doctori în științe

---

toute crestienté la souffisance dé mon père naturel ès sciences spéculatifes, comme supellatif astrologiens" (I, 15). De son temps et cent ans auparavant, il n'a pas vécu d'homme de si haut entendement. V. și II, 33: „philozophe, serviteur et conseilier dudit prince". Era consultat și pentru relicve. Carol însuși e „très sage philozophe et expert ès étoilles" (III, 1); „ci dit comment le roy estoit astrologien" (III, 4).

[1] Les nobles paramens d'or et de soye, ouvrez de haulte lice, que tendus estoyent par ces paroites et ses riches chambres, de velours brodées de grosses perles d'or et de soye de plusieurs estranges devises..., ces draps d'or tendus, pavillons et cieulx sur ces hault dois et chayeses couvertes, la vaissel d'or et d'ar gent grant et pésant de toutes façon, en quoy l'on estoit servit par ces tables; les grant dreçouers couvers de flacons d'or, couppes et goubelés et autre vaisselle d'or à pierrerie, ces beaulx entre més, vins, viandes délicieuses et à grans planté... Tous les abis ouvrez à fines et grosses perles, et mesmement les souliers (III, 32).

[2] La grant sale du palais, la chambre du parlement, la chambre sur l'eau, la chambre verte *(ibid.*, 39).

[3] Le luminaire des cierges pendus et torches que vaslés, vestus d'un drap, tenoyent, qui aussi cler y faisoit comme de jour *(ibid.)*.

[4] Comme un solennel prince des chrétiens... Lorsque j'estoye enfant, je vi le chevalier sarrazin richement estrangement vestus... Toiles de Rains escarlates, dont n'ont nulles part delà (III, 31). Cf. pentru recepții *ibid.*, 32.

www.dacoromanica.ro

și clericii solemni“ [1], în rîndul cărora a se înscrie îi e cea mai călduroasă dorință. „Matematica“ prezicătoare [2] a părintelui său o încîntă, și nu se îndoiește de eficacitatea ei. Ea crede că planeta Marte dă războaiele [3], că planetele au „promis“ nașterea, tărzie, a lui Carol al VI-lea [4] și shisma [5]. „La astrologie“, scrie ea, „nu poate ajunge nimeni fără a fi înainte filosof, geometru și aritmetic“ [6]. Nici medicina nu-i rămăsese neștiută, și ea putea să vorbească de „infirmitățile reumatice, frigurile care pot fi causatoare de moarte“ [7]. Dar, înainte de toate, era, cum se judecă însăși pe sine, o femeie sănătoasă și plăcută la vedere: „corp sans nulle difformité et assez plaisant, et non malades, mais bien complexionnée“.

S'a măritat deci încă de la cincisprezece ani, biruind „delictele spre care apleacă tinerețea“ [8], cu un cavaler dintre cei mai mărunți ai acestei Curți în care erau și pănă la o mie, Étienne du Castel. Dar o văduvie răpede o aștepta, la 1389. N'a uitat niciodată pe soțul pierdut: după treisprezece ani, se părea că era doar „un ceas“ de la moartea lui [9]. Și în versurile ei ea se presintă singurică și părăsită de „amicul cel dulce“:

Soulete suis et soulete vuel estre,
Soulete m'a mon doulz ami laissée.

Rămăsese cu bătrîna Venețiană, cu doi frați, despre cari nu știm nimic — nici „filosofi“, nici „teologi“, nici medici și nici astrologi —, cu o fată, care se călugărește, și un fiu, „mare retoric“, pe care-l iea la dînsul contele de Salisbury.

---

[1] Sages docteurs et clercz solemnels (II, 15).

[2] Philozophes fondez ès sciences mathématiques et spéculatives (I, XV).

[3] La planète de mars influent guerres et batailles (II, 20).

[4] Ès prophécies promis (II, 15) și II, 1: Constelacions saturnelles et froides rendoyent l'air en toutes contrées infect par moisteur roide continuée en longue pluye (II, 1).

[5] III, p. 51.

[6] A astrologie nul ne peut parvenir s'ainçoiz n'est et philoso- phe, geometre et aritméticien (III, 4). Definiția astrologiei, III, 11. A alchimiei, care ajută „a face artificial azurul“ (III, 22, 28). Arnault de Villeneuve află „piatra filosofilor“; *ibid.*

[7] Rumatiques enfermetez, tièvres..., causales de mort (II, 1).

[8] Délis ésquels juenece s'encline.

[9] Combien que mon coeur étoit rempli d'amertume causée par un triste souvenir, mes regrets n'ont-ils cessé pour le jour d'hui non plus que s'il n'y avoit qu'une heure que son trepas fut avenu.

www.dacoromanica.ro

De și chemată în Anglia și la Milan, ea rămîne în țara de care era așa de mult legată prin amintiri și interese. Rămîne în mijlocul proceselor „care sînt ca hrana văduvelor“ [1]. „Supt mantie blănită cu gris și supt haina de de-asupra de postav stacojiu, nu prea des schimbată, dar păzită bine, simțiam dese ori fiori tari și aveam în frumos pat și bine așezat nopți rele [2].“ Se adaugă bănuieli ca de văduvă tînără, pe care le răspinge cu indignare: „une ori, cînd mi-o spuneau, mă tulburam și une ori zimbiam, zicînd: „Dumnezeu, și cu el, și cu mine știm că nu e așa“ [3].

Își va cîștiga viața scriind, de și se face a crede în „ignoranța ei adîncă“ [4]. Pe atunci femeile ajunseseră a-și cîștiga un rol în societatea franceză, care le încunjurase atîta vreme numai cu măgulirile cavalerismului. Carol al V-lea chemase pentru „frumoasele revelații ale Domnului Nostru“ pe „o sfîntă doamnă de viață foarte aleasă și de o deosebită devoțiune și disciplină în viață“, Guillemette de La Rochelle, care era în stare „să se ridice de jos mai mult de două picioare“ [5]. Odată el adună pe „femeile de samă din Paris“ [6]. Cristinei îi place să arăte pe Ludovic de Orléans crescut *femeiește,* de-a gata pregătit pentru misticismul oamenilor sfinți de la mănăstirea nouă a Celestinilor [7], între cari acel Philippe de Mézières, care nu credea în toate vădirile astronomice ale lui „Toma de Bologna“. Îl vede pe rege copilaș, „spunînd dulce, copilărește, Ave Maria în genunchi, cu mînuțele strînse înaintea icoanei Maicii Domnului“ [8]. De aceia, cu gîndul la aceia care l-a crescut, nu

[1] Les plaids et procés, qui sont comme le metz des veuves, m'a-vironnerent de tous lez; et ceux qui me devoient m'asselirent afin que je ne m'avançasse à leur rien donner.,

[2] Soubs mantel fourré de gris et soubs surcot d'escarlate, non pas souvent renouvellé, mais bien gardé, avois espresses fois de grans friçons et en beau lit et bien ordonné de males nuis (I, 13).

[3] Aucunefois, quand on me le disoit, m'en troublois, et aucunefois m'en sourioye, disant: Dieux et icelui et moy savons bien qu'il n'en est rien *(Vision).*

[4] Moy, Christine de Pizan, femme soubs les tenebres d'ignorance au regart de cler entendement (Prefața). Ma petite faculté, qui femme suis (II, 18).

[5] Une saincte dame de très esleue vie et singuliere en dévocion et discipline de vivre... De belles révelacions de Notre Seigneur (III, 23).

[6] Les femmes d'estat de Paris (III, 32).

[7] Couvent de sains preudeshommes servant Dieu (II, 16). Cf. III, 11: „sainctes personnes vivans en grant aspreté de vie..., servans Dieu“; III, 11.

[8] C'estoit doulcete chose luy oyr dire, enfenciablement, à genoulz, ses petites mains jointes devant l'image Nostre Dame *(ibid.).*

www.dacoromanica.ro

suferia să audă lucruri necuviincioase cu privire la femei [1]. El apare „glumind plăcut între doamne“ [2]. Pe ducele de Bourbon îl va lăuda pentru că, asemenea cu nu știu ce „prinț Brutus, care era mîngîierea și sprijinul doamnelor văduve din Roma și al oricăror femei nedreptățite“, este „adevăratul refugiu al femeilor sărace nevoiașe, care sînt puțin ascultate în multe Curți“ [3]. Și-i va plăcea scriitoarei de istorie să presinte pe Împăratul Carol al IV-lea mergînd să facă omagiu reginei încununate cu cercul de aur între doamnele ei, apoi surorii întăii lui soții, ducesa de Bourbon, înaintea căreia plînge și el, de nu puteau vorbi nici unul nici altul [4].

Opera literară a Cristinei cuprinde o întreagă parte de erudiție, care ar fi pretențioasă dacă în aparenta pretenție n'ar fi, de fapt, atîta naivitate, atîta bună și mișcătoare naivitate, atîta cochetărie femeiască, pentru care citațiile „solemne“ și cuvintele mărețe, luate din latinește, sînt niște simple podoabe ale frumusețiî spiritului ei. Pe lîngă balade, *lais* și *virelais*, rondèle și „jeux à vendre“ ori „dis amoreux“, în care se întîlnesc, cu sau fără un fond real, toate răbdătoarele artificii ale modei literare de la sfîrșitul evului mediu, pe lîngă *Épître d'Othée à Hector*, din 1399, și *Débat des deux amants*, ea dă întăiu „Calea lungului studiu“, tradusă „în prosă francesă“ și publicată la 1549 abia [5]. E vorba în această învățată compilație de Constantinopol, de Ierusalim, de Egipt și de cerul lui Dumnezeu; intervin alegoriile favorite ale epocei: Sagesse, Noblesse, Chevalerie, Richesse, Raison; se laudă Carol al V-lea și Englesul Henric al IV-lea, căci în domeniul poesiei se face o alegere de rege. Urmează, în 1403, altă alegorie, a științelor, aceia

[1] N'a cure d'oyr dire des honneur de femmes, ne de nulluy mes dire (II, 15.)

[2] Rit et soulace entre dames aveniment (II, 16).

[3] Prince Brutus, qui estoit reconfort et soustenail des veuves dames de Rome... et de toutes femmes à qui on fait tort..., reconfort des povres gentilz femmes basongneuses et adoullés, grevées de tort, lesquelles sont pou oyes en maintes Cours; II, 14.

[4] „Si fort à plourer se prist que parler ne pot.“ Dar și cei doi regi „si fort plourerent qu'à peine povoyent parler“ (II, 47). Moartea și îngroparea reginei, *ibid.*, 50.

[5] *Le chemin de longue estude..., traduit de langue romanne en prose françoyse par J. Chaperon.* În ediția Petitot se dă lista manuscriptelor pentru această operă și pentru altele.

www.dacoromanica.ro

din *Mutation de fortune*, cu o privire istorică, apoi, în 1405, o critică a celebrului *Roman de la Rose*, atac care provocă o întreagă polemică („Épîtres du débat sur le roman de la Rose"). În 1406, *Livre de la vision*, în care, pe lîngă figurile închipuirii, manevrate cu mai multă sau mai puțină dibăcie, se dau exemple istorice și amintiri personale. În domeniul moral, se citează *Livre des trois vertus*, cu sfaturi pentru femei, *Trésor de la cité des dames*, *Corps de Policie*, *Livre de Prudence* și *l'Enseignement de bien vivre*. Sfaturi pentru oaste se află în *Livre des faits d'armes et de chevalerie*. Iar o problemă politică se tratează în *Traité de la paix* din 1413 și în *Chemin de longue étude* din 1415. Cristina depune ce a cules mai bogat din lungile ei lecturi străduitoare în biblioteca lui Carol al V-lea condusă de Gilles Mallet.

A cercetat, spune ea odată, „istoriile Evreilor, Asirienilor și începuturile domniilor, care purced una din alta, coborîndu-se la Romani, ale Francesilor, Bretonilor și alți istoriografi, apoi deducțiile știinților, după cît, potrivit cu vremea ce am avut, putuiu pricepe; apoi mă apucaiu de cărțile poeților" [1]. A întrebuințat „cinsprezece volume de căpetenie" și șaizeci și opt „alte particulare mici scrieri, care toate la un loc cuprind vre-o șaptezeci de caiete" [2]. Totul pentru că e convinsă de faptul că „simțul omenesc nu e în stare să conceapă de la sine toate științele și arta fără să amestece pe altul" [3]. A găsit în biblioteca regală traduceri din Sfîntul Augustin, din Aristotele (Despre Cer și Lume, Eticele, Politicele; de Nicolae Oresme), din Vegețiu, din Valeriu Maxim, din Tit Liviu, datorite și unui Jean Corbichon, unui Denis Soulechat, chiar lui Jean de Meung, unul din autorii „Romanului Rosei". Nu-i va fi greu să citeze, de sigur nu după opera originală și integrală, pe Homer și Sapho, pe Platon și Aristotele, pe Hipocrat și Galien, dintre Romani pe Virgiliu și Horațiu, pe Ovidiu, Tibul și Catul, pe Iuvenal

[1] Les histoires des Ebrieux, des Assiriens et des principes des signouries, procédant de l'une et de l'autre, dessendant aux Romains, des François, des Bretons et autres historiographes. Après aux déductions des sciences, selon ce que en l'espace du temps que y estudiai, eu pos comprendre; puis me pris aux livres des poëtes.

[2] Quinze volumes principaulx... Autres particuliers petits dictiez, lesquieulz tous ensemble contiennent environ soixante-dix cayiers.

[3] Impossible est à sens humain que de soy peust toutes sciences et art sanz introduccion d'autruy (II, 21).

www.dacoromanica.ro

și Lucan, pe Cicerone *(De divinatione, De officiis)*, pe Valeriu Maxim, pe Vegeţiu şi Trog Pompeiu, pe Aulu Geliu, pe Suetoniu, pe Seneca, pe Apuleiu, iar, dintre oamenii evului mediu, pe Boeţiu, pe Albert cel Mare, pe comentatorul lui Aristotele, Eustratiu de Niceia[1]; Beda, Alcuin, Raban Maur, Ioan Scotul nu-i sînt necunoscuţi[2].

Carol al V-lea, prinţ perfect şi în domeniul culturii, ştie gramatica, retorica, logica, aritmetica, „fără care nu se poate ştiinţa astronomiei[3]", geometria, musica, adecă „ştiinţa sunetelor acordate prin note minime" *(sic)*[4] — şi-i place şi ei de musicanţii cari „zic din instrumentele lor minore cît de dulce se poate"[5] —, poate şi metafisica, din „metha" şi „phisis". Orice om cult trebuie să adauge la „prudenţă" „arta", adecă acele „façons qui passent en estrange matière"[6], să întrebuinţeze, ca ducele de Orléans, „vorbirea frumoasă întovărăşită firește de retorică"[7], să iea din latineşte „puterea terminilor supţiri"[8].

Din aceşti „termini supţiri" ea va face cea mai bogată colecţie. Substantive ca „soustenail", „aministration", „prémise", „invective", „compillasion", „entencion", „exposteur", „rassadiaccion", „copêracion", „obfuscation", „meurté", „conduiseur", „alterquation", „coagulence", „aduleur", „bellacion", „architeteur", „phinozomie", „exercite", adiective ca „inquisitif", „sçapient", „soupployé", „suppellatif", „speculatif", „senestre", „delicatif", verbe ca „molteplier", „translater". Şi apucături de stil se împrumută din aceste modèle, ca atunci cînd scriitoarea se îndreaptă către „Suverana Providenţă"[9], către Carol al V-lea, „ca şi cum el ar fi viu pe lume"[10], către Dumnezeu însuşi, ca „să-i deschidă buzele, să-i lumineze

---

[1] Regele cunoaşte „les fais des Romains" (I, 16). Şi ducele de Berry ceteşte „beaux livres des sciences morales et histoires notables des pollicies rommaines" (II, 12). Cf. III, 68.

[2] III, 13. Laudă Universitatea din Paris şi cea din Praga.

[3] Sans laquelle science d'astronomie ne se pourroit passer; II, 11.

[4] La science des sons accordez par notes minimes *(ibid.)*.

[5] Jouerent les menestriers de bas instrument si doulcement comme plus pleut (II, 39).

[6] III, 2.

[7] Telle parleure aournée naturelement de réthorique (II, 16).

[8] La force des termes soubtilz (III, 3).

[9] Souveraine Providence, laquelle, etc., j appele en soustenail et ayde.

[10] Aussi comme se ores fust vivant au monde (III, 1).

www.dacoromanica.ro

gîndul și înțelegerea, pentru ca ignoranța să nu-i încurce simțurile spre a explica lucrurile concepute în memoria ei“ [1].

Cunoștințile reale ale unei femei din nobilimea francesă în secolul al XIV-lea nu puteau fi mari. Se călătoria pe atunci puțin și cu greu într'o țară tulburată, și călătoria în sine nu presinta niciun interes. Francesă, fata Bolognesului și a Venețienei era Parisiană, numai Parisiană. Ea știe totuși că Flandra e „cea mai nobilă, mai bogată și mai mare provincie din creștinătate“ [2] și că Bourbonais, Nivernais și părțile vecine sînt un Ținut deosebit de bogat în mijloace de hrană [3]. O interesează și ideia unui canal proiectat, care ar avea să coste 100.000 de franci [4]. Restul Europei, pănă la țara „regelui Bulgarilor“ *(roy de Bulgres)* [5], nu-i zice nimic.

Totuși ea atribuie calitățile „temperate“ ale rasei francese climei „mijlocii“, care face oamenii „buni, îndrăzneți și învățați“ [6]. Și, în general, ea crede în nevoia cercetării causelor: „fiecare e socotit cu atît mai înțelept și mai cunoscător, cu cît ajunge a cunoaște mai de aproape causele“. Și, dintre ele, „causele ignorate și neștiute sînt une ori motiv de admirație oamenilor, cari caută să afle motivele lucrurilor ce s'au făcut“ [7]. Mai bine a se cerceta aceste cause decît o „lungă povestire“, care ajunge a plictisi „fragilitatea umană, doritoare tot de lucruri nouă“ [8].

E un suflet cu multă înțelegere pentru frumuseță. „Artistul“,

---

[1] Sire Dieux, oeuvre mes levres, enlumines ma pensée et mon entendement esclaire, à celle fin que ignorance n'encumbre mes sens à expliquer les choses conceues en ma mémoire.

[2] La plus noble, riche et grant qui soit en crestienté; II, 13.

[3] Les parties du Bourbonnois et Nivernois et ailleurs, tant que la riviere de la Loire s'estent, lequel pays est moult fertile et abondant de tous vivres (II, 7).

[4] *Ibid.*

[5] I, 34.

[6] Ceuls qui sont ès terres moyennes convenablement sont bons, hardis et sçavans communément; lesquelles qualitez assez actempérées sont en ceste terre; II, 22. Cf. II, 22. „la cause pourquoy les François sont bonnes gens d'armes“.

[7] Un chascun de tant est réputez plus sage et plus cognoiscent comme plus il approche à cognoistre les causes; III, 2. Les causes ignorées et non sceues aucunes fois sont cause de admiracion aux humains, quelz peuvent estre les motifs des choses faites.

[8] Trop longue narracion souvente foiz tourne aux oyans et refférandaires à ennye, comme la fragilité humaine en peu d'espace soit ennuyée on lasse, pour sa muable sensualité, qui desire tousjours nouvelletez des choses qui luy sont présentés à prolixité.

www.dacoromanica.ro

crede ea, „e mai înțelept decît muncitorul cu mîna[1]". Carol al V-lea e admirat deci nu numai fiindcă e „deprins în știință", ci și fiindcă e „cu adevărat un artist"[2], chiar „un foarte mare artist, fie în științile liberale, fie în operele de clădit"[3]. El vrea „toate lucrurile lui frumoase, depline, îngrijite și orînduite"[4]. Lui Carol al IV-lea îi arată cu mîndrie Louvrul[5], și supt el se ridică mănăstirea, pomenită, a Celestinilor, acoperită cu ardesie, „avînd la poartă chipurile regelui și reginei"[6].

Interesul pentru politică nu-i lipsește. Și ea e printre aceia, mulți, cari, de la Philippe de Mézières încoace, doresc de pacea Bisericii sfășiate de schismă[7] și stăruie pentru conciliul general, care trebuia să aducă foloase mai ales în altă direcție decît aceia a unității ierarhice[8].

În viața Statului ea ține samă întăiu de ceia ce numește *la chose publique*, care, bine îngrijită, face mai mult decît gloria, fiindcă esența ei, și elementul principal de fericire, e „puterea de a face bine altora"[9].

Pentru aceasta, trebuie — ceia ce Franța are înaintea tuturor țerilor —, nu „stăpînire de aventură", nici „tirania", care urmează, ci „un singur șef"[10]. Se simte și recunoștință și înțelegere cînd ea se închină „nobilei flori de crin mirositoare"[11]. Se bucură că nu mai vin în Franța, bine păzită, Englesii, cari au voie să se bată acasă între ei[12]. Bine că s'a rupt tratatul de la Brétigny. Ioan, ducele de Bretania, e ținut de rău fiindcă a ajutat pe Englesi, „cu tot omagiul pe care-l făcuse regelui Franciei", și, din fericire, nu-l

[1] L'artiste est plus sage que l'ouvrier de la main (III, 2).

[2] Droit artiste et apris ès sciences (III, 11).

[3] Très grant artiste, soit ès sciences libérales ou ès causes ouvrables *(ibid.)*.

[4] Toutes ses choses belles, nettes, polies et ordonnées (III, 12).

[5] III, 41.

[6] Et à la porte de celle église a la sculpture de son ymage et de la royne, s'espouse, moult proprement fais; III, 11.

[7] II, 16.

[8] III, 57-8.

[9] Certes c'est plus charge que gloire .. Je ne sçay en signorie féiicité excepté en une seule chose...: en poissance de faire bien à autruy, II, 14; III, 30.

[10] Les aultres terres de crestienté, èsquelles les seigneuries sont venues d'aventure et continuées par tirannie, non pas aussi naturelles comme en ce royaume... Vrays et obéissans à un seul chief; II, 17.

[11] II, 17.

[12] Là guerroyent entr'eulz, s'ilz voldrent; II, 8, 39.

www.dacoromanica.ro

sprijină baronii săi, „cari voiau să fie buni Francesi“[1]. Nici Napoletanii nu fac bine că sînt contra Casei de Anjou, de alminterea cînd au mai fost ei loiali[5]?

Cînd Carol al IV-lea apare în Franța, e un prilej de a apăra coroana francesă prin comparație cu Împăratul. E un bătrîn înainte de vreme, pedagros, dus în căruță sau pe mîni. Merge să se închine la moaștele Sfîntului Ludovic. Cere să vadă mormintele regilor Franciei, „la a căror Curte, zicea el, fusese hrănit în tinerețe și de la cari avuse mult bine“[2]. Magistratul Parisului, primindu-l, nu uită să spuie că o face în numele regelui Franciei[3]. Cînd merge la Cambrai, de Crăciun, îi e iertat a-și face acolo „ceremoniile lui imperiale“, „ceia ce n'ar fi făcut nicidecum în regatul Franciei“[1]. Cînd se întîmpină cei doi Suverani, se presintă al Franciei cu pălăria lui *à bec*, veșmîntul de purpură cu hermină, călare pe un cal alb, cavaleri precedîndu-l la două „toises“ de cale. Se scoate odată pălăria *(la berrette)*. „Sergenți“ ai regelui încunjură pe Împărat; i se dau șambelani și crainici *(huissiers d'armes)*. De la „peronul de marmură“ e dus pe sus pănă în sala unde-l așteaptă regele pentru a-l săruta. Carol al IV-lea mulțămește, și e așezat în „camera de lemn de Irlanda, care dă în grădini și spre Sfînta Capelă“[6]. La visita regelui, dacă acesta-și scoate gluga, Împăratul îi cere să se acopere din nou[7]. Stau apoi ambii cu capetele goale: oaspetele va admira coroana francesă.

Cum călătoria are și un scop politic, Carol al V-lea își arată, contra părerii dominante în Germania, drepturile contra rivalului engles[8]: omagiul făcut de Eduard al III-lea lui Filip de Valois, trecutul însuși al Guyennei, părerea juriștilor din Bologna, Mont-

[1] Non obstant l'ommage que avoit fait au roy de France... Contre la voulenté de ses barons, qui vouloient estre bons François; II, 33.

[2] Ce qu'ilz n'ont mie d'usage; II, 11.

[3] Ès quelz cours, ce dit-il, avoit éste nourris en sa jeunesse et que moult de bien lui avoyent fait; III, 35.

[4] *Ibid.*

[5] A Cambray, qui est cité de l'Empire, celebre la feste de Noël, et là fist ses sérimonies impériaulx selon l'usage, ce qu'il n'eust mie fait ou royaume de France (III, 33).

[6] Sa chambre de bois d'Irlande, qui regarde sur les jardins et vers la Sainte Chapelle.

[7] Osta tant jus son chapeau, dont il pesa à l'empereur, qui reuvrir le vocoult.

[8] Son bon droit et le tort de ses ennemis.

www.dacoromanica.ro

pellier, Toulouse, Orléans, Roma. Altfel Împăratul se declară aliat al coroanei Franciei și dă Delfinului situația de locotenent și vicariu imperial la Arles[1]. El va merge în Anglia pentru „pacea perpetuă" cu Francesii.

Astfel, „de o sută de ani și mai bine, n'a fost regatul Franciei mai bogat, cu domeniul și feudele mai crescute, niciodată puterea și nobleța cavaleriei și orice lucru mai mare și mai crescut, mai în pace, mai puțin supărat, nici oamenii din toate stările mai bogați, mai înzestrați, fie prinți, nobili, clerici, burghesi, lucrători și oameni de rînd, decît, fie zis într'un ceas bun!, astăzi"[2].

Femeia care dorește mai mult decît orice „creșterea, binele și sporirea coroanei Franciei"[3], are calde sentimente pentru acel nenorocit de Carol al VI-lea, la nașterea căruia s'a strigat de bucurie. „Noé, et que bien peust-il estre venus[4]". „E frumos la trup și față, nalt peste măsura obișnuită, bine făcut[5]". Dacă e bolnav cel cu mințile adesea pierdute, păcatul, acest *flayel et glaive* căzut asupra tinerețelor lui înfloritoare, e al poporului frances, și mai bine „asupra capului nostru să dea Dumnezeu pedeapsa"! E și părerea celor mulți cari, în ceasurile lui bune, iese pe străzi să-l salute, dorindu-i, ca dînsa, „întreagă sănătate", pe cînd străinii chiar „îi plîng de milă"[6].

Văduvei lui Étienne de Castel nu-i place Curtea însăși, unde se vorbește și se calomniază prea mult, și ea se declară incapabilă de lingușirile obișnuite, aceasta de și e silită a trăi din ocrotirea celor mari. Ea știe că sînt trei feluri de adevărată nobilime: *noblesse de courage*,—și cine e bolnav, ca regele Carol, și slab, palid,

---

[1] *Ibid.*, 47-8, 42-5, 48.

[2] Depuis l'aage de cent ans et plus... ne fu le royaume de France plus riche..., plus le demaine et les fiez acreus, la poissance et noblece en chevalerie et toutes choses greigneur, ne plus augmentée, plus en paix, moins molestez, gens de tous estas plus riches, mieux meublez, soyent princes, nobles, clercs, bourgeois, ouvriers et gens du commun, qu'il est, de bonne heure soit dit, aujourd'uy; II, 15.

[3] Augmentacion, bien et acroiscement de la couronne de France; II, 13.

[4] II, 15.

[5] Souverainement bel de corps et de visage, grant le corps plus que les communs hommes, bien formé et de beaux membres; II, 15.

[6] Le flayel et glaive sur luy descendu non mie par ses pechiez, mais de ceulx du peuple, punis en sa personne... Dieu consent la playe sur nostre chief.... Pleuroyent de compassion de son enfermeté et malage; *ibid.*

www.dacoromanica.ro

supus la friguri și frig, cu mîna umflată [1], nu e un fricos *(couard)* —, *noblesse de sagesse* — n'o uită! — și *noblesse de chevalerie.*

Se întreabă ce e aceasta din urmă, și ajunge la teoria însăși a întemeierii societății. La început a fost un haos, și a trebuit să se aleagă pentru a-l potoli „cel mai potrivit ca virtute și pricepere [2]". „Astfel", zice predecesoarea lui Jean Jacques Rousseau, cetitoarea vechilor filosofi, „prin părerea comună a tuturor popoarelor, s'au început întâiu adevăratele stăpîniri pe lume [3]." Dar prințul ales are nevoie de consilieri și de „comisari și locotenenți în materie de justiție [4]" ca și pentru agricultură și altele. Astfel „prințul cavaleriei" ajunge să aibă în juru-i „pe toți oamenii cu cai pe drumuri, zișI cavaleri [5].

Cavalerii au datoriile lor. Ei, cari sînt plătiți cu „bani și pensii convenabile, luați în tesaurele și veniturile orașelor sau regatelor sau ale poporului de rînd", cari li dau hainele împodobite cu aur și pietre scumpe, să păstreze ordinea, fără care se pierde — trecutul frances imediat o arată — totul [6]. Acte de trădare ca acela al Englesilor față de Ricard al II-lea sînt tratate foarte aspru [7]. Modelul cavaleriei e „Hector din Troia, piosul luptător" [8]. Cavaler bun e Carol al VI-lea [9]. Apoi unchii săi: ducele de Burgundia, „darnic ca un Alexandru, nobil și pontifical [10] *(sic)*, care face tot posibilul pentru a-și însănătoșa nepotul [11], ducele de Berry, care e așa de

[1] Très pal et très maigre et sa complexion moult dangereuse de fièvres et de froidure d'estomac; II, 10.

[2] Le plus ydoine et propice en vertu et sçavoir; II, 2.

[3] Ainsi, par le commun esgart des peuples universelz, furent commenciées primieremeni propres signouries au siècle.

[4] Commissaires et lieuxtenans en fais de justice.

[5] Tous les hommes à cheval suivans les routes estoyent appellez chevaliers; II, 2.

[6] Gages de deniers et pansions convenables, prises ès tresors et revenus des citez ou royaumes, ou du commun peuple..., les riches aornemens orfroisiez et reluisans d'or et de pierres précieuses; II, 4. Car là où ordre n'y est gardée, c'est une chose desroupte, confuse et gaste; *ibid.* — Despre artileria arătată de regele Carol Împăratului se pomenește în III, 32 și în I, 16: „dans estranges de divers pays, artillerie ou autre harnois de guerre".

[7] Trahison.... par fauls et desloyal tour....., trahison et orrible maulvaistié; II, 13.

[8] Ector de Troye, le pieux combatant; II, 32.

[9] II, 15.

[10] Large comme un Alexandre, noble et pontifical; II, 13.

[11] II, 14.

www.dacoromanica.ro

meșter în jute, „*forjoustează*“ în ele, prinț „amoros și grațios“ [1], ducele de Anjou, care, de și caută să strîngă comori — o ușoară dar meritată critică se strecoară aici —, n'o face decît pentru a „călători“ și a face cuceriri care s'ar fi putut întinde pănă la „*a Imperiului roman, pentru care avea mare aplecare și nădejde*“ [2]. Admiră și pe ducele de Bourbon, cu cruciata lui africană de șaizeci și cinci de zile [3]. Nu mai puțin pe Orléans, care a provocat la duel pe „Henric de Lancaster, acum rege“ [4]. Sînt laude și pentru du Guesclin („du Clequin“) [5], pentru acel Jehan de Vuin, căruia i se zice „le Poursuivant d'amours“, pentru cavalerii Colierului, din jurul prințului de Wales, pentru toți „gentilomii și vitejii cari călătoresc pentru isprăvi și se silesc să crească onoarea și numele Franciei în tot felul de țeri“ [6]. Dar Cristina, în vremea ei, cunoaște și o cavalerie decăzută, o *endormie chevalerie* [7].

Dacă această clașă ține în ascultare de frică pe cealaltă, e în ordinea lucrurilor. Dacă Filip de Burgundia, cel mai mare senior al regatului, socrul contelui de Austria și al contelui de Savoia, al fiicei lui Albert de Bavaria, a supus pe Flamanzi, e pentru a-i face „liniștiți și pașnici“, și, de altfel, „i-a cîrmuit pe urmă cu o politică frumoasă, cuminte și tratabilă“ [8]. Flamanzii aceștia erau vinovați și față de regele, Suveranul lor — „le roy qui est souverain seigneur“ — prin „ultragii“ și „trufie“ [9]. Dacă odată se ridică plîngeri pentru o ajutorință, o *aide*, prea ridicată, Cristina e acolo ca să explice că e „un lucru de vechiu drept și obiceiu pretutindeni“ și

[1] Moult bel jousteur... Jolis estoit, amoureux et gracieux et de moult joyeuse condicion; II, 12.

[2] Convoiteux estoit d'amasser trésor, pour désir de voyagier et conquerre... Conquérir l'empire de Romme, auquel avoit grant affeccion et espérance (II, 11).

[3] II, 14. Bel jousteur..., vailiant et chevalereux; *ibid.*

[4] Luy-mesmes offert son propre corps en preuve contre Henry de Lancastre, à présent roy; II, 16.

[5] II, 5.

[6] Les gentilzhommes et les preux qui par vaillantisse voyagent et s'efforcent d'accroistre l'onneur et le nom de France en maintes terres; II, 16.

[7] II, 9.

[8] Furent per celle desocnfiture rendus si confus que tous se tindrent cois et appaisiez... En paix et bonne amour a puis tenu toutes ses terres, gouverné par belle, sage et traitable pollicie (II, 13).

[9] Tel oultrage de commune et subgiez..., tel orgueil; II, 15.

www.dacoromanica.ro

că din aceasta se țin, cum se poate vedea, armatele de pază la hotare. „Deci *poporul* n'are de ce să se plîngă“ [1].

În genere, nu e bine a se critica autoritatea în fața poporului, ci, dacă e nevoie, în secret [2]. Pe burghesi a făcut bine Carol al V-lea că i-a chemat în Consiliu, „arătîndu-li încrederea ce o are într'înșii“ [3]. Mai sînt însă acei „gens de commune“, acei măcelari „deprinși a vărsa sînge“ [4], acei *travailleurs* și *gens de laborer*, de pe brazdă, cari pot fi primiți la oaste numai ca pedeștri, ca unii ce sînt deprinși așa, dar principiul rămîne că: „minte și sfat bun, nobleță a curajului, pofta de onoare și frica de contrariu se prețuiesc mai mult în materie de arme decît osteneală brută“ [5].

II.

Dar învățata cetitoare de cărți antice [6], predicatoarea de înțelepciune și dătătoarea de norme sociale și morale e, în același timp, ca toți oamenii din vremea ei, un suflet medieval, hrănit și de poetice, fantastice lucrări vulgare și luînd de acolo ceia ce trebuie pentru a defini mai de aproape caracterele sale strîns legate de trecut. De și vorbește cu despreț de orice „gestes et romans“ [7], preferind a lua din literatura mai veche precepte pedagogice de la Hugues de S. Victor, maxime de-ale lui „Chaton“ (Caton) din Hugues de Fleury, biografii imperiale romane din „Istoire triper-

[1] Aucuns peuvent avoir parlé sus le Conseil pour cause de certaine ayde non trop excesive, quoy qu'on se plaigne, sus les subgiez du royaume; laquelle chose est d'ancien droit et coustume en toutes terres pour tel usage, c'est assavoir pour armées faire sus les ennemis de la contrée. Lequel dit ayde peut chacun veoir employer les armes qu'on fait présentement sur les frontieres du royaume et l'assemblée du connestable grande et telle, et ès marches de Guienne, et aussi autre part; parquoy n'a cause le peuple de soy clamer; II, 14.

[2] En la face du peuple corrigier leur faiz... En privé dire et monstrer est, selon mon avis, le plus seur; II, 16.

[3] Affin qu'il leur monstrast la fiance qu'il avoit en eulx; III, 18.

[4] Aussi houchiers, qui ont acoustumé de sang espandre; II, 18.

[5] Sens et avis, noblece de corage, desir d'onneur et peour du contraire font plus en fait d'armes que peine et travail de corps.... Pour ce que ceuls du peuple sont durs desdictes peines, prouffitables sont ès batailles à pié; II, 22.

[6] Ea laudă pe bibliotecarul Gilles Mallet, care „souverainement bien lisoit et bien ponctoit“ (III, 21).

[7] II, 25.

www.dacoromanica.ro

tite", îndreptări religioase din „l'istoire de Saint Loys"[1], teorie de guvern din Gilles de Roma"[2], învățături de drept din decretale, cercetează, pe lîngă mărturia orală a oamenilor de ieri[3], diferite „cronici", Sigibert de Gembloux[4], „cronicele bunului rege al Franciei Filip, fiul regelui Ludovic cel Bun" (Débonnaire)[5], cutare cronică a lui Duguesclin: „fais mezzire Bertram"[6].

Are de sigur toată încrederea în „înțeleapta femeie din Grecia care se chiamă Minerva"[7], dar e o bună creștină care-și arată ca patroni pe „Monseigneur Saint Louis de France", pe S. Rémi, Sf. Ecaterina și Sf. Antoniu, Sf. Agnes[8]. Și ei îi e une ori scîrbă de trecătorul corp omenesc, cu „superfluitățile lui, păr, unghii, sînge și anume alte lucruri"[9]. Pe prinți îi judecă după atitudinea lor religioasă: Carol al V-lea e dispus a lăsa tronul fiului „și el s'ar face preot și ar întrebuința restul vieții sale în serviciul lui Dumnezeu"[10]. Petru-cel-Crud din Castilia merită să i se taie capul pentru că, „rău și pervers creștin, ținea o Sarasină"[11]. Ducesa de Berry e lăudată pentru că avea „într'un sipețel tainice cămăși de păr, fringhii și lucruri de abstinență și devoțiune"[12].

Sufletul apropiat de al poporului va culege zicalele lui:

Qui bon conseil croit et quiert
Honneur et chevance acquiert.

Dar mai ales va introduce acele comparații luate din domeniile cele mai simple, care, la dînsa ca și la toți din vremea ei, vin din

[1] II, 33.
[2] II, 19. „Lycurgus, roy de Lacédémone, ou livre du Régime des princes"; II, 2.
[3] Pluseurs gens notables encore vivans, jadis ses serviteurs (de Charles V); I, 24.
[4] III, 13.
[5] I, 32.
[6] II, 25.
[7] Une sage femme de Grece nommée Minerva; II, 21.
[8] I, 33.
[9] Superflutez de son corps humain, comme cheveulx, ongles, sang et telz choses; I, 33.
[10] Et luy seroit prestre et le demourant de sa vie useroit ou service de Dieu; I, 34.
[11] Comme maulvaiz et pervers crestien, maintenoit une Sarrazine; I, 6.
[12] Secret coffret de haires, cordes et choses d'abstinence et devocion; II, 12.

www.dacoromanica.ro

moştenirea celui cu ochii şi urechile asupra a tot ce cuprinde vasta natură pentru mîngîierea şi învăţătura noastră:

Crinul e „aşa de alb şi fraged şi de suavă mireasmă, dar din cea mai mică lucire e jignit şi pătat“ [1].

„Omul e ca vinul nou de bună viţă: se întîmplă une ori că, de frica frigului sau a brumei, e cules verde, crud şi neprielnic şi nu e pus în vînzare. Dar, lăsat să stea în butoiu de-a lungul iernii pe frig, se întîmplă adesea că acea verzeală se preface în vin bun şi în maturitate preţuită“ [2].

„Astfel cum lucrătorul la arhitectură sau zidărie n'a făcut el pietrele şi materialele din care clădeşte şi înalţă castelul sau casa pe care caută a o face şi la care lucrează şi totuşi adună acele materiale, fiecare unde trebuie să fie după planul făcut, tot aşa femeile care brodează şi fac deosebite desemnuri după înălţimea închipuirii lor, de sigur că n'au făcut ele mătăsurile, nici aurul, nici alt material“ [3].

„Precum elementul principal al unei fortăreţe e aşezat pe cel mai tare loc al castelului, apărat de şanţuri, porţi, palisade şi ziduri, încunjurat cu turnuri şi băşti, s'a orînduit ca prinţul să fie în ordinea de bătaie între cei mai buni oameni ai săi, în rangul cel mai tare şi mai uşor de apărat [4]“.

O morală aspră o face pe scriitoare să prescrie tot ce e modă exagerată, distracţie zgomotoasă şi stricătoare pentru suflet. Ce nu atacă din ridicularile şi păcatele vremii? „Hainele prea-scurte,

---

[1] Lequel est blanc, tendre et souef flairant, mais de moult pe tit hurt est froissié et taché (V, I, 4). Sau, II, 20: „Ainsi que la geline les poussins“.

[2] Povons comparer l'omme au vin creu en bonne plante: ci avient aulcunefoiz, par accident de froidure ou gellée, ycelluy vin nouvel cueilly estre vert, cru et mal prouffitable, comme celluy qui n'est mie en boisson. Mais, lui laissié en tonniaulx, crouppir au long d'iver à la gellée, avient souvent que celle verdeur se tourne en bon vin et en meureté convenable (I, 11).

[3] Ainssi comme l'oeuvrier de architecture ou maçonnage n'a mie fait les pierres et estofes dont il bastit et edifie le chastel ou maison qu'il tent à parfaire et où il labeure, nonobstant assemble les matiéres ensemble, chascune où elle doit servir selon la fin de l'entencion ou il tient, aussi les brodeuses qui font diverses devises, selon la soublimeté de l'ymagination, sans faute ne firent mie les soyes, l'or ne les matières; III, 21.

[4] Ainssi que le maistre donjon d'une fortrece est assis en la plus forte place du chastel, targé de fossez, portes, palis et murs, avironné de tours et bastides, ordonnerent que le prince fust en bataille entre ses meilleurs gens, en la plus fort eschielée et la plus deffensable; II, 2.

www.dacoromanica.ro

papucii *à la poulaine,* din cale afară de lungi, femeile cusute în rochii prea strîmte, cu prea mari gulere“ [1], „cărțile necinstite“ pe care regele Carol nu le îngăduie la Curtea reginei, în mînile fiilor și mai ales ale Delfinului [3], acele „amours et vaguité“ pentru care a fost gonit de la Curtea lui Carol al V-lea un „tînăr și frumos“ curtean. Bine a făcut același rege cînd a gonit și pe „anume *goliarzi,* cari aduc cuvinte de ispită, căci zisele și faptele unor astfel de cîntăreți nu sînt decît îndemnuri la desfrînare și felul jocurilor lor pare că dă îngăduință ca astfel de lucruri să fie făcute [3]“. Deci înlături cu aceste „guri mari“, *gloutons de bouche et de parole,* căci „multe feluri de jongleuri și lingușitori obișnuiesc prin *jonglarea* lor să atragă inimile prinților“ [4], cum mai condamnabili sînt cei ce joacă zarul [5], ori cei ce zboară pe funii *(voleurs)* și alții cari „se apucă a face felurite lucruri de astea cu primejdie pentru suflet și trup“ [6]. Dar aceasta nu înlătură musica onestă, „serviciul melodios de cîntec, cu cîntăreți, musicanți, persoane știutoare și onorabile“ [7].

Cristina e prietena omului sărac, „gol și lipsit“. Să-i ajutăm, căci și noi vom ajunge la ceasul morții:

Ayés pitié dés pauvres gens
Que tu voys nuz et indigens,
Et leur aydes quant tu porras :
Souviengne-toy que tu morras.

Toată viața lui Carol al V-lea, cu milosteniile și vorbele lui de

[1] Trop cours abis, trop oultragenses poulaines, ne femmes cousues en leurs robes trop estraintes, ne trop grans collez (I. 29). E contra „zidirii“ femeilor *(enmurées),* dar admite „femmes closes en unes chambres, se trop estoient désordenées“ *(ibid.).*

[3] Aussi cestui sage roy deffendoit que livres deshonnestes ne feussent leus, ne portez à la Court de la royne, ne de ses enfens et soubz peine de perdre sa grace ne fut si hardi qui osast à son filz le Daulphin ramentevoir matiere luxurieuse; *ibid.*

[3] Gouliars de bouche, aportans parolles vagues..., car les dis et fais de tels menestriers ne sont fors introduccion à luxure et la coustume de leur jeux semble que ilz donnent congié de telz chose faire.

[4] Gengleurs et flateurs seulent, par leur gengler, actraire les cueurs des princes; II, 32.

[5] III, 19: un jueur de dez, jeunes homs de petit sens.

[6] III, 20.

[7] Service mélodieux de chant... Chantres, musiciens, souverains et honorables personnes; II, 33.

www.dacoromanica.ro

spirit, așa de „populare“ și așa de „medievale“, vine în sprijinul acestor recomandații[1].

Ceia ce s'a putut culege dintr'o singură carte a Cristinei de Pisan — adevărat însă cea mai importantă — ar putea da gustul de a se căuta și atîtea lucrări ale ei inedite la Biblioteca Națională din Paris ori inaccesibile aici.

II.

Pierre de Fénin

Pentru Cristina de Pisan, totul, afară de boala regelui, era bine în regatul cel mai ascultător, deci cel mai ordonat, din lumea creștină, cu atît mai mult, cu cît dispunea de „cavaleria“ cea mai impunătoare, și ca virtuți morale. Cîțiva ani după redactarea cărții despre Carol al V-lea ea însăși era să vadă în această țară a tuturor fericirilor cea mai cumplită și mai anarhică revărsare de patimi, ale căror motive, cu toată teoria ei causală în istorie, n'ar fi fost în stare a le descoperi.

Fără nicio pretenție de a ajunge la asemenea superioare explicări, ci numai cu sentimentele de compătimire, de durere patriotică ale omului de rînd care n'a cetit măcar în traducere pe autorii antichității, aceste tragice împrejurări sînt presintate de o serie de scriitori, umili cronicari, prin cari, tocmai din causa lipsei lor de concepție și de scop teoretic, par a vorbi năcazurile înseși ale acestei societăți.

Iată unul care e numai „escuyer et panatier“ al lui Carol cel Nebun, Pierre de Fenin, care înseamnă ce a văzut între anii 1407 și 1422, cei mai răi din această sîngeroasă, continuu înoită sfășiere.

E un provincial de naștere, întrebuințînd și cuvinte de circulație locală[2]. Om de casă al regelui, îngrijind de masa lui, el trece dincolo de margenile simplei narațiuni numai cînd are de socotit monedele[3]. În jurul evenimentelor care se înșiră de sine la dînsul

[1] I, 26.

[2] Serouige ou beau-frère, pp. 242-3 din ediția Petitot. Fourmouvoir, p. 249.

[3] P. 368 și urm.

www.dacoromanica.ro

e doar grija vremii de afară pe care o pune în legătură cu teribilele drame la care a fost martur înfricoșat: „anul acela al uciderii (lui Ludovic de Orléans) a fost anul iernii celei mari și a ținut gerul șaizeci și șase de zile într'una“ [1].

Cu toată situația sa modestă, acest nobil de Curte păstrează tradiția unei mari admirații pentru idealul cavaleresc al unui trecut acum încheiat. Nimic nu-l încîntă mai mult decît „vitejiile“, *les grandes vaillances* [2]. Se poartă încă numele perfectului cavaler de la Troia: Hector de Saveuse, Hector de Chartres, Hector de Bourbon. Cutăruia, seniorul de Noyelle, i se zice „le blanc chevalier“. Se dau încă, a doua zi după glorificarea jutelor în sine de Cristina de Pisan, lupte de plăcere, „cu pălăria înfrunzită, care se zice de Maiu, pe capul înarmat“ [3].

Dar marile însușiri de creștere și de omenie ale cavalerilor dispar; se poate zice chiar că *au dispărut*, înaintea unei lumi încă tulburi, care, ca de cîte ori așa ceva se întîlnește în istorie, deslănțuiește violența și minciuna, cruzimea. Înaintea unui prinț ca Filip de Burgundia se poate ca doi cavaleri să schimbe palme [4]. Omorul, în 1407 al lui Ludovic de Orléans, „prinț foarte priceput“ *(de haut entendement)*, e cel d'intăiu cas în care se vede noua tendință criminală, și tocmai sus, în mijlocul membrilor chiar ai dinastiei. Trupul celui năvălit pe stradă noaptea de o bandă de asasini și ciocîrtit de săbii și cuțite apărea „oribil rănit la cap și pe față, și avea un pumn tăiat“, spre „marea durere a oamenilor lui, de-ți era milă să te uiți la dînșii“ [5]. Se bănuise cutare a cărui soție o luase ducele [6]. Dar, cînd, la îngropare, se presintă Ioan, ducele de Burgundia, „care comandase o astfel de treabă și totuși simula durere, sîngele trupului curse prin sicriu în vederea lor a tuturora și se făcu murmur mare“ [7]. Ducele de Berry fu silit să împiedece pe

[1] Cette mort fut l'année du grand hyver et dura la gelée soixante et six jours tout d'un tenant; p. 240.

[2] P. 292.

[3] Chappeau de feüillage vulgairement dit: de may, sur la teste armée; p. 261. Cf. pp. 260, 264, 294.

[4] Pp. 335-6.

[5] Si grand dueil que il estoit pitié de les voir... Horriblement navré en la teste et au visage et si avoit un poing couppé; p. 237 și urm.

[6] Pour ce que le dict duc lui avoit soustrait et pris sa femme; *ibid.*

[7] Qui avoit fait faire cette besongne et y faisoit le dueil par semblant. Le sang du corps coula parmy le cercueil à la veue d'eux tous: grand murmure.

www.dacoromanica.ro

nepotul său, a doua zi, de la Consiliul regal: „nu-i place nimănui să fii acolo“ [1]; și vărul de S. Pol îl părăsește. Atunci, peste toate formele exterioare în care, și în faptele rele, se îmbrăcase cavaleria, făptașul moral mărturisește: „Ca să nu se creadă cu năpaste nimeni vinovat de moartea ducelui de Orléans, declar că eu am pus să facă aceia ce s'a făcut, și nu altul [2]“. Apoi fuge, urmărit, „lăsînd stăpînirea Franciei foarte îngîndurată [3]“. Cînd se arată la adunarea de la Amiens, „cea mai mare parte din seniorii Franciei“ îi arată ură [4].

Scriitorul înseamnă actele răsplătirii, care i se pare firească, neapărată: desfiderea ducelui de Burgundia pentru crimă — și cel care o face e prins și decapitat—, pregătirile, condamnabile, ale aunui atentat contra criminalului, prinsoarea lui Ioan, în persoana a șase oameni ai lui, de către șase cavaleri din Delfinat, cari se oferiau prin scrisori formale, *atinées*, să rupă, cîte trei, o lanță cu dînsul, fixîndu-se ziua și locul [5]. Îndată apar „Armagnacii“ pedepsitori, cu eșarpele lor albe [6].

E vremea însă cînd cavalerii pot să fugă înaintea pericolului — și un astfel de cas se presintă [7]. Ducele de Burgundia va fi deci tratat, în 1419, cum tratase el pe vărul său. Cînd se hotărăște întîlnirea, care trebuie să-i fie fatală, cu adversari dispuși în aparență la o înțelegere, Ioan cel fără Teamă, eroul nenorocit de la Nicopol, spune totuși, prins de o bănuială prevestitoare, lui Tanneguy du Chastel: „N'ai face bine trădîndu-ne“, *Vous feriez mal de nous trahir.* Ceia ce nu împiedecă „dureroasa moarte“, „dureroasă“, spune scriitorul, pentru urmările ce aduce asupra țerii. L-au aflat după șase-șapte luni, îmbrăcat și încălțat, „aproape cu totul întreg“ [8], ca și cum și el, ca și victima lui, ar fi cerut răsbunarea — și, nici acuma, ea n'a lipsit.

[1] Il ne plaist mie bien à chascun que y soyez.

[2] Afin qu'on ne mescroye aucun coupable de la mort du duc d'Orléans, je declare que j'ay fait faire ce qui a esté fait, et non autre.

[3] Laissant la seignurie de France en grant pensée; p. 240. A dat răsplată cui avuse mai mare parte în omor.

[4] P. 241.

[5] Atinées ou lettres de deffy faites de six Dauphinois contre six Bourguignons pour rompre chacun trois lances l'un contre l'autre, et fut le jour pris de les fournir au dessus de Saint Riquier; p. 344.

[6] P. 346.

[7] P. 349.

[8] Presque tout entier; p. 330.

www.dacoromanica.ro

Nu e numai în Franța, ci pretutindeni, această decădere a unei ordini de lucruri morale care nu se va mai întoarce. Cutare episcop bavares, frate cu soția lui Ioan și cu ducele Gulielm de Olanda, cată să se însoare, „de și era episcop“[1]: oprit o clipă, adună trupe de la rude și, tăind capete, se impune. Și s'a bănuit că al doilea fiu al lui Carol al VI-lea, contele de Ponthieu, și acel Gulielm de Olanda însuși, care-i dase fata, au fost otrăviți pentru că se aliaseră cu Burgundia, și cei ce „guvernau“ pe rege discută această acusație[2]. Și asemenea fapte ale clasei dominante francese sînt causa succeselor candidatului engles la Coroană, Henric al V-lea: „el știa bine discordia ce era între seniorii Franciei“[3].

Aceste gîlcevi neîmpăcate trezesc și instinctele sanguinare ale claselor de jos din Paris, *le commun de Paris,* mai ales acei măcelari despre a căror deprindere cu sîngele vorbise, profetic, și Cristina. Apar glugile de uniformă — *petits chapperons tous d'une livrée* — pe străzile Capitalei și în curînd puterea va fi în mîna unor brute de speța lui Caboche și a unui Deniset de Chaumont[4], a lui Cappeluche, „calăul“ din 1418. Acești „oameni răi din mulțime“ *(aucun meschans du commun)* aruncă bănuiala că ține cu Armagnacii contra ducelui de Burgundia asupra oricui li displace: „Și atunci cine ură pe altul la Paris, nu trebuia decît să zică: a fost Armagnac și îndată, în clipa aceia, era ucis pe loc“[5]. Ca în 1792. Și, tot ca atunci, „o mare gloată de oameni mărunți“ se aruncă asupra închisorilor, une ori și pentru a scăpa de creditori: „toți cei d'înăuntru fură uciși“[6]. Prisonierii de la Châtelet sfidează moartea strigînd: *Vive le Dauphin,* șeful nominal al dușmanilor Casei de Burgundia. Ei sînt aruncați în suliți și în pari, „și-i ciocăniau și umpleau de sînge fără nicio milă și iertare[7]“. Trupurile goale erau apoi „trase de cópiii cei mici din Paris din loc în

[1] Nonobstant qu'il fust évesque; pp. 241, 244 (an. 1408).

[2] Pp. 279-80.

[3] Bien scavoit le discord qui estoit entre les seigneurs de France; pp. 272-3

[4] Pp. 256-7

[5] Et, lorsqu'on hayssoit à Paris aucun homme, il ne falloit que dire: *il a esté Armagnac* et tout presentement et à l'heure mesme il estoit tué sur le carreau.

[6] Grande assemblée de menuës gens... Pour debat ou pour debtes, car ils n'espargnerent aucun homme, que tout ne fust mis à mort; p. 299.

[7] Et les marteloient et meurtrissoient sans en avoir aucune pitié, ny mercy; *ibid.*

www.dacoromanica.ro

loc, — lucru foarte ciudat de văzut, gîndindu-te că astfel de oameni mari au fost aduși într'o astfel de stare"[1]. Trebuie ca ducele de Burgundia să stîmpere cu amenințări acest teribil zel, așa de josnic interesat.

Prin vuietele sălbatece ale acestor lupte interne, ce deschideau cîmp de acțiune tuturor criminalilor născuți cari, în împrejurările normale, sînt ascunși în orice societate, Pierre de Fenin deosebește că Franța e martirisată de oameni cari nu erau ai regelui ei, deci, în sensul politic, ca Tanneguy du Chastel, cel stropit de sîngele ducelui Ioan, vicontele de Narbona, un om din Sud, și alți sfetnici ai Delfinului, din aceleași regiuni meridionale, nu erau Francesi: „nu erau din regatul Franciei și totuși umblau cu afacerile Franciei și le conduceau"[2]. Armagnac însuși, un așa de mic senior din acele părți de caldă patimă, ajunsese, de și alții „mai mari fără comparație decît dînsul" erau în jurul Delfinului, a numi întreaga mișcare, ceia ce nu poate decît să supere pe aceia[3].

Dar modestul represintant al unui sentiment frances care, mai presus de pasiunile politice, zace în adîncimile unui popor chinuit înțelege unde duce această anarhie internă, provocată de „nenorocitul războiu a lui Ioan de Burgundia cu Carol de Orléans", fiul[4]. Teribila înfrîngere de la Azincourt de către Henric al V-lea e resultatul care se putea aștepta, de și Francesii erau mult mai mulți și cu mai aleși represintanți ai nobilimii[5]. Normanzi de limbă francesă, notează el, se socotiau Englesi și luptau contra congenerilor lor. „Astfel și în acest chip s'a pierdut *pentru Franța*

[1] Là les traisnoient les petits enfants de Paris de place à autre, qui estoit chose bien estrange à voir et de considerer tels seigneurs estre reduits en cet estat; p. 300. Părea, une ori, spune Jurnalul unui burghes din oraș, că ar fi întrat Sarasinii în Paris („dont il avint telle émeute à Paris à l'eure, qu'on le prinst comme se tout Paris fust plain de Sarrazins"; citat la pagina 247, nota 1).

[2] Point n'estoient du royaume de France et neantmoins manioient et conduisoient toutes ses affaires; p. 309.

[3] D'autres seigneurs plus grands sans comparaison que le comte d'Armagnac, si ne les nommoit-on pourtant en commun langage fors les Armagnacs, dont ils estoient fort courroucez; p. 246.

[4] Ainsi estoit pour lors mainé le royaume de France, pour cette malheureuse guerre dudict Jean de Bourgogne avec ledit Charles d'Orléans; p. 270.

[5] En verité, les François estoient sans comparaison beaucoup plus forts en nombre que les Anglois, et y avoit parmy eux bien plus noble compagnie; p. 275.

www.dacoromanica.ro

această bătălie, și a fost mare jale în regat, căci din toate provinciile Coroanei a rămas acolo floarea cavalerilor[1]". După această „zi de durere" *(douloureuse journée)*, însuși Ioan de Burgundia, care nu știa că-l pîndește de așa de aproape pedeapsa, s'a „arătat foarte supărat de pierderea *Francesilor*, mai ales a fraților săi" — buni Francesi aceștia —, ducele Anton de Brabant și ducele de Nevers[2].

Cînd se ajunge la pacea, pe care n'o credea înșelătoare, între duce și delfin pentru a goni pe Englesi — și cronicarul apasă asupra acestui scop —, Pierre de Fenin se bucură, cu întregul *„biet popor frances"*, de această solie a liniștii[3]. Iar, cînd, după omorul lui Ioan, fiul său, Filip-cel-Bun, își inaugurează domnia încheind un nou pact cu Englesii, se spune că „mulți seniori din Franța au fost indignați de alianța pe care ducele Filip de Burgundia o făcuse așa de strînsă cu regele Henric al Angliei"[4].

Dar o autoritate regală nu mai este. Scutarul lui Carol al VI-lea privește cu milă pe stăpînul său, periodic bolnav. „A fost foarte iubit de popor toată viața și de aceia-l numiau de obiceiu: Carol cel Prea-iubit; dar a fost în cea mai mare parte a domniei lui chinuit de o supărătoare boală, care-i strica foarte mult, căci une ori voia să lovească pe toți acei ce se găsiau cu dînsul[5]. Altceva decît discreția cu care Cristina de Pisan, care și ea constata această iubire, vorbește de cumplita nenorocire. Pierre de Fenin înseamnă crud și „ciudatul guvern" ce reiese din această incapacitate a nevinovatului monarh: *estranges gouvernement au royaume de France*[6]. Cînd Burgunzii ieau Parisul, Carol se închide în casă

[1] Ainsi et par cette maniere fut perdue cette bataille pour la France, dont ce fut grant dueil pour le royaume, car de toutes les provinces de la Couronne la fleur de noblesse y demeura; p. 277.

[2] Se monstra grandement courroucé de la perte des François, par especial de ses freres, le duc Antoine de Brabant et le duc de Nevers; p. 278.

[3] De quoi tout ce pauvre peuple de France demenoit grande joye; p. 309.

[4] Il y eut plusieurs seigneurs de France qui furent courroucez de l'alliance que le duc Philippe de Bourgogne avoit pris si estroite avec le roi Henri d'Angleterre; p. 338.

[5] Il fut fort aimé de son peuple toute sa vie, et pour ce le nommoit-on ordinairement: Charles le Bien-Aimé; mais il fut la plus grande partie de son regne travaillé d'une fascheuse maladie, qui grandement luy nuisoit, car parfois il vouloit frapper sur tous ceux qui se trouvoient avec luy; p. 367.

[6] P. 368. Odată regele iea parte, la Bourges, la lupta contra Armagnacilor, ducilor de Bourbon și Berri; p. 253.

www.dacoromanica.ro

și îngăduie ca toate, și crimele, să se facă în numele nevolniciei lui. „Și acolo (Burgunzii) îi vorbiră, îi făcură cinste mare și cu aceasta nu-l împiedecau întru nimic, nici pe cei cari-l serviau. Căci *regele era mulțămit de tot, și de Burgunzi și de Armagnaci, și puțin îi păsa, și era ca indiferent oricum mergea orice.* Cine-l cunoștea, putea să știe bine starea vrednică de milă și de plîns în care se găsia atunci... Bunul rege Carol era mulțămit cu tot ce ducele voia să facă și nu aducea nicio împotrivire măcar în cuvinte [1] ".

Mai vinovată e însă regina străină, Isabela de Bavaria. Ea „se pune supt cîrmuirea zisului Ioan de Burgundia, lăsînd și părăsind în acest fel pe rege, domnul ei, și pe fiul ei, ducele de Touraine, Delfinul". Dar această cîrmuire se făcea în numele ei, soțul fiind viu, „ceia ce părea la mulți că e lucru destul de fără cale și foarte cutezător" [2].

Patriotul frances, care nu vede în regele cel adevărat, în regele *frances* un sprijin pentru suferințile celor mici, care *acestea-i stau înainte totdeauna și-i hotărăsc judecata,* se întoarce, din acest motiv, către regele *Franciei,* către Englesul Henri, care *guvernează* și care *ocrotește.* Pierre de Fenin știe că Englesii ieau la Amiens și vasele de masă pentru plată [3], că armata străină a fost suportată greu de regat, cutare alți burghesi trebuind să-și răscumpere casele, că regele însuși a spînzurat la Meaux en Brie pe aceia cari-l făcuseră „măgar" [4]. Nu-i place cînd obiceiului frances i se opune „la guise et coustume des Anglois" [5], ca în casul care aduce prigonirea mareșalului de Lisle-Adam. Acesta se presintă, la o

[1] Et là luy parlerent, luy firent grande reverence, et avec ce ne l'empescherent en rien, ne aucun de ceux lui le servoient, car le roi estoit du tout content et des Bourguignons et des Armagnacs, et peu luy chaloit, et luy estoit comme indifferent comment tout allast. Chacun qui de luy avoit cognoissance pouvoit bien scavoir l'estat pitoyable et lamentable où il se trouvoit pour lors... Le bon roi Charles estoit content de tout ce que ce duc vouloit faire et n'y apportoit aucun contredit; p. 289.

[2] Ainsi se mit cette reyne de France soubz le gouvernement dudict Jean de Bourgogne, delassant et abandonnant en cette sorte le roy, son seigneur, et son fils, le duc de Touraine, dauphin..., ce qui sembloit à plusieurs estre chose assez hors de raison et bien hardie; p. 287.

[3] P. 367.

[4] Pp. 328-9.

[5] P. 353. Cf. p. 355.

www.dacoromanica.ro

întîlnire, în veşmînt de „bleu-gris", ordinar. „Lisle-Adam", spune Henric, jignit că un mareşal de Franţa nu poartă haine de ceremonie cînd vine înaintea lui, „Lisle-Adam, aceasta e îmbrăcămintea unui mareşal de Franţa?". Şi: „Cum cutezi d-ta să priveşti astfel drept în faţă un prinţ?" —„Doamne prea-temute, e obiceiul frances, şi, dacă e cineva care să nu cuteze a privi pe acela cu care vorbeşte, e socotit ca om rău şi trădător, — cu voia voastră". Răspunsul regal engles e scurt: „Nu e obiceiul nostru" [1]. Nu tărziu după aceasta, ducele de Exeter, comandantul Parisului, caută să aresteze pe mareşal, în sprijinul căruia se ridică populaţia. Dar toate acestea nu împiedecă pe scriitor de a recunoaşte iubirea care a încunjurat pe regele viteaz, drept şi milos, care regreta la moarte că n'a putut merge la Ierusalim[2]. La Paris chiar, întăiu: „Regele acela Henric stătea atunci în Paris, unde a legat foarte pe locuitori de ascultarea şi iubirea lui, pentru că *făcea să se observe exact justiţia* şi o dădea după cuviinţă fiecăruia, ceia ce făcea că *poporul sărac ţinea mult la dînsul*, mai mult decît la oricine" [3]. Şi, ca o caracterisare generală, aiurea: Henric „era un prinţ de o înaltă pricepere, pentru care *bietul popor* îl iubia mai presus de toţi ceilalţi. În afară de aceasta *era foarte aplecat şi îngrijit de a păstra poporul de jos şi de a-l ocroti contra violenţelor de nesuferit şi marilor stoarceri pe care cea mai mare parte din nobili îi făceau să le sufere în Franţa, Picardia şi în tot regatul*" [4]. Cînd el opreşte de a se impune ţeranilor şi chiar clericilor grija cailor, a cînilor şi păsărilor de vînat, se observă: „Era

[1] Lisle-Adam, est-ce là la robbe de mareschal de France?... Comment osez-vous regarder un prince au visage?...— Très-redouté seigneur, c'est la guise de France, et, si aucun n'ose regarder celuy à qui il parle, on le tient pour mauvais homme et traistre, et pour Dieu ne vous en depplaise. — Ce n'est pas nostre guise; p. 335.

[2] P. 363.

[3] Icely roy Henry se tenoit alors à Paris, où il attacha fort les habitants à son obéissance et affection, par ce qu'il faisoit observer exactement la justice et la rendre deüement à un chacun, ce qui faisoit que le pauvre peuple l'amoit grandement sur tous autres; p. 360.

[4] Estoit un prince de haut entendement, par quoy le pauvre peuple l'aimoit sur tous autres. De plus il estoit très enclin et soigneux de conserver le menu peuple et de le proteger contre les violences insupportables et grandes extorsions que la plupart des gentils-hommes leur faisoient lors souffrir en France, Picardie et par tout le royaume; p. 364.

www.dacoromanica.ro

un lucru foarte cuminte şi vrednic de laudă la regele acesta Henric că a voit să îndrepte un asemenea lucru, *ceia ce l-a făcut să cîştige recunoştinţa şi urările clerului, cît şi ale bietului popor*“ [1].

Jurnalul parisian ni-l arată pe Henric refusînd jutele la căsătoria cu Ecaterina de Franţa, fiica lui Carol al VI-lea, şi găsim şi acolo aceiaşi judecată stăpînită de mila „săracilor“: „căci mai frumoasă ispravă de vitejie nu este pe lume decît a pedepsi pe cei răi, *pentru ca bietul popor să poată trăi*“ [2]. Din partea lui, Juvénal des Ursins, un înalt demnitar al Coroanei francese, ni-l presintă pe acel care se unise atît de strîns, printr'o nouă legătură, cu dinastia capeţiană, considerîndu-şi victoriile ca Ştefan-cel-Mare însuşi: „După bătălie (de la Azincourt), regele Angliei dădu prînz prinţilor şi seniorilor francesi. Li spuse că nu trebuie să se mire dacă a cîştigat biruinţa asupra lor, de care *nu-şi atribuie nicio glorie, fiind opera lui Dumnezeu*, care lor li fusese protivnic pentru păcatele lor [3]“.

Fiicei celeilalte a lui Carol al VI-lea, Michelle, care luase pe Filip de Burgundia, i se aduce de Pierre de Fenin laude că, fiind „de toată cinstea, smerită, curtenitoare, frumoasă“, „o iubiau nu numai toţi seniorii de la Curte, dar şi acest *pauvre commun*“ [4].

Gîndul acestui *menu peuple* urmăreşte pe cronicar. Dacă, după uciderea ducelui Ioan, erau trei partide în luptă şi aceasta tinde la „desmembrarea regatului“, e mai ales pentru că, astfel, „poporul cel mărunt era peste măsură de chinuit“ [5]. Cu groază — *estoit chose piteuse à voir* — presintă el lumea care, la ase-

[1] C'estoit chose bien raisonnable et louable à ce roy Henry d'y vouloir remedier, ce qui luy fit acquerir la bonne grace et les voeux du clergé, ainsi que du pauvre peuple; *ibid.*

[2] „Car la plus belle proesse n'est au monde que de faire justice des maulvais, afin que le pauvre peuple en puisse vivre“; citat *ibid.*, p. 337, nota.

[3] Après la bataille, le roi d'Angleterre donna à diner aux princes et seigneurs françois. Il leur dit qu'ils ne s'esmerveillassent pas s'il avoit eu la victoire contre eux, de laquelle il ne s'attribuoit aucune gloire, car c'estoit oeuvre de Dieu, qui leur étoit adversaire pour leurs péchés.

[4] Dame de tout honneur, humble, courtoise, belle et bien aimée de tous les seigneurs qui conversoient à la cour d'iceluy duc, et en outre du pauvre commun; p. 313.

[5] Il y avoit trois partys... en France, qui tous contendoient à conquerir et démembrer le royaume; de quoy le menu peuple estoit excesivement travaillé; p. 313.

www.dacoromanica.ro

diul Rouenului, unde ar fi murit zece la douăsprezece mii de oameni, e redusă a mînca tot felul de „cîni, pisici, guzgani, șoareci și alte lucruri ca acestea“ [1]. În cutare oraș cucerit se prădă bisericile și se necinstesc femeile [2]. La Montdidier, ducele Ioan e părăsit de Flamanzi, „oameni fără milă, cari nu cruță nici nobil, nici țeran“ [3]. Oameni de aceștia cari „cutreieră cîmpii“, cu căpitanii lor, se chemau *Waudrois,* aiurea *Estrangers ;* sătenii, *les compagnons du pays,* căutau să-i împiedece [4]. Une ori, ca ai lui Tabary, erau numai pedeștri și lumea rîdea de dînșii, fiind săraci [5].

Sentimentul acesta nobil de compătimire creștină adîncă domină paginile fără pretenție, în care se oglindește desnădejdea unei mari și frumoase țeri călcate în picioare. Îl aveau, din fericire, și alții decît asemenea cavaleri cari se ridicaseră numai puțin de-asupra poporului apăsat. Tot Pierre de Fenin, gata să primească oricînd asemenea manifestații de conștiință, presintă astfel pe Ludovic de Luxenburg, episcop de Térouanne, care, în mijlocul acestor lupte civile, „făcu să se sape pe locul unde se dăduse bătălia (de la Azincourt) mai multe gropi, în care se adunară din ordinul său toți morții, *de o parte și de alta,* și fură îngropați ; apoi el binecuvîntă locul și puse să-l închidă cu garduri tari de jur împrejur, pentru a-l păzi de vite“ [6].

N. Iorga.

---

[1] Chiens, chats, rats, souris et telles autres choses ; pp. 303-4.

[2] Les églises furent pillées, et quantité de femmes violées par force, tant gentilles femmes que autres ; p. 263.

[3] Gens sans pitié, n'espargnans ny gentil ny vilain ; p. 249.

[4] Gens qui couroient les champs.., gens sans pitié, lesquels ranconnoient partout où ils alloient sans espargnier gentil ne vilain ; on les appelloit en plusieurs lieux les Waudrois, en autres les Estrangers.

[5] Capitaine de brigands..., foison de gens de pied.... dont on faisoit grande risée pour ce que c'estoient gens de pauvre estat ; p. 292.

[6] Louys de Luxembourg, qui estoit évesque de Terouanne, fit faire en la place où la bataille avoit esté donnée plusieurs charniers, où il fit assembler les morts d'un coté et de l'autre, et là les fit enterrer ; puis il benit la place et la fit enclorre de fortes hayes tout autour, pour la garantir du bestail ; p. 278.

www.dacoromanica.ro

NOTE ARMENE

I. Privire asupra manuscriselor armeneşti

Literele armeneşti au fost inventate la începutul veacului al V-lea.

Veacul al V-lea a fost socotit cel de aur al literaturii armeneşti, nu numai pentru că în acel veac a fost tradusă Sf. Scriptură într'o splendidă traducere, ci şi prin numeroasele opere filosofice, poetice şi istorice ale scriitorilor armeni ai epocei.

O parte importantă din aceste opere au ajuns până în zilele noastre prin faptul că au fost copiate de către generaţiile următoare şi au trăit din generaţie în generaţie până în present. Din nefericire, nu există originalele acelor scrieri, ci numai copiile care au dăinuit în decursul veacurilor. Cel mai vechiu manuscris original existent datează din veacul al IX-lea. Scrierile anterioare nu le avem decît în cópii.

Graţie tiparului, au început să apară rînd pe rînd manuscrisele armeneşti scăpate de la peire. Tiparul la Armeni a început în anul 1512. Iacob Păcătosul fu acela care, în acelaşi an, publică la Veneţia cinci manuscrise cu subiecte bisericeşti.

In istoria tiparului armean vine apoi Abgar Tăbir (Scrib), care în 1565-1568 mai întăiu la Constantinopol şi apoi la Veneţia tipăreşte Efemeride, Psalmii, Cartea Liturgică şi alte cărţi bisericeşti.

Tiparul a servit mai întăiu la imprimarea cărţilor bisericeşti cu subiecte morale, de cîntări şi gramatici de care se simţia imediată nevoie.

În ceia ce priveşte cărţile de filosofie, de istorie şi literatură, tipărirea lor s'a efectuat mai tîrziu.

Dar nu era suficient să se salveze de la peire tesaurele acestea ale trecutului şi să se dea la lumină cele mai interesante dintre ele. Mai trebuia să se studieze arta lor şi mai ales să se cerceteze notiţele ce cuprindeau, spre a se putea da material arheologiei şi istoriei. Chiar primele cercetări arătaseră că în acele notiţe existau materiale preţioase pentru limpezirea unor puncte obscure din istoria Armenilor.

Primii cari au cercetat aceste ştiri fură P. Leonte Alişan şi episcopul Carechin Servanţian, cel d'întăiu în mănăstirea din Veneţia, iar cel de-al doilea în mănăstirile din Armenia.

Intr'adevăr, părintele Alişan a reprodus subiectele din sutele de manuscrise cercetate, în lucrările sale „Ararat", „Şirag", „Sisagan", „Sisuan", etc. Şi lucrarea „Toros Agbar" a lui Servanţian cuprinde mai multe memoriale.

Dar unul dintre membrii congregaţiei mekhitariştilor din Viena, eruditul păr. Iacob Daşian, fu acela care puse pe base ştiinţifice studiul manuscriselor armeneşti, stabilind o metodă

www.dacoromanica.ro

pentru usul cercetărilor. Metoda aceasta constă nu numai în copierea manuscriselor, ci şi în observarea artei lor şi în analisa cuprinsului, comparîndu-se în acelaşi timp cu exemplarele tipărite mai d'inainte şi cu alte manuscrise.

Cu această metodă păr. Daşian a studiat manuscrisele armeneşti din Biblioteca Imperială din Viena (1891), de la mănăstirea din Furnuz, Turcia (1894) şi, în fine, pe cele din biblioteca mekhitariştilor din Viena.

Metoda aceasta a fost urmată şi de alţi arheologi. Ştefan Canaian a studiat manuscrisele colegiului nersesian din Tiflis, publicînd în această privinţă şi un volum în anul 1893.

Au mai studiat: episcopul Baliam manuscrisele din diferitele mănăstiri din Cesareia (1892-3), păr. Gr. Calemcarian pe cele din München (1892), păr. Ohanes Miskgian, pe cele din Biblioteca Vaticanului (1891), prof. Nicolae Marr, pe cele de la Academia Limbilor Orientale din Petersburg (1891) şi pe cele de la mănăstirea Sevan (1892), episcopul Sembatianţ manuscrisele de la diferitele biserici din Şamac (1896), H. Agearian, pe cele de la liceul sanasarian din Erzerum şi din Tauris, prof. Fr. Macler a studiat manuscrisele armeneşti aflătoare în Biblioteca Naţională din Paris (1908) şi din Cipru (1902), Fink şi Gangeţian pe cele din Tübingen (1907), prof. Fr. Conybeare pe cele din Museul Britanic (1913), dr. Topgian pe cele din colecţia părintelui Tadian, Er. Lalaian pe cele din Vaspuragan (1915) şi pr. B. Sarchisian pe cele din mănăstirea din Veneţia (1914-22).

Afară de acestea, au fost studiate fără a se publica resultatul studiilor, manuscrisele din Sevasta, de către episcopul Guşaghian, cele din mănăstirea armeană din Angora de către episcopul B. Ghuleserian, cum şi cele din bibliotecile armeneşti din Constantinopol şi mănăstirea Armaş.

Din nefericire, nu a fost pănă acum cercetată bogata colecţie a manuscriselor armeneşti din Ecimiadzin. Brosset le-a văzut numai în treacăt în 1840, iar, în anii din urmă, manuscrisele acelea au fost cercetate parţial de episcopul K. Hovsepian şi păr. N. Aghinian. Pănă acum n'au fost studiate amănunţit nici manuscrisele din bogata bibliotecă a mănăstirii armeneşti din Ierusalim.

Cea mai bogată colecţie de manuscrise armeneşti, în număr ca de zece mii, se află în mănăstirea Ecimiadzin, după care vin Ierusalimul, mănăstirile armene din Veneţia şi biblioteca din Erivan. Numărul total al manuscriselor armeneşti răspîndite în lumea întreagă se cifrează la douăzeci şi cinci de mii, fără a se socoti cele pierdute în Turcia de pe urma războiului mondial, ca acelea din Armaş, Sevasta şi Cesarea, cum şi cele ce se aflau în mănăstirile şi bisericile armeneşti din Turcia şi despre existenţa cărora nici n'au avut cunoştiinţă arheologii.

www.dacoromanica.ro

II. — Privire asupra miniaturii armenești.

Arta scrisului şi miniaturii armeneşti a devenit un obiect de studii pentru specialiştii armeni şi străini.

Primul care, în 1860, a studiat miniaturile manuscriselor armeneşti fu dr. Ioachim Siccard. S'au mai ocupat cu aceste studii părintele Serafim Abdullah, Fr. Macler, Gabriel Millet, Arşag Ciobanian şi mai ales episcopul Carechin Hovsepian.

Manuscrisele care au ajuns până la noi, şi cărora filologii li dau o valoare artistică, sînt mai toate còpii.

Copişti au fost mai ales călugări, preoţi şi dascăli, cari au muncit în general prin mănăstiri sau prin modeste chilii de biserici. Ei lucrau din ordinul notabililor şi pentru usul acestora. Se mai întîmpla adesea ca aceşti copişti să lucreze pentru a fi folositori vre-unei mănăstiri sau spre folosinţa copiilor şi nepoţilor lor.

Scribii aceştia, a căror răbdare e uimitoare şi cari au produs lucrări de artă atît de frumoase, îşi dau din modestie calificativele cele mai umilitoare ca: neputincioşi, netrebnici, ignoranţi, novici, etc. Şi sînt ei cari au produs capodoperele scrierii şi miniaturii, copiind lucrări uriaşe, ca Biblia, etc., şi împodobindu-le uimitor de artistic.

Şi din memorialele manuscriselor vedem că doar copistul sau miniaturistul fusese adesea bolnav, nevoiaş şi bătrîn şi une ori aproape să-şi piardă cu totul văzul. „În viaţa amară de pribegie prin străini scriu", spune copistul unui manuscript, „e iarnă, iar odaia-mi întunecoasă şi rece." Scriitorul manuscriptului no. 207 din Veneţia spune: „Am scris pribegind de colo colo", iar cel al manuscriptului no 292: „terminăiu plimbîndu-mă din oraş în oraş".

Dar mai dureroasă e împrejurarea că mare parte din manuscrise au fost alcătuite în zile de persecuţii politice. Copiştii pomenesc că şi-au scris lucrarea în zile grele, amare, rele, infernale, adecă atunci cînd poporul armean era năpădit de barbari sau se afla supt teroarea năvalei lor, iar ei, în fundul unei mănăstiri, se străduiau să termine o lucrare sau să ornamenteze o operă isprăvită.

Şi adesea ei n'au abandonat lucrul nici la sosirea barbarilor. Eu însumi am văzut manuscrise întrerupte un timp şi reluate în sclăvie.

Fireşte că nu se poate pretinde prea mult de la manuscrisele făcute în aceste condiţii. Într'adevăr, studierea lor a dovedit că unele din ele au fost greşit sau defectuos copiate. De altfel, scribii însişi îşi mărturisesc slăbiciunea în notiţe şi imploră să fie iertaţi pentru erorile săvîrşite fără de voie.

* * *

www.dacoromanica.ro

Au fost mult apreciate frumuseţa şi fineţa miniaturilor manuscriptelor armene, care, de şi înfluenţate de stilul asirian, au dobîndit în decursul veacurilor o originalitate proprie.

De altfel, miniatura formează, după arhitectură şi sculptură, principala artă îmbrăţişată de Armeni. E drept că, în timpurile trecute, pictori armeni n'au fost, dar în schimb au răsărit din sînul acestui neam un număr considerabil de miniaturişti cari au împodobit paginile manuscriselor pe pergament şi hîrtie.

La început, nu se obişnuia ornamentarea manuscriselor. În secolele VIII şi IX încep însă să apară în manuscrise plante, frunze, păsări şi alte ornamente. Apoi apar ornamentele arabe, care au durat pănă în veacul al XIII-lea. In veacul acesta miniatura armeană îşi atinge apogeul. Profesorul Strzygowski de la Universitatea din Viena, scrie: „Miniatura armeană în veacul al XIII-lea era în plină desvoltare şi presintă liniile cele mai fine, mai bogate şi variate, care nu pot fi comparate decît cu exemplarele de mîna întăiu latine şi arabe. În arta veche Armenii erau maeştri. Modelele lor erau de preferinţă florile, păsările, peştii. S'au servit în ornamentaţiile lor şi de figuri geometrice; în reproducerea figurilor umane erau înapoiaţi".

Şi, într'adevăr, oamenii pictaţi în manuscrisele vechi sînt disproporţionaţi şi presintă în general capete mari. Sînt aşezate capete mari pe trupuri mici. Defectul acesta se vede şi la alte neamuri, ca şi la Bizantini.

Defectul acesta, nejustificat în pictură, parcă ar avea totuşi tendinţa de a accentua gîndul artistului chiar prin disproporţie.

Figurile miniaturilor armeneşti în general sînt triste. Arare ori se întîlneşte o faţă zîmbitoare, veselă în vechile manuscrise. Parcă ar fi însăşi suferinţa poporului armean, în grea cumpănă pe acele vremuri, care se reflectă în acele miniaturi.

În miniatura armeană, transformată în artă, nu e greu de găsit şi influenţele din afară. Profesorul Macler spune în această privinţă *(La France et l'Arménie,* 1917, p. 27) că primele miniaturi armeneşti au fost inspirate de modele bizantine.

În miniaturile armeneşti sînt bătătoare la ochi trei colori: auriul, roşul şi albastrul. Dar roşul pare a fi fost coloarea de predilecţie a artiştilor armeni. Se ştie că garanţa care produce această coloare e o producţie a Armeniei. Totuşi, în miniaturi, coloarea roşie era atît de bine combinată, încît nu era niciodată strigătoare.

În vechile scrieri medicale găsim relaţiuni în privinţa modului cum preparau Armenii pergamentul, cerneala, cum combinau colorile şi cum legau manuscrisele. Din nefericire, Armenii cei vechi cunoşteau şi arta de a şterge cerneala. Zicem din nefericire, pentru că ei, spre a economisi pergamentul, ştergeau une ori pergamentele vechi, poate mai preţioase, spre a transcrie

www.dacoromanica.ro

alte lucrări. În manuscrisul no. 714, aflător în biblioteca din Ierusalim, există şi o reţetă pentru ştergerea cernelii negre.

De obiceiu, la manuscrise lucrau trei inşi: scriitorul, împodobitorul şi poleitorul. Se întîmpla însă ca toate cele trei treburi să fie făcute de una şi aceiaşi persoană.

În istoria manuscriselor îşi are rolul şi legătorul, lucrul căruia era adesea o operă de artă şi stîrnia admiraţia.

III. — Privire asupra manuscriptelor ajunse până în zilele noastre.

Pentru cercetarea miniaturii armeneşti trebuie să se înceapă din veacul al IX-lea, de cînd datează cel mai vechiu manuscris rămas până în zilele noastre. De altfel, evanghelia de la Academia Lazarian din Moscova n'are nicio miniatură, de şi este scrisă cu caractere foarte frumoase.

Trebuie să notăm de la început că, în istoria artei armeneşti, regii din dinastia Bagratizilor ocupă un loc de frunte.

Timp de două veacuri, de la primul rege Bagratid, Aşot (861), şi până la ultimul rege din acea dinastie, Gaghic al II-lea (1080), Armenia a devenit un leagăn cultural.

Arta de căpetenie adoptată de Armeni a fost architectura. Dovada: capitala Ani a Bagratizilor. Dar şi miniatura începuse să înflorească. Într'adevăr, avem manuscrise preţioase de pe timpul Bagratizilor.

După cum am spus, cel mai vechiu manuscris armenesc este Evanghelia Academiei Lazarian. Manuscriptul acesta se află acum în Biblioteca din Erivan (Armenia). După cum se vede din notiţă, a fost scris în anul 887 de către Sahac din Vanand, supt domnia regelui Aşot.

Un alt manuscris din cele mai vechi, ajuns până în zilele noastre, este Evanghelia reginei Mlke, care acum se păstrează în Biblioteca Mekhitariştilor din Veneţia. Evanghelia aceasta a fost dăruita de zisa regină mănăstirii Sf. Fecioare din Varag (Armenia) în anul 912. Probabil că manuscrisul fusese scris cu mulţi ani, înainte. Regina, înainte de a dărui mănăstirii evanghelia, legase manuscrisul în mod foarte bogat. Din causa aceasta, el a fost furat de devastatori arabi. Manuscrisul a fost descoperit de către un preot în 1208, deci cu trei veacuri mai tărziu, la nişte Arabi, şi înapoiat mănăstirii din Varag.

În istoria miniaturii armene e de menţionat şi mănăstirea Tadev, unde artele încep să înflorească, în veacul al X-lea, bogat, după spusele istoricului Stepan Orbelian, în producţiuni filosofice, musicale, în pictură şi miniatură, şi cane e vestită prin educaţia ce o da tineretului.

Mai e celebră în istoria manuscriselor aşa-zisa „Evanghelie

www.dacoromanica.ro

de fildeş", care se află în posesia mănăstirii Ecimiadzin şi care a fost copiată în anul 998 de către unul Ohanes. Evanghelia aceasta a fost numită de „fildeş", fiind îmbrăcată în ivoriu, lucrare artistică în stil sirian din veacul al IV lea. Manuscriptul a fost dus la Ecimiadzin în 1850 de la mănăstirea Sf. Stepan din Artaz.

Catolicosul (patriarh suprem) Hacic Arşaruni (973-992), care a avut o frumoasă activitate politică, bisericească şi culturală, a întemeiat biblioteca de la Archina (jud. Sirac), unde a colectat operele Sfinţilor Părinţi ai Bisericii. Patriarhul Onmanian în monumentala sa lucrare „Azgapatum" („Istoria Neamului"), pagina 1139, spune că biblioteca Hacichian cuprindea numeroase manuscripte, care formează tesaurul bibliotecii actuale.

Din epoca ciliciană e celebră şi Evanghelia Lambronienilor, scrisă în 1193. Aceasta se afiă în present în biblioteca din Veneţia supt no. 1631. A fost ilustrată de vestitul miniaturist Constantin pentru episcopul şi istoricul Nerses din Lambron şi fratele lui, Leon.

Este o capodoperă a miniaturii armene o Evanghelie copiată în anul 1201 de monahul Stepan în mănăstirea Avag din Chemah. Manuscriptul acesta se află acum în colecţia d-lui Marcosian din Paris. Manuscrisul, scris pe pergamentul cel mai fin, cuprinde portretele celor patru evanghelişti, frontispicii superbe şi litere ornamentate de o frumuseţă uimitoare. Miniatura aceasta e un exemplar tipic de artă orientală, în care se accentuează în mod puternic caracterul naţional armean. D. F. R. Martel, în lucrarea sa „Covoarele orientale înainte de 1800" (Viena, 1908), vorbeşte cu admiraţie de frumuseţile acestui manuscript, care-l face să afirme, pe basa motivelor şi colorilor, că parte din preţioasele covoare din Asia Mică sînt datorite artei armeneşti. Din punctul de vedere al desvoltării miniaturii armeneşti a fost rodnică şi epoca regelui Hetum I-iu al Ciliciei (1226-1270). În zilele lui au răsărit pictori cari au împodobit cu desemnele lor multe manuscripte, adesea din ordinul vre unui membru al familiei regale, pentru vre-o biserică. Dintre aceşti pictori e celebru Toros Roslin care a produs capodopere de miniatură în care se evidenţiază imaginaţia-i strălucită, armonia colorilor şi fineţa liniilor. Mănăstirea armeană din Ierusalim are cinci manuscripte ornate de Toros şi altele două atribuite tot acestuia. Se mai poate socoti ca o capodoperă a acestui pictor manuscriptul no. 2.600, ornamentat în anul 1262 în Romgala (Hromcală) din ordinul principelui Leon, fiul lui Hetum I-iu.

La desvoltarea artei miniaturii au contribuit şi Leon al III-lea al Ciliciei şi soţia sa, regina Chir Ana (1270-1289).

Manuscriptul no. 2563 din mănăstirea armeană din Ierusalim este o sumptuoasă Evanghelie numită regală. Evanghelia aceasta

www.dacoromanica.ro

a fost copiată de Avideţ din ordinul reginei şi ornamentată probabil tot de Toros.

E vestită şi cartea de rugăciuni a regelui Hetum al II-lea (1285 1307), un mare iubitor de artă, contimporan cu catolicosul Constantin al II-lea, care, ca şi regele, a iubit frumosul. Pe vremea acestora s'au produs multe lucrări de artă, care au ajuns până în zilele noastre.

Formează o capodoperă a gravurii armene un relicvariu lucrat pe timpul lui Hetum în mănăstirea Schevăr. Acum el face parte din colecţia colecţionarului Basilewski şi este o rămăşiţă strălucită a artei evului mediu.

Invasia Selgiucizilor a dat o lovitură de moarte miniaturii armeneşti, care, după veacul al XIV-lea, a început să decadă.

Propagarea tiparului a pus capăt miniaturii armeneşti. După aceia n'au mai fost decît rare còpii prin veacurile XVI şi XVIII. În aceste veacuri manuscriptele se scriau cu litere cursive şi erau mai puţin ornamentate.

IV. — Manuscriptele armeneşti din Romănia.

Distrugerea şi devastarea cîtorva biserici din Moldova, în anul 1551, de sigur că a pricinuit pierderea unor preţioase manuscripte, după cum reiese din Cîntecul de Jălanie al diaconului Minas Tocatţi, martor ocular al acelor evenimente:

Bisericile şi mănăstirile
Armenilor din Suceava,
...Orice vase se găsiră în lăuntru
Cruci, potire şi veşminte,
Candele şi cădelniţe,
De aur şi poleite,
Evanghelii legate în argint,
Biblii şi psaltiri,
Chromolnice *(sic)* şi ceasloave
Precum şi orice alte cărţi.
...Evangheliile legate în argint,
Atît de scumpe pentru Armeni.
...Toate cărţile le au dat pe foc.
..Bisericile Armenilor au fost dărîmate
Şi cărţile sfinte în foc aruncate.
...În Hotin, Siret şi Iaşi,
Vasluiu, Botoşani şi Roman:
Bisericile au fost dărîmate
Şi cărţile pe foc aruncate
.. În biserica din Botoşani,
O icoană de aur era . . .

* * *

www.dacoromanica.ro

Părintele Minas Păjăjghian care a visitat cu un veac în urmă bisericile armeneşti din România, dă oarecare lămuriri în privinţa manuscriptelor şi obiectelor istorice văzute, în lucrarea sa „Călătorie în Polonia", tipărită în Veneţia în 1830.

Par. Păjăjghian spune:

Biserica din Bucureşti are multe podoabe şi odoare.

În Focşani există o icoană veche, la care credincioşii se duc în pelerinaj.

La Iaşi notiţa unui manuscript poartă data 1607.

Biserica din Roman posedă o Evanghelie de şase sute de ani.

În Botoşani se văd ruinele construcţiilor vechi; mai sînt de asemenea vase şi manuscripte aduse din Ani.

Biserica din Chilia are un manuscript cuprinzînd Viaţa Sfinţilor Părinţi (Haismavurc) cu o notiţă cu data de 1702. În momentul trecerii părintelui Păjăjghian prin localitate, cartea fusese transportatată la Grigoriopol.

O altă carte identică a bisericii din Babadag, scrisă în 1675, a fost transportată tot la Grigoriopol.

Vorbind despre bisericile din Cetatea-Albă, Ismail, Brăila, Silistra şi Galaţi, părintele Păjăjghian nu face nicio menţiune specială.

Asemenea nu insistă asupra bisericilor din Chişinău, Căuşeni (unde exista o biserică de zid), Hînceşti, Orheiu Băiţi şi Hotin.

* * *

În present oraşul cel mai bogat în manuscrise armeneşti este Gherla. Se mai găsesc însă manuscrise la Suceava, Iaşi, Roman, Botoşani şi Bucureşti.

Mare parte din aceste manuscrise sînt còpii. Astfel încît cuprinsul lor nu este nou pentru arheologi. Sînt şi unele care cuprind note interesante în notiţele lor şi pot aduce lumini noi şi în istoria coloniei.

Unele manuscrise sînt modele frumoase ale artei miniaturei armene. Şi, de şi ele nu sînt la înălţimea capodoperelor din Ecimiadzin, Ierusalim, Veneţia şi altor mănăstiri armeneşti, pot, totuşi, să dea o ideie în privinţa artei armene.

Printre lucrările acestea manuscrise, trebuie să aşezăm şi documentele cele vechi (contracte, scrisori, inscripţii, etc.), care aruncă o lumină vie asupra trecutului Armenilor din România.

Manuscriptele din Bucureşti.

Biblioteca centrală armeană, înfiinţată pe la sfîrşitul anului 1927 în Bucureşti, a putut să colecţioneze vre-o treizeci de manuscripte.

De şi aceste manuscripte nu presintă o mare valoare din punctul de vedere al vechimii şi artei caligrafice, totuşi o privire asupra lor nu este lipsită de interes.

www.dacoromanica.ro

1. *Carte ce se numeşte asămănarea cu chipul lui Dumnezeu.* — Această carte, compusă din două părţi (pp. 1-64 şi 65-93), a fost scrisă de arhiepiscopul Petros în Nahicevan. A fost însă copiată în 1822, în oraşul Eudemiş, după un exemplar aflător în posesia preotului Hovnan, de către ieromonahul Chevorc care, mai tărziu, a venit la Bucureşti în calitate de şef religios al Armenilor din ţerile româneşti.

2. *Carte ce se numeşte balanţa dreptăţii.* — A fost copiată odată cu lucrarea precedentă în acelaşi caiet, ocupînd 33 de pagini. Copistul este acelaşi ieromonah Chevorc Franghiulian. Nu se pomeneşte de numele autorului. Este probabil să fie acelaşi arhiepiscop Petros din Nahicevan.

Cartea se compune din zece capitole, în care se vorbeşte despre justiţia divină, justiţie, providenţă, predestinaţie, etc.

3. *Istoricul Cartaginii.* — Copiat odată cu cele două lucrări precedente în acelaş caiet, coprinzînd opt pagini. Autorul este diaconul Ohanes din Peria (Alep), care a trăit în veacul al XVIII-lea. A fost copiată de către arhimandritul Chevorc, după un model aflat în posesiunea preotului Hovnan.

4. *Ce este Biserica.* — Reproducere din preceptele evangelice, într'un stil simplu şi clar. Lucrarea, datorită cîntăreţului bisericesc Chegham Marcar Zacaria Hogenţ, a fost scrisă la St. Petersburg în 1799 şi cuprinde 164 pagini. Are şi o parte în versuri, cuprinzînd 8 pagini.

5. *Istoria Armenilor* (188 pagini), de catolicosul Hovhanes. Cuprinde expunerea pe scurt a evenimentelor istorice cu începere de la Iafet (fiul lui Noe) şi străbunul Haic pănă la anul 930, în care trăia autorul.

6. *Hrana preoţilor sau arta mîntuirii,* lucrare tradusă mai întăiu din limba latină de către un cleric, din ordinul episcopului Stepan al Smirnei. Prelucrată cu adăugiri şi lămuriri de preotul Ohan de la biserica Sf. Stepan din Smirna în 1822. 184 pagini. Cuprinsul: Cinstea preoţilor; Preoţii sînt mai presus ca oamenii de rînd; Preoţii sînt iubiţi şi prietenii lui Dumnezeu; Păcatele preoţilor mîhnesc adînc pe Dumnezeu, şi alte multe capitole.

7. *Carte ce se numeşte „Fîntîna deschisă"*, de arhimandritul Petros din Nahicevan, spre gloria Trinităţii şi singurului Dumnezeu, scrisă în 1764, pagini 132. Din capitole citäm: Cînt de slavă bunătăţii fără de margeni a lui Dumnezeu; Cuvînt către cetitori; Cîntec Sfîntului Duh; Despre pace; Începutul şi sfîrşitul omului; Puterea crescîndă a Evangheliei; Frumuseţa Raiului lui Dumnezeu, etc. In total 32 de capitole.

8. *Cărticică ce se numeşte darul iubirii,* scrisă la intervale de către arhimandritul Chevorc Franghiulian, cuprinzînd versuri cu subiect religios şi Jălanii de ziua Patimilor Mîntuitorului, etc. Apoi, versuri în onoarea binefăcătorului Bezgian Amira şi

www.dacoromanica.ro

altor notabili. Mai departe, povesteşte evenimentele din anii 1841-42 din jurul Patriarhiei din Constantinopol, atunci cînd isnafurile erau în luptă cu Sultanul spre a participa la conducerea treburilor publice. Patriarhul Asvazadur persecută pe episcopul Chevorc, care era partisan al poporului. Caută să-l exileze, dar în cele din urmă reuşeşte să-l trimeată în România. „Trimes ca şef religios al Bucureştilor şi Moldovei, fiindu-i necunoscută situaţia din părţile locului", episcopul Chevorc porneşte la drum în Februar 1843 spre Bucureşti, şi, ajuns la 4 Martie, e primit cu onoruri mari în biserica Sf. Arhangheli. Şeful religios al eparhiei armene din România fusese până atunci arhimandritul Martiros.

În partea a patra a lucrării, arhimandritul Chevorc transcrie scrisorile trimise de el, între anii 1824 şi 1830, patriarhilor şi altor prelaţi şi răspunsurile primite de la unii dintre aceştia.

9. *Catechismul şi istoria sacră*, copiată în 1869 la Constantinopol.

10. *Istoria Împăratului Fontianus, a fiului său Diocleţian şi a celor şapte filosofi*, copiată în Bucureşti în anul 1880.

11. *Gramatica limbii armene* după Ceamcian, de arhimandritul Chevorc.

12. *Lexicologie*, de arhimandritul Chevorc, scrisă în 1821 la Marsefun.

13. *Jălania lui Minas Tocatţi*, copiată în 1180 în biblioteca armeană din Armenopolis (Gherla) de către Haciadar Hormean, profesor şi dascăl bisericesc şi întărit de parohul Luca, la 20 Martie, acelaşi an.

14. *Idem*, după manuscriptul aflător la mănăstirea din Veneţia.

15. *Istoria evenimentelor din 1800* din jurul alegerilor Patriarhului şi catolicosului.

16. *Predici* scrise de arhimandritul Chevorc în 1823.

17. *Musele, tesaur literar, grădina sufletului*, de Mardiros Cerchezian.

18. *Cartea mesteşugurilor* şi reţete, de preotul Garabet Casparian.

19. *Testamentul lui Samuel Moorat* şi procesul lui.

20. *Explicaţii asupra cultului protestant*, trad. în 1835 de Iosif Vartanian.

Şi se găsesc în biblioteca armeană din Bucureşti pe lîngă alte cîteva manuscripte şi note musicale de mînă ale mai multor imnuri naţionale armeneşti.

Suceava.

1. *Carte de liturghie.* Legată în piele. Scrisul cursiv. Lucrare de începător şi lipsită de gust artistic. Capetele de pagină şi sfaturile cu cerneală roşie. Pe alocuri scrisul şters. Ca introducere are următoarele rînduri:

www.dacoromanica.ro

„Fraţilor slujitori, nu oficiaţi din obiceiu sfînta liturghie, ci de frică, cu sfinţenie şi cu adevăr. Căci mare este groaza de a cădea în mînile lui Dumnezeu, celui viu, iar folosul vostru îl cunoaşteţi voi înşivă".

La prima filă o imagine mică, ştearsă, cu flori şi ornamente în formă de păsări. N tiţa sună astfel; „Scrisu-s'a aceasta carte de liturghie în anul 1690, cu mîna dascălului bisericesc Chevorc, pentru folosinţa de curînd hirotonisitului preot Der-Cricor, până la adînci bătrîneţi, cu fiii şi fiicele."

2. *Maşdoţ* (ritualul). Legătură de piele. Lipsesc cîteva file la început. Prea abreviat faţă de cărţile similare. Presintă unele deosebiri şi-i lipsesc unele canoane. Scrisul urît şi neregular, cum mărturiseşte şi scriitorul în notiţă: „Sînt bătrîn şi mai bine nu pot".

Începuturile şi sfîrşiturile sînt scrise cu cerneală roşie şi albastră. După canoane vin trei jăluiri.

Notiţa. „Scrisu-s'a sf. carte în oraşul Liov, de pana netrebnicului şi lipsitului de duh Nerses din Argiz, fiind pe scaunul catolicosatului Ştefan, iar Patriarh şi arhiepiscop al Liovului şi Cameniţei Grigore din Verag. Supt domnia lui Sigismund August, în anul 1555. Şi vă rog iarăşi pe voi, sfinţi preoţi şi fii ai Bisericii, să nu mă învinovăţiţi pentru scrisul urît şi grosolan, căci sînt bătrîn şi mai bine nu sînt în stare să fac. Vă rog pe toţi să pomeniţi în rugăciunile voastre pe netrebnicul de mine, Nerses din Argiz, şi pe tatăl meu şi pe mama mea, pe rudele mele şi pe morţii miei. Amin."

Manuscrisul mai cuprinde şi o altă notiţă succinctă în versuri.

3. *Evanghelia.* Introducerea şi paginile, în număr de zece, care resumă cele patru Evanghelii sînt împodobite cu desemnuri în formă de păsări, iar margenile paginilor cu flori. Prima pagină a fiecării evanghelii împodobită cu desemne; păsări şi flori. Scrisul regulat şi rotund. Notiţa, în care se glorifică puterea divină, în cîteva pagini elocvente şi pline de misticism, se termină astfel;

„S'a scris această sfîntă Evanghelie în anul 1648, în oraşul Suceava, din ţara lui Bogdan, supt auspiciile sfîntului Simion, fiind catolicos al tuturor Armenilor Filip, iar şef religios al acestei provincii arhimandritul Minas, cu pana de nimic şi netrebnică a preotului Ohanes: vă rog să mă pomeniţi pe mine şi pe părinţii miei şi rudele mele, iar voi să fiţi pomeniţi la a doua venire a lui Hristos, binecuvîntată în vecii vecilor, amin."

4. *Carte de rugăciuni.* Lipsesc de la început 12 file. Paginile numerotate alfabetic.

Sfaturile sînt scrise cu cerneală roşie. Iniţialele şi margenile roşu închis, rîndurile cu negru. Judecînd după sfaturi, se poate presupune că s'a scris la Ierusalim. Notiţa spune că s'a scris

www.dacoromanica.ro

în anul 1313, pe timpul catolicosului Constantin şi al regelui Oşin.

Se mai spune că manuscrisul a fost legat la anul 1687, în oraşul Sf. Gheorghe din ţara Ungurilor, de către diaconul Ştefan din Cameniţa. Manuscriptul cuprinde şi atte notiţe, scrise de diverşi la diferite epoci.

5. *Carte de rugăciune.* Scrisul regulat, cu ornamentaţii pe margeni, executate artistic şi frumos. Manuscrisul a fost legat în mai multe rînduri. Îi lipsesc trei coli (36 pag.) de la început. Păstrat rău şi decolorat din causa umezelii.

În prima notiţă se spune în versuri, că lucrarea a fost scrisă de episcopul Nicolae din Akkerman „a lui Ştefan-cel-Mare".

Această carte a fost dăruită apoi de numitul Ghiureh bisericii Sf. Maria din Iaşi. Cum a ajuns la Suceava, nu se ştie.

Roman.

Biserica armeană din Roman posedă o evanghelie manuscrisă, cu cei patru evanghelişti, complectă, în format 20+14+16, pe hîrtie bună, cu ornamentaţii la începutul evangheliilor.

Pe alocuri ornamentaţiile de pe margeni sînt tăiate de legătorul nepriceput. Caracterele totdeauna mari, drepte, rîndurile noi neîncepînd cu cerneală roşie. Titlurile pe alocuri, sînt aurite.

Din notiţă: „Scrisu-s'a Evanghelia aceasta în mănăstirea Maşchevor din Cilicia, cu hramul Sfînta Maria şi Sf. Garapet, de către diaconul Ghiragos, asupra cererii călugărului Teodosie, în anul 1265, fiind catolicos Constantin, supt Domnia lui Hetum, încoronat rege al Ciliciei".

A doua notiţă pomeneşte de meşterul care a legat manuscriptul. Evanghelia aceasta formează unul din manuscriptele armeneşti cele mai de samă aflătoare în România.

Gherla.

La Gherla sînt vre o cinzeci de manuscripte, păstrate în biserica Sf. Treime. De sigur că pe vremuri numărul manuscriptelor în vechiul Armenopolis trebuia să fi fost mai mare. Părintele Govrig, care a făcut descrierea amănunţită a vieţii Armenilor din Transilvania *(Mitropolia Armenilor din Transilvania,* Viena, 1896), vorbind despre aceste manuscripte spune că un popor emigrat din Ani de sigur că a adus cu sine tot ceia ce avea mai de preţ.

Printre manuscriptele din Gherla au o valoare artistică următoarele:

1. *Evanghelie* pe pergament. Scriere uniformă, curată şi frumoasă. Data scrierii necunoscută. Are 219 miniaturi în colori

www.dacoromanica.ro

vii. Fiecare capitol începe cu o maiusculă ornamentală. La începutul fiecării Evanghelii se vede portretul evanghelistului respectiv.

2. *Evanghelie* ilustrată ca şi cea precedentă, însă cu mul mai frumoasă, mai curată şi mai fină. Fineţa portretelor şi puritatea liniilor sînt bătătoare la ochi. Sînt fermecătoare în deosebi portretele represintînd oameni, îngeri şi animale. A fost scrisă în 1346 de diaconul Ghiragos din oraşul Surhat (Solgat) din Crimea.

3. *Evanghelie* scrisă de două condeie diferite. Părintele Govrig crede că a fost la început scrisă pe de-a'ntregul de preotul Ohanes, în prima jumătate a veacului al XIV lea. Manuscriptul fiind însă furat de Cazaci şi apoi regăsit, deteriorat, partea finală, care lipsia, a fost reconstituită de diaconul Avetic şi de fiul acestuia, episcopul Minas al Sucevei, în 1659. E remarcabilă mai ales partea întăia, care ajunge până la capitolul V al Evangheliei lui Luca. E scrisă pe pergament alb, curat şi are frumoase ornamentaţii, cum şi portretele evangheliştilor.

4. *Faptele Apostolilor,* manuscript căruia-i e ataşată evanghelia lui Ioan. Manuscriptul e scris la 1316 în insula Cipru, pentru Aliz, fiica lui Hetum din Lambron. E pe pergament, uniform şi agreabil. În acest manuscript bat la ochi abundenţa aurului, frumuseţa iniţialelor, cum şi ornamentaţiile pe margenea paginilor, varietatea şi strălucirea colorilor.

Botoşani.

La biserica armenească din Botoşani se găseşte, ca manuscript, o Evanghelie pe pergament, scrisă în anul 1354 în oraşul Caffa (Crimeia), pe timpul catolicosului Mekhitar, de către dascălul bisericesc Cricor Suchiasian.

Iaşi.

La biserica armenească din Iaşi se găsesc în present următoarele două manuscripte:

1. *Viaţa Sfinţilor Părinţi,* lucrare vastă, într'un singur volum, pe care abia dacă poate să o ridice un om cu ambele mîni. Data lipseşte. Se menţionează numai că s'a scris în zilele catolicosului Filip (1633-1655). Scriitori sînt dascălii bisericeşti Minas şi Nicolae din Caffa, decedat la Iaşi.

2. *Evanghelie,* capodoperă de artă, scrisă în anul 1351 la Caffa, şi donată bisericii armeneşti din Iaşi în anul 1451 de către fraţii Agopşa şi Leon din Caffa. Manuscriptul acesta a figurat în secţia armeană de la exposiţia din Bucureşti din anul 1906.

(Urmează.)

H. Dj. Sirouni.

www.dacoromanica.ro

Documente privitoare la mănăstirea Ciolanu

Între documentele mănăstirii Ciolanu, două sînt mai vechi, de la Matei Basarab, — unul original, altul în copie [1] —, iar celelalte sînt mult mai nouă.

Din cele pe care le-am avut la îndemînă, am copiat conținutul lor și niciunul nu e mai vechiu de 1769. Mai vechiu poate să fie următorul pomelnic, scris pe pergament:

† *Pomealnecul sfințitului schit Ciolanul, unde iaste hramul Sfîntului Marelui Mucenic Gheorghie purtătorul de biruință.*

Supt acest titlu, numele celor pomeniți sînt înșirate pe două coloane, care au pe margine un chenar. Pe stînga stă scris astfel:

Pomealnecul ctitorilor ce au dat milostenie la sfîntul schit.

Vii: Alexandru Voevod, Maria Doamna, Grigore Voevod, Roxandra Doamna [2].

Constantin, Smaranda Sultan[a], Alexandru, Dimitrie, Neculae, Toma,

Gheorghiu, Maria, Belisa, Smaranda, Radul, Elena, Bălașa, Trifonos, Eenis, Ioan, Zamfira, Costandin, Smaranda, Diamandi, Ioan, Efstrati, Smaranda, Maria, Andrei, Gherghiu, Iordache, Maria, Necolae Voevod, Vasilie, Ioan, Andrieana, Manolache, Mihail, Zoița.

Pe coloana din dreapta sînt următoarele nume:

Costandin Brâncov[eanu] Voev[od], Bălașa D[oa]mna, Nicolae, Eleni, Dimitriu, Ecateriui, Dimitriu, Samuil, Gheorghiu, Flurus, Ioanis, Irini, Christodulu, Eleni, Constantinu, Balașa, Alexandru, Calist, Anastasiu arhiereos, Ioanichiu ierm[onah], Anghelu iereos, Gheorghiu, Antoniu, Dieni, Santa (?), Christa iereu, Strati iereu Sulta[na], Toma, Sanda, Ioan, Grigoraș, Balașa, Costantin, Santa, Ioan, Nastasia, Lucia, Neofit ieroschimonah: Stoica iere[os], Ioan, Ștefan iere[os], Ioana Presv[itera], Ianake, Nicolaie, Safta, Safta, Mihail, Fotini, Maria.

Pomelnicul acesta, din chipul cum se presintă, apare ca o copie mai tărzie a unui pomelnic mai vechiu, din care n'au putut fi cetite anumite nume de către cel ce le-a transcris. Astfel în unele rînduri este trecut un singur nume, sau două, după care urmează imediat două puncte. La *vii* sînt pomeniți *Alexandru Voevod, Maria Doamna, Grigore Voevod, Roxandra Doamna.* Acest Alexandru Voevod este fără îndoială

[1] Publicate în *Revista Istorică*, de mine, n-le 7-9, 1927.

[2] Toate aceste nume sînt scrise cu culoare verde; cele următoare cu roșu.

www.dacoromanica.ro

Alexandru Scarlat Ghica, Domn între anii 1766-1768, iar după el a urmat *Grigore Alexandru Ghica*, 1768-1769. Alexandru Scarlat Ghica se interesa de biserică. El a permis arhimandritului de Argeş ca, împreună cu un colonel rus, să recruteze oameni de oaste pentru Rusia. Acest fapt, aflat de Turci, prin Hanul tătăresc, i-a adus ma ilirea[1]. Turcii au pus în loc pe fiul său Grigore Alexandru Ghica, fost Domn al Moldovei între anii 1764-67, şi acesta a fost prieten cu Ruşii, lucru care s'a constatat cu prilejul războiului dintre Turci şi Ruşi, terminat cu pace'a de la Ciuciuc-Cainargi.

De la acest Grigore Alexandru Ghica, a rămas un hrisov, scris pe hârtie mare pusă pe pînză, avînd chenar şi două miniaturi în stînga. În fruntea hrisovului sînt două desemne-peceţi rotunde, una represintînd un vultur, cealaltă un cap de bour, ambele încadrate cu chenar combinat cu roş, auriu, negru şi verde. Cuprinsul hrisovului este acesta:

Io Grigore Ghica Voevod, b[o]jieiu m[i]l[o]stiiu g[os]p[o]d[a]r vlaşcoi (prin mila lui Dumnezeu Domn Munteniei).

Din toate cele mai alease şi mai lăudate lucruri la cei ce de la Dumnezeu li s'au dat a stăpîni, fapta cea bună a milostivirii iaste mai aleasă şi mai lăudată, mai ales încă cînd va fi către sfintele şi dumnezeeştele lăcaşuri unde se săvîrşesc dumnezeeştile slujbe şi unde cei ce au părăsit lumea trăesc o viaţă îngerească şi mai pre uş de lume, rugîndu-să lui Dumneze , ziua şi noaptea, pentru Împăraţi, pentru Domni şi pentru tot creştinescul norod pravoslavnic. La acealea cuviincioasă iaste facerea de bine a ajutora pe cei ce lăcuesc într'însele cu ceale de trebuinţă lor, fiindcă şi ei se află slujind lor întru ceale sufleteşti pentru spăsenia sufletului lor. Drept aceea şi noi întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul şi de Hristos iubitoriul Domn *Io Grigore Ghica Voevod*[1], învrednicindu-ne de ne-au miluit Domnul Dumnezeu cu oblăduirea acestei pravoslăvite Ţeri-Româneşti în strămoşescul nostru Scaun, ne înştiinţăm de la cuviosul stareţ chir Teodosie ce iaste ales şi aşezat stariţ de răposatul stareţu Vasilie la schitul ce să numeşte Ciolanul, hramul sfîntului Marelui Mucenic Gheorghie, unde lăcuesc 12 părinţi călugări sihaştri rumîni şi moldoveni a acestui răposat stariţ Vasilie, cum că, fiind acest schit la loc foarte strimtoros şi pustiu, să află părinţii la mare lipsă şi sărăcie, atît de trebuinţele vieţii lor, cît şi de trebuincioasa podoabă bisericii,

[1] Xenopol, *Istoria Rominilor*, III, ed. I, p. 135, text, şi nota 17.

[1] Scris cu caractere roşii.

www.dacoromanica.ro

fiindcă n'au fost apucat răposatul stareț a le mijloci vre-un ajutor de milă de către Domn ca și celor de la schitul Poiana Mărului. Domnie Mea ne milostivim pentru ajutorul schitului și a părinților o oareșce milă, adecă să aibă a lua pe tot anul această milă: 12 abale, 12 cojoace, 12 (?) perechi cisme, de la Vistieriea Domniei Meale și... oc[a] ceară de la carvasaraua Domniei Meale de aici, din București, la ziua hramului, i două ocă untdelemn pe lună și jumătate ocă tămîe de la vama Focșanilor, și să ție și patru oameni scutiți pentru poslușania trebilor schitului, apărați de toate dajdiile Vis[tieriei]. Și, fiindcă ei din strădania lor ș'au făcut patru pogoane de vie pentru ajutorul schitului, am ertat Domnia Mea de vinăriciu cît vin s'ar face întru aceste vii..., și să scutească și de dijmărit 20 de stupi. Ca să fie această milă schitului de ajutor, părinții r călugări de chiverniseală, iar Domniei Meale și răposaților părinților, moșilor și strămoșilor Domni veașnică pomenire

Rugăm și pre alți frați Domni cari de la Dumnezeu vor fi învredniciți în urma noastră a fi Domni țării aceștia să întărească mila aceasta și cu hrisoavele Domnielor Sale, ca și ale Domnielor Sale mile să fie de alții în urmă întărite și în seamă ținute Întărim Domnia Mea hrisovul acesta cu însăși credința Domniei Meale: Grigore Alexandru Ghica Voevod și cu credința prea-iubiților Domniei Meale fii, Dimitrie Voevod, Alexandru Voevod. Și mărturii toți cinstiții și credincioșii boeari cei mari ai Divanului Domniei Meale: pan... Vel Ban; pan Radu Văc[ă]rescu V[el] Vornic de Țara-de Sus, pan Nicolae Dudescul V[el] Dvor[nic] de Țara-de-Jos, pan Pîrvu Cantacuzino V[el] Spăt[ar], pan Mih[a]il Cantacuzino V[el] Vist[ier], pan Badea Știrbei V[el] Log[ofăt], pan Nicolae Ventura V[el] Post[elnic], Pan Pantazi Cîmpineanul (?) V[el] Cl[uce]r, pan Manolachi Brîncoveanul V[el] Pah[arnic], pan Costandin V[el] Post[elnic], pan Ștefan Toplicea[nu] V[el] Stol[nic], pan.. V[el] Săr[dar], Ispravnic pan Mihai Cantacuzino V[el] Vis[tier], S'au scris hrisovul acesta în anul d'intîi al întîii Domniei a Domniei Meale aici, în Țara-Romînească, în luna Iunie 2, la leat 7277, de popa Florea dascăl slavonesc.

Știrile tradiționale[1] amintesc de Nicolae Mavrocordat, Domn în două rînduri în Muntenia: 1716 și 1729-30, care ar fi închinat mănăstirea Ciolanul mănăstirii Duşcu din Rumelia (Tricala). Motivul închinării a fost dictat de serviciul pe care starețul acelei mănăstiri, anume Daniil, l-a făcut țerii, venind cu sfita Sfîntului Visarion aici și făcînd slujbe pentru încetarea ciumei care bîntuia.

[1] Mi s'a spus că izvoarele trebuie să se găsească ori la Academie, ori la Archivele Statului.

www.dacoromanica.ro

După aceasta, aceiaşi tradiţie, care admite existenţa undeva a unui hrisov al lui Alexandru Ghica, spune că mănăstirea a fost pustie, după închinarea ei, optzeci şi doi de ani, întru cît călugării au plecat în Răsărit. Acest Alexandru Ghica a reînfiinţat mănăstirea Ciolanul, din îndemnul stareţului Vasilie de la Poiana Mărului. Chiar acesta a trimis la Ciolanu doisprezece c lugări.

Dacă admitem că mănăstirea Ciolanu a fost pustie optzeci şi doi de ani, — după cum scrie documentul lui Alexandru Ghica (1766-8), pe care l-a văzut părintele arhimandrit Eftimie Obrocea [1], — atunci fără îndoială interpretarea tradiţiei se uşurează mai mult.

Scăzînd acei ani din anul de suire pe Tron al ui Alexandru Ghica, ajungem la anul 1684, an în care domnia în Ţara-Românească Şerban Cantacuzino (1678-88). Abia după douăzeci şi opt de ani va fi Domn Nicolae Mavrocordat, cel căruia i se atribuie închinarea Ciolanului către Duşcu.

Prin urmare nu se poate admite că Nicolae Mavrocordat a făcut această închinare, cu toate că celelalte elemente ale tradiţiei concordă cu adev rul istoric. Astfel, în a doua Domnie a lui, Nicolae Mavrocordat găseşte ţara în stare rea: boierii pribegi, locuitorii ascunşi prin păduri, *o ciumă cumplită bîntuind ţara*, etc.[1].

Ţinînd samă însă şi de pomelnicul citat mai sus, unde primul nume pe coloana din dreapta, unde se trec *morţii*, e acela al lui Constantin Brîncoveanu, am putea presupune că închinarea mănăstirii Ciolanul a făcut-o Brâncoveanu (1688-1714), urmaşul imediat al lui Şerban Cantacuzino. Cînd s'a scris pomelnicul mănăstirii în vremea lui Alexandru Scarlat Ghica, cel care a dat hrisovul pe care nu-l cunoaştem decît din spuse, era natural ca primul ctitor la *vii* ă fie trecut, cum a şi fost, Alexandru, iar, la morţi, Domnul ultim în timpul căruia mănăstirea rămăsese pustie, — adecă însuşi Constantin Brîncoveanu[2].

Aceasta mi se pare cea mai probabilă interpretare.

Cea mai însemnată mănăstire din jud ţul Buzău pe acea vreme era aceia de la Poiana Mărului. Stareţul Vasilie de la

[1] Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. I, V, p. 42.

[2] Scriitorul acestui pomel ic nu ştia numele Doamnei lui Brîncoveanu, punînd în loc pe fiica lui, pe Balaşa.

www.dacoromanica.ro

Poiana Mărului era, de sigur, destul de însemnat. El pusese stareț la Ciolanu pe Teodosie, amintit în hrisovul lui Grigore Ghica, citat mai sus. Pe vremea lui însă, starețul Vasilie nu trăia și nici *„n'au fost apucat răposatul stareț a le mijloci și lor vre-un ajutor de milă ca acelor de la Poiana Mărului"*.

Prin urmare, starețul Vasilie n'a făcut decît intervenția către Alexandru Scarlat Ghica spre a reînființa Ciolanul și a numit pe Teodosie ca stareț. A murit deci între 1766-8, în remea Domniei lui Alexandru Ghica.

Și în timpul lui Brîncoveanu au fost vremuri rele. În pisania Bisericii Domnești din Tîrgoviște, chiar el spune că trei bice biciuiau țara: *ciuma foametea* și *oastea*, încît și cu aceasta se adeverește tradiția[1].

În pomelnicul citat, un oarecare Nicolae Voevod este pus tocmai în urmă. Poate acesta să fie Nicolae Mavrocordat.

Mănăstirea Ciolanul deci a fost pustie din vremea lui Brîncoveanu până la Alexandru Scarlat Ghica, cel care a reînființat-o, iar fiul său, Grigore Alexandru Ghica, i-a făcut danie în 1769, anul cînd Principatele au fost ocupate de Ruși.

Domnii de mai tîrziu au făcut de asemenea milostenie cu mănăstirea Ciolanu.

Astfel, în 1775, Alexandru Ipsilanti dă un hrisov pentru mănăstirea Ciolanu, al cărui conținut este următoru :

(Pecetea și monograma domnească.)

Io Alexandru I silant Voevod.

(Miniatura Sf. Gheorghe.)

Din toate cele mai alese și mai lăudate la cei ce de la Dumnezeu li s'au dat a stăpîni fapta cea bună a milostivirii sale cît e mai alea ă și mai l[ă]udată, mai ales încă cînd va fi către sfintele și dumnezeeștele lăcașuri, unde să săvîrșescu dumnezeeștele slujbe și unde cei ce au părăsit lumea trăescu o vieață îngerească și mai presus de lume, rugîndu-se lui Dumnezeu ziua și noaptea, pentru Împărați, pentru Domni și pentru tot creștine[s]cul norod pravoslavnic. La ac alea cuviincioasă iaste facerea de bine de a ajutori pre cei lăcu[i]tor[i] într'însele cu ceale de trebuință ale lor, fiindcă și ei se află slujind lor întru ceale sufletești, rugîndu-se lui Dumnezeu pentru păse ia sufletului lor. Drept aceea și noi întru Hristos Dumnezeu binecredincios, blagoces-

[1] V. Drăghiceanu, *În amintirea lui Constantin Brîncoveanu*, București 1914, p. 29.

www.dacoromanica.ro

tivul şi de Hristos iubitor[l Domn Io Alexandru Ipsilante Voevod, învrednicindu-ne de ne-au miluit Domnul Dumnezeu cu oblăduirea aceştii pravoslavnice Ţeri-Româneşti şi înştiinţîndu-ne de la cuviosul stareţ chir Teodosie, ce iaste ales şi aşăzat stareţu de răposatul schimnicul Vasilie la schitul ce să numeşte Ciolanul, hramul sfîntului Marelui Mucenic Gheorghie, unde lăcuescu 12 părinţi călugări sihaştri, rumîni şi moldoveni, ucenici ai acestuia sus zis răposat Vasilie schimnicul, cum că, fiind acest schit la loc foarte strîmtoros şi pustiu, să află părinţii la mare lipsă şi sărăcie, atît de trebuinţele vieţii lor, cît şi de cuviincioasă trebuinţa bisericii, fiindcă n'au apucatu răposatul stareţ să le mijlocească şi acestora vreun ajutoriu de milă ca şi celor de la schitul său, deci, precum a[l]ţi fraţi întru pomenire Domni ce au fost mai înainte de noi au făcut milă călugărilor ce sînt mai sus zişi spre veaşnică pomenirea Domniilor Sale, asemenea şi Domnia Mea printr'acest cinstit hrisov al Domniei Meale orînduim acestui schit şi părinţilor călugări ca să aibă a lua p· tot anul de la Domnia Mea această milă: 12 abale, 12 cojoace, [12] părechi cisme, [o] ocă ceară de la carvasaraua domnească de aici din Bucureşti la ziua Sfîntului Marelui Mucenic Gheorghie, i 2 oca untdelemn pe lună, i jumatate oca tămîe de la vama Focşanilor, şi să ţie şi cinci oameni dă ţară şi [alţi] cinci oameni streini, să fie pentru poslușania şi ajutorul schitului ace tuia ce s'au numit mai sus. Şi, fiindcă şi cu osteneala lor pentru ajutorul schitului ş'au făcut patru pogo[a]ne de vie, m'am milostivit Domnia Mea de le-am ertat de vinăriciu [in[ul cît] se face întru ace te patru pogoane. Aşişderea să scutească şi de dijmărit 20 stupi. Ca să fie mila aceasta acestui schit de ajutoriu şi de întărire, părinţilor sihaştri de hrană şi de chivernisire, iar Domniei Mea e şi părinţilor Domniei Meale veşnică pomenire. Rugăm deci şi pre alţi întru Hs. fraţi Domni cari în urma noastră să vor alege de Dumnezeu oblăduitori să întărească mila aceasta şi cu hrisoavele Domniei Sale, ca şi ale Domniei Sale mile să fie în urmă de alţi întărite. Întărind Domnia Mea mila aceasta cu însăşi credinţa Domniei Meale Io Alexandru Ipsilante Voevod şi cu credinţa prea-iubiţilor Domniei Mele fii: Costandin Voevod, Dumitraşcu Voevod. Şi marturi toţi boearii Divanului Domniei Meale: pan Dimitrache Ghica Vel Ban; pan Nicolae Dudescu Vel Dvornic de Ţara-de-Sus; pan Radu Văcărescu Vel Dvornic de Ţara-de-Jos, pan Pană F lipescu Vel Log[ofăt] de Ţara-de-Sus; Pan Ştefan Prişcoveanu Vel Log[ofăt] de Ţara-de-Jos; pan Ştefan Mişoglu Vel Spăt[ar]; pan Eanache Văcărescu Vel Vist[ier]; pan Scarlat Carageà Vel Post[elnic]; pan Dumitraşcu Racoviţă Vel Clucer, pan . . . Vel Pah[arnic]; pan . . . Vel Stol[nic]; pan Manolache Cret[u]lescu Vel Com[is]; pan . . . Vel Cluc[er]; pan Nicolae Dudescul Vel Vornic. Şi isprav[nici]: pan

www.dacoromanica.ro

Ştefan Prîscoveanu Vel Log[ofăt] de Ţara-de-Jos, i Costandin Ştirbei vtori Logof[ăt].

Şi s'au scris hrisovul acesta în anul d'intăi al Domniei Meale aici, în Ţara-Romînească, la anii de la Zidirea Lumii 7283, iar de la Naşterea Domnului Nostru Is. Hristos 1775, de Costandin dacăl sclovenesc ot Sf. Gheorghe Vechiu.

Io Alex. Ipsilante Voevod.

Pamfil Gheorghian,
profesor în Buzău.

Două documente externe

Comunicate de d. **C. Karadja.**

I.

Extras dintr'un raport al lui Wackerbart către regele August, datat din Baniţa în Moldova, 22 August 1698. Originalul în Arhivele Statului din Dresda, lo[illegible]. 2095, „Briefwechsel K. August II. von Polen, vol. 199".

E. Kön. Mt. allergnädigsten Befehl ein alleruntherthänigsten Genügen zu leisten, expediere sogleich nach Betretung der muldauischen gräntzen einen Expressen, vermittels welchen die Beschaffenheit deswegen gehorsamst referire. Von Lemberg biss Halitz hatt dass Regenwetter dieselbe der Mahsen verderbt, dass ich nicht nur allein mehr dan einmahl durch die von dem Niester ergossener Wässer schwimmen, sondern auch gahr nicht auff Halitz kommen, aber bey Marien-Pohl den Niester passiren müssen, welches die Uhrsach dass nicht ehr alss heuthe allhier angelanget. Ob, Allergnädigster König und Herr, ich nun schon vermuthe, es werde dieses dieselbe nicht mehr zu Lemberg vorfinden, so geruhen Sie dennoch nicht ungnädig zu denckhen dass nach Befundt der Sachen micht unterstehe, E. K. M. den Alleruntänigsten Vorschlag zu thun, der Lambio[illegible], mit seiner gantzen Compagnier, samt denen andern Zimmerleuhten so sich noch etwan bey denen Regimentern finden möchten, vorauszuschicken und ihme die Reparatur der Wege und Defiléen, wie auch die Schlagung neuer Brücken und Ausbesserung, der alten, wo es von Nöhten, allergnädigst anzubefehlen. Den sonsten, woferne E. K. M. die Route über Poveritz, Steilitz und Krienitz (welche ich gegangen, und der grädeste Weg auff

www.dacoromanica.ro

Kalitz i-t) nehmen wolten ohne Vollziehung meines unmassgebigen Vorschlags, dero March gahr sehr retardiren würden, indem es biss Kamienitz faste eitell Berge, morastige Thäle, stehts Defiléen, und nichts alss verderbte Wege giebt. Sonsten habe E. K. M. ich auch noch allerunterthässigst zu hinterbringen dass, nachdem der Turkuletz von dem Cron-Feldherrn Ordre erhalten jemanden nach der Moldau zu senden umb von dem Feinde Nachricht einzuhohlen, er dieses vollzogen und der Deputirte wiederumb angelanget mit der Antworth dass der Fürst nichts neuers hätte als dieses so derjenige welchen er mit zurückschickte aussagen würde, dan der letzte sey so vom Feinde käme. Ich habe ihn examinirt, finde aber dass er endtweder wenig weiss, oder wenig sagen will. In summa ich halte ihn vor einen Espion und darumb expedire ihn sogleich zu E. K. M.: dieselbe werden vielleicht mehr dan ich auss ihm bringen können. Dennoch vermeinet der Turckoletz und der Scaus[1] vor guht zu sein dass E. K. M. denselben nicht wieder von sich zurückliessen, sondern wohl tractirendt ihn bey sich behiehlten, biss sie des muldauischen Fürsten besser versichert.

Heuthe lass meine Pferde allhier ein wenig aussruhen und, weil deren schon etlich zu Schande geritten, muss mich bemühen Andere an der Stelle zu schaffen, worauff mich morgen frühe, geliebt es Gott, wieder auff den Weg begeben werde, E. K. M. hohen Hulde und Gnade mich in das Allerunterthänigste endtpfehlende,

Aus der Muldau,
zu Banita, den 22-ten
Augusti 1698.

II.

Copie a unui text frances, luată la Helsingfors de d. N. Dianu la 4 Iunie 1928:

Monsieur le Colonel,

Le Conseil Administratif, ayant reçu les trois cent exemplaires de la carte démographique de la Principauté de Valachie redigée par Vos soins, s'empresse de Vous témoigner toute sa reconnaissance pour le zèle que Vous avez déployé dans l'ac-

[1] Ceaușul.

www.dacoromanica.ro

complissement de cette tâche et le service éminent que Vous avez rendu au pays.

Le Conseil, désirant aujourd'hui consacrer le présent hommage par un gage qui en rappelle le souvenir, Vous prie, Monsieur le Colonel, de vouloir bien agréer une boite en or, portant cette inscription: „Au Colonel Bergenheim, gage de la gratitude valaque", sentiment qui sera gravé en caractères bien plus durables encore au fond de nos coeurs.

Agréez, Monsieur le colonel, les assurances de notre parfaite considération.

(ss) Le Ministre de l'Intérieur: G. Philippesco
Le Ministre de la Justice: Al. Philippesco
Le Ministre du Culte: B. Stirbei
Le Logothète: Em. Baliano, faisant fonction de Spatar
Le Ministre des Finances: A. Nentzulesko
Le Secrétaire d'État: Georges Bibesco

Bucarest, le 27 juin 1834.

(ss) Le Chef de Section: G. Cretzulesko.

Un steag, poate românesc, în Suedia.

Posed o acvarelă d'impreună cu o fotografie represintînd un steag, considerat până acum, fără niciun temeiu pentru această credinţă, ca fiind de factură rusească, din veacul al XVI-lea.

Drapelul, înfăţişînd chipul Sfîntului Gheorghe, este în mărime de 213×96 cm. Brodat pe catifea de mătasă, acum cafenie, pare a fi fost, cînd era nou, de coloare vinătă sau vişinie închisă. Nu este căptuşit şi nu presintă rupturi sus sau urme de rugină după cuie. Este în stare de conservare destul de bună şi micile deteriorări ce le arată par a fi mai mult datorite vremii decît unei întrebuinţări prelungite. Margenile fiind încă pe alocuri destrămate, ca şi cînd ar fi fost descusute, ni închipuim că drapelul a fost cîndva căptuşit.

Acest steag, acum proprietatea Museului de Istorie din Stockholm, a rămas, până mai dăunăzi, aproape necunoscut şi nebăgat în samă, lipsa de spaţiu a Museului neîngăduind expunerea

www.dacoromanica.ro

lui, ca şi a multor alte obiecte, păstrate în deposite. Cu prilejul unei expoziţii de artă bisericească textilă, ce a avut loc la Stockholm în Ianuarie 1929, acest steag a fost însă mult admirat, fiind denumit, în catalogul acestei expoziţii, ca fiind rusesc, în lipsa vre-unei alte denumiri mai precise, după cum mi-a explicat Baronul Carl R. av Ugglas, director la Museul mai sus menţionat şi unul din cei mai buni cunoscători ai artei textile în Suedia.

Observăm imediat că singura inscripţie pe steag, O ариос Γεωργιος, este în limba greacă, iar nicidecum în slavoneşte sau ruseşte, cu litere cirilice, cum ar fi fost dacă steagul era într'adevăr moscovit. Rămîne deci probabil că avem a face cu un obiect de provenienţă românească, sau poate din Mangup, dacă nu grecească, în acest cas poate din una din coloniile veneţiene, Moreia sau Insulele Ionice.

Broderia este de mătasă şi fir, lucrată cu o măiestrie desăvîrşită, direct pe fondul de catifea. Mai ales punctele figurînd obrazul sfîntului sînt atît de mărunte, încît s'a ajuns la o suprafaţă absolut netedă. Din punctul de vedere calitativ, această lucrare nu stă mai prejos decît broderiile de pe aierele şi epitafele păstrate la Putna şi la Sucevita, sau acelea ale Doamnei Tudosca, la Iaşi.

Baronul av Ugglas crede că steagul este mai probabil din veacul al XVII-lea decît din al XVI-lea.

Cu ajutorul acvarelei şi al fotografiei, se va putea ajunge poate la o soluţiune a acestei probleme. În casul cînd s'ar găsi în ţara noastră alte textile brodate pe catifea de aceiaşi coloare şi calitate, luînd, bine înţeles, în consideraţie că steagul nostru este azi foarte decolorat, vom avea evident un indiciu puternic pentru identificarea lui. Mai este posibil ca şi izvodul marginal să ni vie în ajutor.

Pentru a putea ajunge la un resultat, trebuie să determinăm însă dacă a fost, la început, destinat usului bisericesc, cum a fost casul probabil cu steagul lui Ştefan-cel-Mare, la Museul nostru militar, sau dacă avem a face cu un steag de oaste, cum este cel din Museul de la Dresda.

Din nefericire, nu se ştie, până acum, nimic despre istoricul acestui obiect: atît doar că Museul l-a obţinut de la biserica micului oraş Eksjö (provincie Småland) în Suedia. Vechile inven-

www.dacoromanica.ro

tare ale bisericii au fost cerute acum de Baronul av Ugglas şi vor fi aduse zilele acestea la Stockholm, spre a fi cercetate, cu scop de a afla cînd şi în ce împrejurări acest steag a ajuns în posesiunea ei.

Dacă s'ar dovedi că el este de proveniență românească şi că avem a face cu un steag militar, am putea emite mai multe ipotese asupra aducerii lui în Suedia.

Ar fi de ajuns să amintim că se aflau trupe româneşti în armata lui Gheorghe Rákóczy, aliatul regelui Carol al X-lea Gustav al Suediei în campania acestuia în Polonia în anul 1655. În armata polonă, duşmană, a Suedesilor erau de asemenea trupe romîne. Lucrarea lui Samuel von Pufendorf, *Thaten Carl Gustafs*, Nürnberg 1697, in-folio, conține, de exemplu, o gravură representînd bătălia de la Tarnow, pe al cării text cetim că se aflau cîteva mii de „Valahi" în armata polonă, supt comanda lui Koniecpolski. N'am putea oare să ni închipuim că steagul ar fi o pradă de războiu din acea vreme, fie că a fost luat direct de la ostaşii noştri, fie că a fost „găsit", cu atîtea alte odoare bisericeşti suedese, în vre-o biserică din Polonia, după ce fusese, în prealabil, adus acolo din Moldova.

O altă posibilitate este că drapelul să fi fost adus la Eksjö în timpul lui Carol al XII-lea, cînd legăturile dintre Suedia şi țara noastră erau atît de vii, în timpul îndelungatei lui şederi în Moldova. Mai putem aminti că regele Carol al XII-lea avea în serviciul său două regimente de cavalerie uşoară denumită „valahă", compusă însă, mai ales după desastrul de la Pultava, aproape în întregime din Poloni. În favoarea ipotesei că steagul ar fi fost adus în Suedia în timpul lui Carol al XII-lea cităm faptul că oraşul Eksjö a fost tocmai sediul unui regiment de cavalerie, care jucase un rol însemnat în campania lui Carol al XII-lea în Rusia, mulți ostaşi din acest regiment însoțind pe regele-erou la Tighinea.

La cele spuse mai sus, trebuie adăugat că Raicevich menționează în lucrarea sa despre țara noastră (trad. Lejeune: *Voyage en Valachie et en Moldavie*, Paris 1822) că figurau în alaiul de investitură al Domnilor noştri între altele şi „les bannières *de Saint-Georges* et Saint-Michel et celle de la Vierge et les armes de la Principauté".

www.dacoromanica.ro

Nu putem oare să ni închipuim că avem a face tocmai cu un astfel de steag?

Dacă drapelul se va dovedi ca fiind de proveniență greacă, numele lui Otto-Wilhelm von Königsmark, comandantul trupelor venețiene la asediul Atenei din 1687, ni vine pe buze. Adevărat este că acesta muri în Grecia: era însă însoțit de soție și de alți Suedesi.

Oricum să fie, este evident că ne aflăm în fața unui obiect textil puțin obișnuit, și, dacă va putea fi clasat ca aparținînd neamului nostru, este un odor unic și de un interes arzător pentru toți iubitorii trecutului acestei țeri[1].

Constantin I. Karadja.

Stockholm, Martie 1929.

Un Băsărabă amintit la 1341

Publicăm mai la vale un prețios document care se păstrează în Arhivele Statului din Budapesta (No. 29, 128). In el se pomenește un *Egidius*, fiul lui *Basarab* din *Sâncel*, la 1341.

Iată documentul:

Honorabilibus viris et discretis capitulo ecclesiae transilvanae, amicis suis reverendis, Dyonisius, vajvoda transilvanus et comes de Zonuk, amicitiam paratam debito cum honore. Cum Egidius, filius Bazarab de Zanchal, possessionem Zoltan vocatam nomine sui iuris a Petro, filio Verneri, et Petro, filio N colai, filii eiusdem Verneri, comitibus de Kizd, Ladislao, Michaeli et Nicolao, filiis Ioannis, filii eiusdem Verneri, comitibus de Erked, in figura nostri iudicii legitime iuxta continentiam aliarum litterarum nostrarum privilegialium exinde confectarum reoptinuerit et in facto eiusdem praedicti comitis de Kizd et de Erkel, in valorem seu emendam aestimationis eiusdem, convicti existant et aggravati, nunquam eadem possessio per viam iustitiae praedicto Egidio statui debeat, ad quam statutionem faciendam noster et vester homines sint necesario transmittendi vestram amicitiam praesentibus requirimus diligenter quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo praesente Petrus, filius Ioannis de Peturfalva, vel Ioannes dictus Zaz de Barsiyacobfalva, aut Michael de Syle, sive Valentinus, filius Marhach de Hercze, aliis absen-

[1] Un clișeu se va da în n-l viitor.

www.dacoromanica.ro

tibus, homo noster, ad faciem praedictae possessionis accedendo, vicinis et commetaneis suis legitime convocatis et praesentibus, eandem ab aliorum possessionariis iuribus separando statuat praedicto Egidio, contradictione earundem comitum de Kizd et de Erked ac aliorum quorumlibet non obstante, perpetuo possidendam sine praeiudicio iuris alieni factaque ipsa statutione ipsam possessionem, visa sua qualitate, fructuositate, utilitate et valore, aestimet, regni consuetudine requirente. Et post haec totius facti seriem nobis amicabiliter rescribatis. Datum in Sancto Emerico, decimo die Octavarum festi Epiphaniarum Domini, anno eiusdem millesimo trecentesimo quadragesimo primo.

Honorabilibus viris et discretis capitulo ecclesiae transilvanae, amicis suis reverendissimis, pro Egidio, filio Bazarab, statutione.

Victor Motogna.

Ziarul lui Weismantell

Bogatele izvoare publicate în Suedia asupra şederii lui Carol al XII-lea pe pămîntul moldovenesc sînt, din nefericire, prea puţin cunoscute la noi. O analisă a lor ar fi, deci, după cum cred, utilă pentru a călăuzi pe cercetătorii noştri. O atare lucrare cerînd însă mult timp, socotesc că ziarul purtînd numele de mai sus trebuie semnalat de pe acum, de oare ce este cea mai importantă contribuţie ce s'a publicat de mult asupra şederii armatelor suedese în Moldova.

Meritul acestei publicaţiuni revine bibliotecarului Universităţii din Upsala, doctorul S. E. Bring, care a lucrat mulţi ani la descifrarea singurului manuscris cunoscut al acestui ziar. Resultatul acestei trude este un volum în 8-o de 268 pagini, publicat de Asociaţia suedesă pentru publicarea manuscriptelor privind istoria Scandinaviei: *„E. H. Weismantells Dagbok, 1709-1714, utgiven av Kungl. Samfudet för utgivande av Handskrifter rörande Skandinaviens Historia genom Samuel Bring. Historiska Handlingar, Del 28,* I Stockholm 1928.“

Ziarul este de o importanţă primordială, nu numai pentru studierea evenimentelor petrecute în Moldova în anii 1709-1714, ci şi pentru cunoaşterea ţerii noastre pe vremea lui Dimitrie Cantemir.

Autorul face parte din acele trupe polone care pricinuiseră

www.dacoromanica.ro

ţerii noastre atît de multe suferinţe, precum le-a expus, în mod atît de interesant, d. N. Iorga în „Carol al XII-lea, Petru cel Mare şi ţerile noastre“ (Anal. Acad. Rom., Seria II, Tom XXXIII), lucrare care-şi găseşte o confirmare şi o întregire în acest ziar, dovedind încă odată cît de exacţi sînt cronicarii noştri moldoveni cînd este vorba de evenimente la care au asistat.

Manuscrisul original, rămas uitat pînă în zilele noastre, cu toate că a fost cunoscut şi cîndva întrebuinţat de Jöran Nordberg, autorul monumentalei istorii a lui Carol al XII-lea [1], se află în Biblioteca Regală de la Stockholm, unde poartă numărul D. 797. Adaug că întregul ziar este scris şi publicat în limba germană, deci accesibil cercetătorilor noştri.

Erasmus Heinric Schneidern von Weismantell (1688—1749) era locotenent în regimentul de cavalerie zis al lui Krumskausch. Sosi în Moldova, din Polonia, prin Ardeal, în Maiu 1710. De atunci cutreieră principatul nostru în toate direcţiile, timp de aproape cinci ani, dînd o descriere amănunţită detot ceea cea văzut.

Ziarul a fost destinat publicaţiei, cu toate că a rămas uitat pînă în zilele noastre. Este evident lucrat după note zilnice făcute de autor. Une ori el repetă şi ştiri primite de la alţi martori oculari ai diferitelor evenimente demne de notat; aşa este casul, de exemplu, cu interesanta descriere a luptelor şi capitulaţiei dela Prut (pp. 112-118) şi a celebrului „kalabalik“ de la Bender (pp. 188-195).

Foarte important mai este şi capitolul „Kurtze Beschreibung von denen moldauischen Ländern“ (pp. 210-16). Cu toate că autorul, care ocupa un rang militar puţin înaintat, descrie cum a însoţit pe regele său la o audienţa la Vodă (p. 216), el nu va fi venit probabil în contact mai strîns cu clasele sociale mai bune din Moldova, ci trebuie să fi frecventat pe indivizii cei mai de jos ai ţerii, precum se întîmplă de obiceiu cu trupe de ocupaţie străine. Aceasta explică, cel puţin în parte, judecata lui aspră asupra moravurilor poporului moldovenesc. Descrierea este, de altfel, de multe ori, de o precisiune aproape ştiinţifică, cu o bogăţie de amănunte dovedind că autorul cunoaşte foarte bine subiectul ce tratează.

Descrierea Moldovei începe cu vechea poveste a celebrului

[1] Cea mai bună ediţie complectă din istoria lui Nordberg este cea germană din Hamburg, 1745-1751, 3 vol. in-folio.

www.dacoromanica.ro

cîne al lui Dragoş-Vodă. Geografia principatului complectează, în mod fericit, descrierea lui Cantemir. Toate bogăţiile ţerii sunt înşirate şi descrise, „Getraide, Garten und Feldfrüchte", pădurea minunată de fag din Bucovina, livezile, viile şi „milioanele" de stupi; nici măcar ţiţeiul nu este uitat, „dicker als Öhl und wird gebraucht zu Wagenschmiere, Lederaus arbeiten und dergleichen". Puterea şi drepturile Domnului, ceremoniile la sosirea lui la Iaşi, situaţia Voevoziilor mazili, împărţirea administrativă a ţerii, cu o descriere destul de amănunţită a diferitelor oraşe şi, în ceia ce priveşte a Capitalei, chiar şi a bisericilor: Golia, Trei Ierarhi, Sf. Sava, alternează cu informaţii despre organisarea armatei, locuitori, limba lor, boierimea, obiceiurile şi comerţul ţerii, vitele şi rasele de oi, vînatul, locuinţile ţeranilor, uneltele şi agricultura lor, treieratul cu cai, hrana poporului. Urmează religia, posturile, serbătorile, sacramentele, înmormîntările (descrise şi de preotul suedes Sven Agrell, la care voiu veni cu altă ocasie), mănăstirile, relele moravuri ale călugărilor şi călugăriţelor, preoţimea, îmbrăcămintea poporului, lenevia ţeranilor, nunta, botezul, adulterul, monedele în circulaţie şi aşa mai departe.

Aceste trupe polone erau de sigur rău văzute de ai noştri. Costau ţara foarte scump, jefuiau şi provocau fel de fel de tulburări, aşa încît presenţa lor nu putea fi decît o sarcină grea pentru o regiune istovită cum era Moldova pe atunci. Weismantell are, cu toate acestea, naivitatea de a se mira că „străinii" nu sînt politicos primiţi; numai unele „Frauenzimmer, gantz zahm und complisant", declară că „mai boni sint Szweci de kitte nostri Molduaini, ascheli sint tots Zigani sche tolhari". Astfel de cocoane au existat, firește, în toate vremurile, pănă chiar în zilele noastre.

Din cele de mai sus reiese, în tot casul, cît de importantă este această lucrare pentru noi. Cred că mai ales descrierea Moldovei ar trebui, numai de cît tipărită şi în Romănia, de oare ce colecţia de specialitate, din care ziarul lui Weismantell nu alcătuieşte decît un volum, este publicată într'o ediţie de numai 300 de exemplare, nepuse în vînzare pe la librării, ci destinate numai membrilor asociaţiei menţionate mai sus. Am reuşit totuşi să obţin ca exemplare să fie trimese Academiei Romîne şi bibliotecilor Universităţilor noastre, singurele exemplare, de altfel, care vor fi distribuite afară de Suedia [1].

Constantin I. Karadja.

[1] O descriere amănunţită o volu da în n-l viitor. — *N. Iorga.*

www.dacoromanica.ro

Fragment dintr'o scrisoare din 1876

Știm că în preajma războiului din 1877-78 nu a existat unanimitate în privința politicii ce trebuia urmată de țară [1].

Cred că nu este lipsit de interes pentru cunoașterea părerilor de atunci a da la iveală următorul fragment dintr'o scrisoare adresată de Grigore Grădișteanu (care locuia atunci la Versailles), la 3 Novembre 1876, nepotului său, D. C. Butculescu, la București. Originalul acestei scrisori, care e curioasă și prin ortografia sa, se află în colecțiunea doamnei Maria I. Glogoveanu.

Generalul **R. Rosetti.**

...Diarele ne spun quĕ se pun mii de homeni pe picior de rezbel; quĕ Romînii vor rumpe o cu Turcii; quĕ Țérra se va declara independinte și quĕ *Carol se va proclama rege. Lumea cea binecugetătoare ne plînge de milă. Unii ne tractézĕ de fanfaroni și-și bat jocu. Eu ḑicu quĕ ne-ăm perdutŭ creerii și quĕ ammŭ dat cu totul în cursele Russiei quĕ va să scoață castanele din focŭ cu mâna Romînilor și a Grecilor.* Nu voiu să fiu piéḑă rea, dar ammŭ pățit-o și mai sdravănă de quît Sîrbii. Așŭ întrebà pe politicii noștrii: Cred ei quĕ Austria și Engliterra (și póte și Italia și chiar Germania în quelle din urmă) nu vor luà parte pentru Turcia? Cred ei quĕ Russia va fi în stare să se oppună la tótă Europa qua să dia Romînilor que le-a promis? *Nu se ia așà Banatul, Trañsilvania și Bucovina.* Erà bine să se mai lasse hómenii noștri de vorbe grasse și poporul să nu se mai judece cu capul caraghioḑilor que au trăit și trăiescŭ din caraghioḑlîcuri și n'au făcut în tótă viéța lor de quît asta. *Dimentat Dominus quos vult perdere (sic).* Mîntuirea nóstră este neutralitatea. Quînd va fi să folosimŭ guera, nu ne putem așteptà să o câștigămŭ niqui prin Russia, niqui prin Austria. Popórele din imperiul ottoman au să se salve prin elle însele. Numai așà și prin uă confe-[de]rațiune între dânsele au să se mîntuie. Imperiul Ottoman este al lor, și nu al Russiei séu al Austriei. Dar hómenii noștrii sînt politici și diplomați mari și cordónele Boerescului [2] îi chinuescŭ mereŭ. Să le fiĕ de bine. Dar biéta țérra que è óre de vină? Săracii Romîni!

Fiți sănătoși copii.

Al tĕu ca un părinte,
Gr. Grădișteanu.

---

[1] N. Iorga, *Războiul pentru independența României*, pp. 83-95; Generalul R. Rosetti. *Partea luată de armata română în războiul din 1877-1878*, pp. 7, 23.

[2] Vasile Boerescu, fost ministru al Afacerilor Străine.

www.dacoromanica.ro

O versiune despre uciderea patriarhului grec în anul 1821

— Rolurile lui Mihai-Vodă şi Alexandru Ipsilanti cu această ocasie. —

(După cronicarul armean Avedis Berberian)

Comunicat de H. Dj. Sirouni.

Avedis Berberian, cronicarul armean din Constantinopole, a scris cronica tuturor întîmplărilor care au avut loc în Constantinopole începînd din anul 1772 până la 1860.

Această lucrare a lui Berberian este un fel de urmare a istoriei Armenilor scrisă de renumitul istoric armean şi membru al congregaţiei Mechitariştilor din Veneţia, părintele Mikael Ciamcian, lucrare apărută în trei mari volume, care, începînd din timpurile vechi, ajungea până la 1772. Avedis Berberian a cules prima parte a cronicei sale din izvoare scrise, iar, după 1812, povesteşte întîmplările ca martor ocular, folosindu-se de documentele contimporane.

Astfel, Avedis Berberian culege întîmplările petrecute în zilele patriarhilor armeni Abraham (1813-1815), Boghos (1815-1823) şi Garabed (1823-1831), din Arhivele Patriarhiei (scrisori, procese-verbale, etc.), iar întîmplările petrecute in epoca patriarhilor Stepanos (1831-1839), Hagopos (1839-1840), Asdvatzadur (1841-1844) le-a scris ca un contimporan, el fiind, în această perioadă, secretar al Patriarhiei. I-a procurat de asemeni izvoare secretarul Statului otoman, Şanî-zadè Mohammed-Efendi. Această lucrare a lui Avedis Berberian este tipărită în Constantinopole. Se compune din VIII + 621 pagini.

Prima parte (pp. 1-432), împărţită în 68 de capitole, povesteşte despre întâmplările petrecute între 1772 şi 1860, în mare parte în legătură cu viaţa poporului armean, de asemeni şi cu acele peripeţii care au fost importante dintre Imperiul Otoman şi viaţa elementelor creştine.

Partea a doua (pp. 433-621) este o cronică în care s'au scris în resumat toate întîmplările petrecute în Turcia, începînd de la războiul ruso-turc din 1769 până în 1860, amintind pentru fiecare anul, luna şi ziua, de aseméni datele Armenilor şi Turcilor şi numele Sultanilor cari se găsiau în acel moment pe tronul otoman, precum şi cel al catoligosului Armenilor din Ecîmiadzin

www.dacoromanica.ro

şi al patriarhului armean din Constantinopole, amintind de ase menea în al cîtelea an de la înscăunare sânt.

Avedis Berberian, în prima parte a istoriei sale, în capitolul 32, povesteşte cum a fost ucis Patriarhul grec Grigorie.

Presintăm istorisirea lui supt titlul de document.

CAPITOLUL 32.

Despre revolta Grecilor pentru liberarea lor de supt stăpânirea Statului otoman şi decapitarea Patriarhului Lighorios, a mitropoliţilor şi a notabililor greci şi a unui mare număr din popor.

Pe timpul când Armenii erau plini de ură contra Armenilor catolici, în oraşul Constantinopol s'a deschis un izvor de rele, pentru că prinţul Alexandru Ipsilanti al Moldovei, care cu cinsprezece ani înainte fugise în Rusia şi a obţinut mari onoruri din partea Ţarului, devenit o figură mare în Rusia, dorind să restaureze Domnia prăbuşită a ţerii sale, întră cu 300 de oameni înarmaţi în Moldova şi invită la el pe Domnul ţerii, Mihail, şi îl convinse pentru revolta contra Imperiului Otoman.

La început, Mihail, temîndu-se de marea putere a Sultanului, nu îndrăzneşte să se asocieze la părerea lui, însă Alexandru cu diferite dovezi elocvente şi încurajatoare îl însufleţeşte şi îl povăţuieşte a se uni cu el, declarînd în acelaşi timp că regii popoarelor europene sînt de aceiaşi părere cu el în privinţa acestei mişcări patriotice şi că ar fi promis să participe în orice mod, punînd la dispoziţie arme, bani şi în genere tot felul de materiale trebuincioase pentru războiu.

Convins de aceste vorbe, Mihai-Vodă se asociază la părerile lui şi scrie scrisori secrete despre aceasta notabililor cari în momentul acela se găsiau la Constantinopole. Aceşti notabili erau oameni înţelepţi, cultivaţi şi cu spirit inventiv.

Aceştia, cetind scrisorile şi prevăzînd toate relele care erau să provie, de cu noapte, în ascuns de stăpînire, întrară în corăbiile comercianţilor europeni, şi fugiră din Constantinopol, dimpreună cu copiii, soţiile şi obiectele scumpe ale lor, şi se duseră direct în Pelopones şi în insulele Mării Mediterane.

În 1821, Februar 2, Mihail-Vodă şi Alexandru Ipsilanti ordonă soldaţilor greci cari se găsiau în acea provincie (Moldova) să măcelărească pe toţi Turcii, să ardă oraşul Galaţi şi să cuce-

www.dacoromanica.ro

rească toate corăbiile negustorilor turci. Acesta a fost începutul războiului lor contra stăpînirii otomane.

Şi, pentru că scopul şi intenţia lor erau să răscoale tot poporul împreună cu ei, mai ales pe cei din Pelopones, se gîndiau deci zi şi noapte cum să răscoale naţia lor contra stăpînirii otomane, ca unii ce ştiau că fără conlucrarea unanimă a naţiunii nimic nu se putea duce la bun sfîrşit.

După lungi consfătuiri, o singură posibilitate s'a găsit pentru ca naţia să se răcească de stăpînirea otomană şi ca guvernul otoman să fie urît în faţa naţiei lor. Deci era posibil ca Patriarhii, Mitropoliţii, episcopii şi preoţii să fie omorîţi. Moartea lor era să jignească nu numai pe Greci (ortodocşi), ci toată creştinătatea.

Deci Mihail-Vodă şi Ipsilanti au consimţit la această posibilitate şi s'au gîndit în ce chip să facă să fie omorîţi de către Turci Patriarhii şi Mitropoliţii lor, pentru ca aceasta să îndurereze inima naţiei lor şi s'o umple cu sentimente de răsbunare contra stăpînirii otomane.

Au început deci să scrie numeroase scrisori Patriarhului din Constantinopol şi tuturor Mitropoliţilor însemnaţi, a parte.

Sensul acestor scrisori era ca, după cum ne-am învoit d'inainte, să curăţim de pe faţa pămîntului pe Mohammedani, să ne pregătim ca zilele acestea să pornim în război contra Constantinopolului, să-l încunjurăm şi să-l ocupăm, iar d-voastră, după cum ni-aţi promis, ne veţi ajuta din lăuntru a da foc oraşului, a provoca turburări, etc.

Toate aceste scrisori au fost pecetluite şi trimise printr'un om oarecare, pentru ca să le ducă la Constantinopol la Patriarhia greacă. Pentru că ştiau cu siguranţă că aceste scrisori vor trece prin mîna guvernului turc, tot drumul fiind plin de spioni.

Cînd toate aceste veşti ajung la Constantinopol şi guvernul primeşte informaţii de toate cele întîmplate şi mai ales cînd au fost aduse la Constantinopol scrisorile prinse la 11 Martie şi curierul care le transporta şi care fusese arestat de către beiul Isaccei, au deschis scrisorile, le-au cetit şi le-au comunicat Sultanului. Tot oraşul s'a tulburat şi Sultanul a dat ordin ca toţi Mohammedanii să se înarmeze, să fie cu băgare de samă zi şi noapte, pănă cînd el, Sultanul, va stăbili vina şi va da pedeapsa.

www.dacoromanica.ro

La 17 Martie au început să omoare pe notabilii poporului grec, şi în aceiaşi zi a fost decapitat Logofătul Scanavì-oglu şi ginerele său; împreună cu aceştia au mai fost omorîţi încă doi oameni.

La 24 Martie au decapitat pe Ciorbagì-oglu cu şase funcţionari ai lui şi la 4 April pe beiul Divan-tergiman [1] cu cele şapte rude ale sale.

Văzînd acestea derbedeii numiţi Ieniceri, au început să bată şi să circumcidă pe Armeni şi pe Greci, fără ordinul Sultanului. Mai întâiu, la Divan-Eolù, au măcelărit pe Hairabed Baba-oglu, iar pe urmă au început să omoare pe alţi Armeni din Constantinopol şi din sate. Oraşul s'a transformat într'o mare cu valuri, şi toţi creştinii erau expuşi la pericolul de moarte, şi cereau ajutor de la Dumnezeu.

La 10 April, cînd era zi de Paşte, Patriarhul Ligorios, care era un om virtuos şi cu o purtare creştinească, se ducea după oficiarea slujbei religioase în camera sa să se odihnească, cînd veniră de la palat nişte bostangii şi luîndu-l l-au dus în faţa Vizirului, care se numia Benderlì Alì-Paşa. Marele Vizir, arătînd Patriarhului scrisoarea, zise: „ceteşte şi spune ce este scris aici".

Patriarhul, luînd aceasta, l-a cetit, şi, bănuind, i-a răspuns: „Stăpîne, această scrisoare mi-a scris-o Mihail-Vodă al Moldovei, că m'aş fi înţeles cu el. Însă nu ştiu nimic despre aceasta".

Atunci Marele Vizir l-a injurat, l-a dat afară şi a dat ordin să-l ducă şi să-l spînzure de uşa Patriarhiei. Şi, ducîndu-l, l-au spînzurat. În aceiaşi zi cu ordinul Marelui Vizir fu spînzurat Mitropolitul Efesului la uşa Balâcbazarului [2] şi Mitropolitul Salonicului la Parmac-Capù.

Şi după trei zile trupul Patriarhului fu dat de către soldaţi pe mîna Evreilor, pentru ca să-l plimbe prin oraş în semn de batjocură şi după aceia să-l arunce în mare.

Însă un căpitan de vapor rus, care se plimba noaptea cu o corabie mică pe Marea unde fusese aruncat cadavrul, îl găseşte şi-l pune în corabie; după ce-i scoate toate intestinele, îl îmbălsămează cu medicamente. După cîteva zile pleacă la Odesa şi, comunicînd comandantului oraşului şi episcopului, o

[1] Prinţul dragoman al Divanului.
[2] Tîrgul de peşte.

www.dacoromanica.ro

mare mulțime veni în întîmpinare și cu onoruri mari îl scoate din corabie și-l înmormîntează în cel mai fastuos cavou care există până astăzi.

După cîteva zile Marele Vizir invită pe locțiitorul Patriarhului grec, care, fără să știe causa chemării sale, cade de frică și moare subit la ușa palatului.

La 19 April au fost spînzurate în Constantinopol zece persoane, între care era și episcopul satului Arnaùd, beiul Hangerlì și fratele său. La 29 April l-au spînzurat pe Armeanul Ciarazian Gaspar Amira, de ușa hanului Validè, fiind bancherul lui Tepedenenlì Alì-Pașa [1], care pe vremea aceia se răsculase contra Statului.

La 4 Iunie Turcii au dat foc orășelului numit Aivalac, au măcelărit pe bătrîni și pe bătrîne și au robit băieții și fetele.

La 27 Iunie, Voevodul noul ales al Moldovei, Calimachi, fu exilat împreună cu familia sa la Bolù, și l-au împușcat.

Și, după nouă luni, la 31 Martie 1822, în ziua de Paști, au ars insula Sacîz[2], și pe locuitorii ei i-a luat ca prisonieri, după care locuitorii din Moreia, cari umblau pe acolo cu corăbii incendiare, s'au mîniat și mai mult, și au dat foc mărelui vapor de trei etaje care ancorase în fața insulei Chios. A ars tot vasul și acei cari se găsiau în el, amiralul Carà-Mehmed-Pașa cu soldații și cu lucrurile sale.

Celelalte vapoare otomane, văzînd aceasta, s'au speriat și au fugit în Constantinopol.

Moartea fără vină a Patriarhului și a episcopilor a supărat în mare măsură tot poporul (grec) și, acolo unde s'a aflat de aceste întîmplări, poporul s'a umplut de mînie și de răsbunare și și-a ridicat capul, bizuindu-se pe puterea lui Dumnezeu și a ajutorului regilor creștini.

Și astfel s'a răsculat toată Grecia, toată regiunea Peloponesului, Macedonia, Elada și Creta, de asemeni o mulțime de insule din Marea Mediterană. Astfel au început să se lupte contra Sultanului, luptă care a durat șapte ani.

Unde găsiau un străin (turc) sau un Evreu, îl omorau fără cruțare.

---

[1] Alì-Pașa de Ianina, din Tebelen.

[2] Chios.

www.dacoromanica.ro

Şi chiar aceasta era ceia ce urmăriau Alexandru Ipsilanti şi Mihail, cu toate că de altfel au fost causa uciderii multora, fie din naţia lor (greacă), fie din Turci, fie dintre Armeni şi dintre Evrei.

Însă ei n'au încetat de a lupta vitejeşte, cum era de altfel nestrămutata lor hotărîre, şi, cu ajutorul secret al Francesilor, Englesilor şi Ruşilor au putut să resiste la toate greutăţile războiului şi după opt ani au putut să reclădească regatul Greciei.

H. Dj. Sirouni.

Un Penticostariu din 1786.

Printre cărţile donate bibliotecii Academiei Române de către răposatul Sihleanu, se află şi un *Penticostarion* din 1786, necunoscut până acum. Cartea e tipărită la Blaj în Tipografia mănăstirii „Bunei Vestiri" în 1786, cu litere cirilice, pe două coloane şi având 202 file şi încă două foi: una cu titlul, alta cu prefaţa. Din aceasta, „Către cetitoriu", reiese c'a fost tradus din greceşte: *„ne-am nevoit a urma izvodului celui mai vechi grecesc"*. Totuşi, după limba în care e scris Penticostariul, bănuim că traducătorul s'a servit şi de texte muntene, de oare ce nu e supt influenţa originalului. De altfel limba samănă mai mult cu cea munteană [1].

Am putea explica această înrudire prin faptul că pe acea vreme apar mai multe traduceri: la Rîmnic în 1785, la Bucureşti în 1768. Litera e cea obişnuită a tipografiei blăjene, iar exemplarul e bine păstrat. Nu lipseşte nicio filă. Coperta e făcută din piele lipită pe lemn. În text se află vre-o zece gravuri.

La pagina 100 se află o însemnare a unui protopop, făcut în 1826.

Redăm mai jos titlul întreg şi prefaţa:

„Penticostariu,

„Acum întăiŭ aşezat şi tipărit după rânduiala Besearicii Răsăritului supt stăpînirea Prea Înălţatei Împărăteasei Rămleanilor, Prinţeasei Ardealului, Iproci, Doamnei Doamnei Maria Teresia, cu blagoslovenia celor mai mari. Tipărită în Blaj, în tipografia mănăstirii Bunei Vestiri.

Anii de la I. C. 1786.

[1] De remarcat că titlul e redat în forma grecească, „Penticostar*ion*", iar, imediat, în pagina următoare, unde se află scrisă prefaţa, traducătorul scrie: „Penticostar*iu*".

www.dacoromanica.ro

Către cetitoriu.

Vrînd a tipări acest Sfînt Penticostariu, care să cetească şi să cîntă prin Sfintele Besearici a Răsăritului, începînd din sfînta şi luminata zi a Paştilor pînă în Dumineca tuturor Sfinţilor, şi aducîndu-ne aminte de porunca Sfintei Besearici ca prin sfintele besearici rugile ceale adevărate şi lămurite să se facă (precum în Pravila, Sfântul Sobor de la Cartagena, în Canonul 101 arată), ne-am nevoit a urma izvodului celui mai vechi grecesc. Pentru aceia nu te mira, nici ne vinovăţi de vei găsi într'acest Penticostariu sau adaus ceva, care în ceale nu să găseşte, sau lăsat ceva, care într'altele să găseşte; ci cu umilinţă şi cu frica lui Dumnezeu cetească, cîntă sau pre alţii cîntînd sau cetind ascultă aducîndu-ţi aminte ca cum ai vorbi cu însuşi Dumnezeu nevăzut, precum învaţă Triodul Iunii, în săptămîna cea d'intîiu a Sfîntului Post".

Barbu Teodorescu.

DĂRI DE SAMĂ

Ladislas Gál, *L'architecture religieuse en Hongrie, du XI-e au XIII-e siècles,* Paris 1929.

Această carte, care apare în colecţia studiilor de artă şi de arheologie publicate supt direcţia d-lui H. Focillon şi care este probabil o tesă de doctorat, e pentru noi cu atît mai mult bine venită, cu cît mai toate lucrările sau monografiile despre monumentele ungureşti sînt scrise ungureşte şi deci puţin accesibile majorităţii celor cari, la noi, se ocupă cu aceste studii.

Lucrarea d-lui Gál descrie bisericile din epoca pe care o cercetează, le clasează şi arată care au fost înrîuririle determinante ce au operat asupra lor. Mai întăiu lombarde, pe urmă, cînd francese, cînd germane; mai la sfîrşitul epocii studiate, autorul crede a găsi cîteva trăsături specific ungureşti.

Tendinţa generală a cărţii este de a vădi o înrîurire mai mare francesă în dauna celei germane, într'un mod care pare cîte o dată cam forţat şi nu totdeauna convingător.

În orice cas, arată că nu trebuie căutat în aceste monumente un stil omogen, introdus de odată de o influenţă străină. Au fost mai multe, întăiu succesive, pe urmă simultane.

www.dacoromanica.ro

Interesul acestei lucrări pentru noi este că vorbeşte de cîteva biserici din Ardeal şi mai cu samă că se consacră un capitol catedralei catolice din Alba-Iulia. Cu acest prilej, autorul studiază şi chestia lui Villard de Honnecourt, pretinsul arhitect al catedralei; ni arată că nu se poate şti la care monument din Ungaria a fost întrebuinţat (cu toate că este cert că a fost în Ungaria) şi că, în orice cas, la Alba-Iulia nu a lucrat. Concluzia era de almintrelea firească; Villard nu putea să fie arhitectul — le maître de l'œuvre — şi pentru simplul motiv că el era un meşter gotic, pe cînd Alba-Iulia e un monument romanic, în care numai terminarea sau refacerea sînt gotice.

G. Balş.

* * *

Leon Donici, *Revoluţia rusă, amintiri, schiţe şi impresii* [ed. a 2-a], Bucureşti 1928.

Notele unui om de mare talent, care a cunoscut pe mai toţi actorii tragediei ruseşti. Multe ştiri necunoscute şi de mult interes. În Iulie 1914 Cherenschi crede că Germania va învinge şi Petrogradul va fi luat (p. 6). Lipsă de entusiasm; soldaţii plîng. Cei cari cred că „vor învinge cu căcălile" (p. 8). Marele Duce Nicolae trimete garda pe front *(ibid.)*. Autorul a văzut prădarea ambasadei germane (pp. 8-9). Băiatul care joacă în blana contesei Pourtalès, soţia ambasadorului (p. 9). Şi prăvăliile germane sînt devastate. Impresionant presentată e apariţia lui Nicolae al II-lea, foarte maltratat de autorul revoluţionar, înaintea poporului (p. 13). Vorbeşte „ca un elev" (p. 14). Lumea e în genunchi *(ibid.)*. Împărăteasa e mişcată de strigătele contra Germaniei *(ibid.)*. Şedinţa Dumei (26 Iulie): schiţarea fiecăruia din participanţi. Sasonov „cu ochii adînci, cuminţi şi strălucitori". Urale la apariţia Ţarului (p. 18). Discursul — „gest de copil", p. 19. Frumos vorbeşte Rodzianco (p. 20). Purişchievici se sărută cu Miliucov (p. 21). Personalitatea comică şi activitatea de laudă a aceluia (pp. 25-6). Ofensiva lui Rennenkampf. Generalii germani ai Rusiei: Adlerberg, Frederichs, Mayendorf, Wendorf (p. 31). Trădarea colonelului de jandarmi Miasoiedov (p. 37 şi urm.). Petreceri în mijlocul desastrelor (p. 44). Acelaşi spectacol în Lembergul ocupat (p. 49). Atitudinea lui Gorchi (p. 59 şi urm.). Curioasa lui legătură cu istoricul social Vinogradov de la Oxford, care părea cu desăvîrşire cîştigat de

www.dacoromanica.ro

Englesi (p. 60). Leonid Andreiev contra lui Gorchi (p. 63). Numirea lui Protopopov (p. 69 şi urm.). Un paragraf întreg despre Andreiev, „social-patriotul" (p. 71 şi urm.).

Primele manifestări revoluţionare din Februar 1917, p. 77 şi urm. Nici Cherenschi nu credea în revoluţie (p. 79). Nici Evreul Nahamches-Steclov, alt socialist speriat *(ibid.)*. Soldaţii desarmează pe ofiţeri (pp. 82-3). Soldatul Chirpicînicov dă semnalul; el defilează în fruntea camarazilor (pp. 85-6). Regimentele se luptă între ele (p. 87). Cu hîrtiile oficiilor ard şi portretele familiei imperiale (pp. 92-3). Acum, Scobelev socialistul e cu poporul (pp. 94-5). „Revoluţia fusese făcută de garnisoana Petrogradului şi de gardă, nu de socialişti" (p. 95). Arestările, p. 96 şi urm. Cherenschi vorbeşte, dar lumea aplaudă pe Rodzianco (pp. 98-9). Acesta e încă odată cald lăudat. Trei guverne: al Dumei, al guvernului provisoriu, al noilor miniştri (p. 102). Şi Nahamches-Steclov e triumfător (p. 102). Mitropolitul Pitirim, liberat de Rodzianco, e scuipat şi bătut (p. 104). Fără ştirea lui Gucicov, ministru de Războiu, se proclamă oficial desarmarea ofiţerilor (pp. 107-8). Primele şedinţe de „muncitori", adecă intelectuali, advocaţi şi publicişti (p. 109). Ridiculă cuvîntarea Caucasianului Cieidzè (p. 109). Rodzianco e luat înainte de socialişti (pp. 109-10). Arestarea Împărătesei (p. 113). A Ţarului (p. 115 şi urm.). Cherenschi, cu brutalitatea lui, împiedecă pe Marele Duce Mihail de a primi moştenirea (p. 125). Măestrita presintare a lui Cherenschi (p. 128 şi urm.). Plăcerea lui de a ieşi la iveală şi de a vorbi de sine. „Omul fraselor, nu atît frumoase, cît răsunătoare, scontate pentru efect ieften" (p. 131). Imită pe Saint-Just *(ibid.)*. „Pentru dînsul nu exista nici istoria şi nici ştiinţa ţerii; nu-l interesa decât istoria socialismului rus şi rolul său de ministru revoluţionar" (p. 133). Şi alt paragraf îi e consacrat (p. 134 şi urm.). Alexandru Feodorovici în locul Alexandrei Feodorovna (p. 137). Cherenschi „un copil mare" (p. 138). Se schimbă judecătoriile (şi autorul e unul din noii judecători) (pp. 141-2). Uciderea bestială a amiralului Wirren şi a familiei lui (pp. 145-6). Desordinea militară (p. 149 şi urm.). Perchisiţiile, meetingurile, deserţiunile (două milioane în Maiu 1917). Noi arestări, p. 159 şi urm. Venirea lui Plehanov (p. 168 şi urm.) (foarte frumos portret). E vorba, cu simpatie, şi de d. Grigore Alexinschi, din Hotin (p. 179 şi urm.). Iată

www.dacoromanica.ro

şi Lenin şi Troţchi, din Telineşti (p. 184 şi urm.). Mişcarea contra lui Rodzianco şi a d-lui Miliucov, acusat că vrea ceva care se chiamă „Darbanelele“ (p. 196 şi urm.). Cherenschi pe front în haine de „biciclist“ (p. 200). Atitudinea energică a lui Radco Dimitriev (p. 202). Comisarii de armată, ridiculi (p. 203). D-na Kollontay, în diamante, face revoluţia servitoarelor (p. 205). „Romînul“ Racovschi (p. 209). Anarhiştii, p. 214 şi urm. Ofensiva lui Cornilov (p. 218 şi urm.). Usurparea bolşevică (p. 223 şi urm.). Curopatchin (p. 233 şi urm.). Savincov (p. 236 şi urm.). Crălenco, fost student, p. 251 şi urm. Troţchi (p. 253 şi urm.). Polivanov, (p. 258 şi urm.).

Traducerea e slabă. Numele se redau stîlcit: Üxküll-Güldenbrand e de nerecunoscut, „Ghesenschil“ e: de Hesa, „Gotomschi“ e: de Gottorp, etc.

* * *

Episcopul Visarion Puiu, Const. Tomescu, Ştefan Berechet. Ştefan Ciobanu, *Documente din Basarabia*, Chişinău 1928.

Multe acte din secolul al XVIII-lea. Unul al egumenului de Pobrata pentru metocul basarabean Dobruşa (1804), pp. 25-6, no. XI. O scrisoare de acolo (1823), p. 43, no. XXXII. Numele glumeţ de Mălaiu-Rău (pp. 27-8). Un document din 1490 al lui Ştefan-cel-Mare (nume Negoslava, Vlad Orbescul). Altul, din 1525, pentru Nicoară şi Toader Vărzarul din Vărzăreşti (deci satul după proprietar) (p. 52 şi urm.). La p. 59 nume de femei: Motrea, Lupa, Malina; pronume: Cheltezeu. Un hînsar Maxin la 1587, p. 61. Un document de la Ştefan Răzvan pentru Bistriţa (Iaşi, 21 Iunie 1595) (pp. 64-5). Dar nu poate fi unul din 7104 (1596) al lui Petru Şchiopul, plecat în 1595: de fapt e al lui Ieremia Movilă (pp. 66-7). Un rarisim act din 1600, 20 Iunie, al lui Nicolae (Pătraşcu), fiul lui Mihai Viteazul, pe care-l califică de „marele şi prea-bunul *Io Mihail Voevod, Craiul ţării Ardealului şi a cumpănei Săcuilor* (= şpan Săcuilor) şi Domn a toată ţara Moldovei şi biruitor şi al *Ţării-Româneşti*“ (p. 69; numai traducere românească din 1816). Şi lista boierilor: Dumitru Vornic, Miroslav Logofăt, Antonie Vistier, Boza Spătar, Mandi *(sic)* Comis, Stroe Stolnic (Buzescu) Şerban Păharnic (viitorul Radu Şerban), Radu Postelnic (Buzescu). Documente pentru mănăstirea Pîngăraţi. La p. 83 Voruntar (воршитар), nu

www.dacoromanica.ro

Vorunşav (ворушнлав). Un ordin al lui Ştefan Tomşa către *ureadnicul* şi *comişeii* din „târgul Pietrei", p. 84, no. LII. O danie din 1655 către Grigoraşcu Ghica, viitorul Domn, p. 85, no. LIII. Este o Vorona şi în Bucovina (p. 100)? Eu o ştiu pe cea din Botoşani. Un act despre Andronachi Donici pp. 111-2, no. LXIV. Şi p. 131 şi urm. Lupu de la 1623 poate fi viitorul Domn, pp. 160-2. O Aftenia de la Cetatea-Albă în 1793, (p. 169) Chiriţă Paleologul, pp. 183-4. Ursachi cel bogat, p. 189 şi urm. Pe V-o unui document menţiunea că s'a schimbat Logofătul cel Mare (p. 201, no. CVII). Cogălnicenii, p. 203 şi urm. Ienachi Văcărescu stăpîn pe moşia Ţipliceşti în Soroca, la 1777, p. 208 şi urm. Vechilul său pentru Putineşti, tot acolo (compusă din Nistoreşti şi Ţipliceşti), p. 213 şi urm. Un act din partea soţiei Ecaterina Carageà, „domniţa Catinca", care se înfăţişează ca proprietară, fiind văduvă, la 1803, August, p. 217 şi urm. De aici se vede că Văcărescu avea ca *moaşă* pe Sanda Vistiereasa, sora lui Ioan Neculce (p. 219). Fiica Sandei era Ecaterina Văcărescu Vornicească (p. 221). Nicolae Văcărescu vinde moşia la 1819 (p. 229).

* * *

Ştefan Lupşa, *Catolicismul şi Romînii din Ardeal şi Ungaria pînă la anul 1556, tesă de doctorat în teologie, cu o prefaţă de V. Loichiţă, decanul Facultăţii de Teologie din Cernăuţi*, Cernăuţi 1929.

Lucrare solid clădită pentru a apăra punctul de vedere ortodox. Se începe de la propaganda catolică prin arme a Sfîntului Ştefan: lupta cu rebelul polon Prociu pentru Biharia (era Lendvin la 1046-50 în adevăr episcop aici?). O episcopie a Ardealului pe acel timp îmi pare, cu toate dovezile enumerate (pp. 7-8), imposibilă. Un biet Voevod de dincoace de Tisa nu putea fi „Împărat", khagan (pp. 8-9). Ipotesele păr. Karacsónyi trebuie totdeauna tratate cu multă precauţiune. Până şi pe folkloricul Ahtum îl face... Gepid (p. 10). Erau de văzut unele studii ale mele din *Revista istorică* despre vechile cronici ungureşti şi Romînii. Primele mănăstiri catolice, pp. 14-5. Nu e dovadă documentară de presenţa Secuilor în Ardeal până după 1200 (cf. p. 16). Se arată cu de-amănuntul supunerea Romînilor în unele privinţi la jurisdicţia clerului catolic maghiar, p. 28 şi urm. Foarte interesantă e relevarea misiunii regelui Coloman,

www.dacoromanica.ro

care permite „vcchilor locuitori“ — acesta e totdeauna sensul lui *coloni* —, a căror moşie a fost dată mănăstirilor sau bisericilor, să revie la locul lor, dacă n'au altul (p. 34). Se arată importanţa negoţului cu sare, cerînd o populaţie de continuă aşezare, şi se aminteşte actul din 1138, citat de Bunea, după Pauler şi Knauz, în care se dă, conform hotărîrii lui Ştefan al II-lea, mănăstirii din Dömös, în părţile Vinţului-de-sus, dijma de la Romîni: douăzeci de piei de dihor, o sută de opinci, o blană de urs şi un corn de bour (p. 35). Se suggerează că între Vinţenii pomeniţi la 1219 se poate să fie şi Romîni *(ibid.)*. După Bunea în *Stăpînii Ţării Oltului*, se presintă istoria luptelor între Romînii olteni şi călugării de la Cîrţa. Nu se uită dovezile din Ţara Bîrsei şi din cercul Orăzii. Un paragraf se ocupă de dijma luată de la Romîni. Se apasă asupra privilegiului lui Coloman (1095-1114) pentru Mesta, „prinţ“ în „cetatea“ Crasna (Kraszon), stăpîn pe „şesul bivolilor“ *(planities bubalorum)*, şi nepotul său Nezdin, cu pomenirea lui Nerdin, Tota, Vone, Dene, „Joan“, Ştefan, Vîlcan, „Poch“, „Bungi“, „Vich“ şi Mic: se iartă dijmele şi datoria de oaste (după Fejér şi Teutsch şi Firnhaber, Hurmuzaki, I, pp. 100-7, no. LXXX). „De genere“ nu înseamnă naţie; ci seminţie (p. 46). Diploma a fost socotită falşă; ea are cel puţin o formă curioasă; oricum, pentru veacul al XVII-lea, cînd ar fi fost falsificată, sau mai curînd, pentru al XIII-lea, căci se presintă ca o întărire a lui Andrei al II-lea, ea represintă părerea curentă despre trecut. La 1256 şi 1263 Romînii şi Secuii sînt puşi alături (Hurmuzaki, I, pp. 276-7, 308), ceia ce nu s'ar fi făcut pentru nişte pribegi, punîndu-i alături de grănicerii privilegiaţi (v. p. 47). Situaţia privilegiată a Sîrbilor în secolul al XV-lea arată cîte drepturi se dădeau unor nouveniţi (p. 51). Pentru persistenţa ortodoxiei „greceşti“ în regatul Ungariei, şi chiar la Unguri, p. 53 şi urm. Se relevă cu dreptate uşurarea situaţiei Romînilor prin luptele religioase de după Sf. Ştefan (Petru Veneţianul fiind crescut la Veneţia semibizantină şi la Constantinopol; Geisa ţine pe o Bizantină), pp. 55-6). *Prigonirea religioasă a Romînilor de la Bela al IV-lea înainte se datoreşte aceluiaşi curent roman care aduse stîrpirea în Sudul Franciei a Albigensilor şi cu acţiunea Latinilor în Constantinopolul cucerit la 1204* (cf. p. 57). Atunci se creiază ca mijloc de acţiune episcopatul de Milcov, apoi cel de Severin,

www.dacoromanica.ro

şi se ieau la goană „pseudo-episcopii". *Dominicanii, biruitorii din Toulouse, sînt şi aici principalii agenţi ai unei înverşunate lupte* (p. 58) („baraţi" nu sînt aceştia, ci Franciscanii). O recrudescenţă de acţiune se observă pe la 1270: *ea e în legătură cu restaurarea Paleologilor în Constantinopol* (cf. p. 59). *Actiunea Angevinilor e în legătură cu noile planuri de cruciată* (cf. p. 61 şi urm.): *acuma lucrează călugării cruciatei, Franciscanii.* Altă epocă alt spirit, alte metode. Concurenţa Dominicanilor se menţine, dar asprimea lor va fi în curînd învinsă. Totuşi se întrebuinţează şi mijloace violente, ca expulsarea, la 1366, cînd cu luptele pentru Vidin ale regelui Ludovic, a „preoţilor slavi sau schismatici", cu întreaga lor familie şi toată averea, din părţile Cuvinului şi Caraşului (p. 66): cu toată constatarea unei imigrări din Balcani, nu trebuie să i se atribuie o prea mare importanţă (cf. pp. 66-7). Nobilii romîni luaţi dintre cneji şi Voevozi, *cu sau fără convertire,* fac parte din sistemul militar al regelui de cruciată — cum sînt toţi Angevinii — care e Ludovic (cf. p. 68). Ştiri nouă despre acţiunea Minoriţilor, apoi prinşi şi martirisaţi, în noul Banat al Vidinului, cu „200 mii" de credincioşi noi, la pp. 68-9 şi 69 nota 1. După păr. Karácsonyi, autorul semnalează *o adevărată colonisare de Franciscani în Banat,* casele lor mergînd pănă la Orşova şi Haţeg (p. 69). Pentru aceasta se relevează şi actul din 1372 al lui Grigore al XI-lea (*Monumenta Slavorum Meridionalium,* XXIII, p. 38), prin care li se permite acelor fraţi din misiunea Bosniei, convertitori ai „Vlahilor dintre cari unii locuiesc în terenuri de păşune *(in pascuis)* şi în corturi *(tentoriis),* să facă „şase mănăstiri" la hotarele Ungariei, către Sebeş *(Sebest)* şi Valahia cea Mare *(Maiorem Wlachiam;* Banatul va fi „Vlachia Citerioi"), precum şi în anume graniţe bosniece". *Prigonirea de supt Sigismund trebuie pusă în legătură cu noua ofensivă franciscană, contra Husiţilor* (cf. p. 74 şi urm.). Listă de cnezi-nobili maghiarisaţi pe paginile 37-8: Zalasdy, Nikola, Gyeröffy, Radó, Vitéz, Kemény, Kabos, Bilkey, Petrovay, Ilosvay, Tágányi, Réthy, Pokoly, Banffy, Kristsor, Bornemissa, Teleky, Inczédy, Naláczy, Székely, Fiáth, Huszár, Száva, Sztojka, Csáky, Vaia, toţi, cum li zice Czerei, „oláh szamuncza". Cred acum că Mînjilă, ruda Hunyadeştilor, trebuie să fie mai curînd Momcilă, nume balcanic constatat (cf. p. 79). Alte nume, adunate de păr. Iacob Radu,

www.dacoromanica.ro

pentru singure părţile hăţegane: Balázs, Bàlia, Bágya, Hercza, Hernia, Jári, Jordan, Kende, Koszta, Leheszk, Marila, Mara, Makra, Margi, More, Nocsa, Papp, Para, Pogány, Pui, Ponori, Ungus, Vitan, Vadi, Zeyk, Zeretsen (cf. p. 80). Se poate adăugi More, Drágffy şi alţii. Se arată că presupusul episcop Matei de pe la Sebeş al lui Cipariu e un episcop de... Sebenico în Dalmaţia (pp. 82-3). Că a ţinut Ioan de Caffa un discurs înaintea regelui Ungariei nu e o ipotesă a mea („dacă aceasta e adevărat"), ci discursul l-am publicat în *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle* (cf. p. 83). Menţin părerea că, dacă actul regal din 1494 e autentic, nu poate fi vorba de un Mitropolit muntean de care să se lege mănăstirea maramureşană din Peri (cf. p. 89).

* * *

N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească, I, Epoca înfluenţei sud-slave*, Bucureşti 1929.

Excelentă presintare metodică a materiei unită cu o largă bibliografie.

Întăiu priviri generale (Bulgarii nu s'au îndreptat spre literatura grecească, pentru că nici Bizanţul n'avea în acel moment simţ pentru dînsa, p. 2. Ragusa a rămas liberă, dar ca vasală a Turcilor, p. 5. În ce priveşte originile literaturii româneşti, p. 13, autorul nu iea posiţie. Definiţia apocrifelor, p. 15 şi urm.; bibliografie, pp. 22-3). Despre bogomili, p. 24 şi urm. (şi aici foarte bogată şi preţioasă bibliografie, pp. 33-4). Se încearcă a desface ce e bogomilic în legendele noastre: în oarecare sens, *tot*, prin elementul social, de umilinţă şi fraternitate umană, care a dat în Apus franciscanismul, doctrina maniheiană avînd răsunet până la Dante. Sistemul narativ în acest domeniu creşte proporţiile, dar împrăştie proporţiile, materia: cred că acel sintetic e preferabil, chiar dacă ar reduce la a zecea parte lucrarea. Aici se urmăresc toate legendele în şir ca la Dännhard, în *Natursagen*, dar fără necontenita tendinţă a acestuia de a găsi paralèle în cele patru colţuri ale lumii. Urmează Apocalipsul lui Pavel (de unde Pavlichieni), p. 62 şi urm. şi al Maicii Domnului, p. 71 şi urm. (Petru Pavel Aaron, Vlădica de Blaj, contra acestui apocrif, p. 79), Moartea lui Avram, Apocalipsul lui Ioan (cartea din Concoreggio), Legenda Duminecii (în-

www.dacoromanica.ro

semnarea numeroaselor manuscrise, p. 106), falsa Palie (p. 108 şi urm.), Profeţia Sibilei, Lemnul Crucii. Vin apoi legendele hagiografice de caracter popular: Sf. Sisoe, p. 145 şi urm., legendele Sf. Vineri, p. 156 şi urm., a Sf. Alexe, p. 164 şi urm. Literatura de prevestire, Rojdanicele au capitolele lor (se vorbeşte şi de calendarul lui Ioan Romînul pentru Constantin-Vodă Brîncoveanu; e tradus din italieneşte; deci nu: Kira Vale, şi Chiaravalle, p. 181; de altfel v. p. 187). Deosebi, *Fisiologul*, p. 188 şi urm. *Fior de virtù* putea să rămîie, cred, pentru al doilea volum: subiectul e reluat aici cu adause, după un studiu precedent al d-lui Cartojan. Un subiect reluat e şi al *Alexandriei*, p. 213 şi urm.: partea era tipărită cînd a apărut studiul cuprinzînd ipotesele mele din *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine*, citat la bibliografie (p. 231). *Varlaam şi Ioasaf* e presintat şi în analisă: traducerea e după un text sud-slav trecut pe la noi pentru a fi imprimat în Rusia. Se semnalează şi forme din *Vieţile Sfinţilor*. Se constată înfluenţa asupra literaturii şi chiar a artei populare, p. 244 şi urm. *Archirie şi Anadan* e mai larg deslușit decît pănă acum (p. 251 şi urm.); iarăşi analisa.

Un „indice de cărţi oprite" din secolul al XVII-lea e plin de nteres, p. 267 şi urm.

La sfîrşit planşe.

* * *

Preotul Dimitrie Ţopa, *Romînismul în regiunea dintre Prut şi Nistru din fosta Bucovină*, Bucureşti 1928.

Cunoscător perfect al regiunii, de unde, din Ţopeni, este, părintele bucovinean caută să arăte că în partea de peste Prut, „din cele 160.000 de suflete ce locuiesc azi acolo, 12.000 sînt Romîni neînstrăinaţi, 50.000 sînt Romîni slavisaţi ca limbă, iar celelalte 100.000 (cu 15.000-20.000 Evrei, Germani, Poloni) sînt produsul invasiunii slave urmate în decursul celor 140 de ani ai stăpînirii habsburgice" (p. 8). Lista boierilor, a ruptaşilor, a boierinaşilor jurămîntului din 1777 dă mai numai Romîni (p. 21 şi urm.). De pe la 1780 începe înstrăinarea, cu întrarea a 6.000 de familii rutene (pp. 30-1). O listă din 1786 o arată, p. 33 şi urm. Mitrica românească de la Rarancea, p. 39 şi urm. Un Prodan înfiinţează pe la 1860 societatea de rusificare „Rusca Rada"

www.dacoromanica.ro

(p. 45). Cuvinte româneşti rămîn şi după înstrăinare, pp. 53-4. Apoi se iea sat de sat pentru a se arăta adevăratul caracter al locuitorilor.

* * *

Petre V. Haneş, *Studii şi cercetări*, Bucureşti [1928],

Note despre „Echilibrul dintre antitese" al lui Eliad, despre Dinicu Golescu, despre amintirile şi opera lui Gheorghe Sion, despre poesia lui Boliac. Se compară cu textul slavon Evanghelia coresiană din 1561, greşeli de traducere: traducere literală cu non-sensuri care fac pe autor a bănui un străin. Greşit nu se admite, după d. N. Drăganu, тєктоновь=*al celui*, schimbarea lui Coresi, care nu înţelegea cuvîntul *aciu*, ung. *ács*, teslar, τέκτων, p. 116 şi urm. Se vorbeşte despre Antim Ivireanul. În „Manuscriptele de la Blaj ale „Hronicului" lui Cantemir" şi în „Şcolari şi studenţi romîni la Geneva" e originalitate. Constantin Dimitrievici, dascălul din 1756-7 de la Blaj — p. 163 — trebuie să fi făcut studii în Rusia: era din Arceşti în Romanaţi; despre Töpffer se întrebuinţează cartea din 1886 a lui Auguste Blondel şi lista elevilor din 1831 de la pensionul pastorului Heyer (de la 1798); sînt utilisate şi excursiile la Milan şi în munţi de la 1832-3 şi 1839. Studiile lui Alecu Russso nu se află). Note despre familiile Clain, Kogălniceanu şi Negruzzi (la Lunéville tulburări militare şi un duel al beizadelei Dimitrie Sturdza, care a fost eliminat). Negruzzi apare ca plagiator după Mainzer al articolului despre „Cîntecele populare ale Moldaviei". Ceva despre Hasdeu folklorist.

* * *

Ioan Georgescu, *Dr. Ioan Raţiu (1828-1902)*, Sibiiu 1928.

Şi note despre familia primului şef laic al Romînilor din Ardeal (nu se confundă mai multe neamuri?). Studii de preot ale viitorului advocat (p. 15): el urmează şi la catolicii din Budapesta, unde era în 1848. Rolul familiei în revoluţie, împreună cu răsculaţii. Ioan Raţiu e unul din promotorii „Asociaţiei" (p. 23 şi urm.). Se dau şi ştiri asupra proceselor pledate de dînsul. „În pasivitate parlamentară" p. 43 şi urm. Memorandul, p. 55 şi urm. Relaţiile cu naţionalităţile, p. 101 şi urm. Propaganda în străinătate, p. 137 şi urm. Cuvintele lui Cantù şi ale lui Carducci, p. 141. Ale lui Rambaud şi Lavisse, pp. 43-4. Ale d-lui

www.dacoromanica.ro

Clemenceau, p. 144. Nume uitate de prieteni englesi, p. 145 şi urm. Relaţii cu Vechiul Regat şi Bucovina, p. 149 şi urm. Papiu Ilarian şi maică-sa din Budeiu, în Secuime, p. 150. Influenţa lui D. A. Sturdza, p. 153 şi urm. Raţiu refusă a fugi în România la 1894, p. 156. — Resumat frances.

* * *

Giuseppe Merenini, *La costituzione di Venezia dalle origini alla serrata del Maggior Consiglio*, Veneţia [1928].

E lucrarea unui „constituţionalist" în domeniul atît de originalei istorii vechi a Veneţiei. Se începe de la *magistri militum* şi duci, reformaţi de Împăratul Mauriciu. În aceste formaţiuni militare se desvoltă autonomiile proprietarilor. Tribunii ieau locul vechilor curiali, dar şi ei intră în dependenţă de localismul autonom. Populaţia ajunse a alege pe comandanţi, cari nu mai sînt numiţi de exarh. „La sfîrşitul secolului al VII-lea reforma fusese făcută întreagă" (p. 27). Se enumeră ducatele italiene ieşite din firească desvoltare a lucrurilor (şi din înfluenţa germană; şi după Cohn, *Die Stellung der byzantinischen Statthalter in Ober-und Mittelitalien*, Leipzig 1900). Se menţionează acel *tribunus princeps* al cronicei din Torcello, care samănă cu „Domnul" nostru (p. 29). Se face harta vechii Veneţii. Dogele biruie apoi pe tribuni, poate anteriori Bizanţului. Revoluţia din 726 consacră regimul popular, dar se încearcă *o dinastie de dogi*. Se presintă serii dinastice. Abia în secolul al XI-lea principiul de alegere biruie. Se recunoaşte că adunarea poporului funcţiona încă din veacul al V-lea, dar documentar ea se observă regulat din al IX-lea. Ducele numeşte pe juzi (p. 88). „Dată fiind structura încă rudimentară a Statului veneţian în această epocă, e sigur că administraţia justiţiei trebuia să represinte în ochii cetăţenilor aproape esenţa însăşi a suveranităţii" (pp. 88-9). Se observă că şi la Romani „nu se deosebia funcţia judecătorească de cea administrativă. Aceasta explică de ce termenul de *iudices* arată înalţi dregători însărcinaţi şi cu funcţii care n'aveau nimic de văzut cu funcţia judecătorească" (pp. 88 9). Menţiune de *boni homines* alături (p. 89, nota 2). Se cearcă a li se defini caracterul (p. 90, nota 1). Vezi şi pagina 91. Ducelui i se zice „*dominus* dux", *ibid. Comuna* se formează în secolele al XI-lea şi al XII-lea de o oligarhie şi pentru dînsa

www.dacoromanica.ro

(p. 96 şi urm.). Apar *sapientes*, p. 99 (întâiu la 1141, p. 129, nota 1). Ei *înlocuiesc* pe „oamenii buni", p. 100. Lîngă dînşii „iudices" (p. 100, nota 1). Comuna „absoarbe" suveranitatea dogelui, p. 109 şi urm. „Dogelui onorurile, comunei puterea", p. 117. De aici Consiliul mare şi cel mic, p. 131 şi urm. Urmează crisa terminată prin *serrata*.

Expunere bine hrănită, largă şi clară.

* * *

Leonard Woolley, *The Sumerians*, Oxford 1928.

Descoperitorul minunilor de la Ur în Haldeia (v. la pagina 8 găteala de aur a reginei Shurb-Ad, la pagina 10 olărie cu ornamente geometrice, la pagina 28 harpa aceleiaşi regine, la pagina 38 coiful de aur al lui Mes-Kalam-Dug, la pagina 40 reconstituirea templului de la Al-'Ubad, la pagina 44 plăcile de o imaginaţie ciudată, cu vulpi care cîntă din harpă, la pagina 46 admirabile vase, la p. 48 un superb cap de taur) dă o expunere pe înţeles a marii opere îndeplinite, pe malul lor de Mare mesopotamian, de Sumerii nesemitici. Autorul are dreptate ridicînd la a treia mie începuturile dinastiei şi e frumoasă pagina în care afirmă că *zeii guvernau*, regii fiind numai vicarii lor. Interesantă partea despre legislaţie, viaţa în mănăstiri.

* * *

G. Zane, *Vist[i]eria Moldovei în timpul lui Ioan Sandu Sturza* (din „Cercetări istorice", IV, 2), Iaşi 1928.

Căutare atentă a condicilor de venituri şi cheltuieli păstrate în Biblioteca Universităţii din Iaşi. Datele din ele sînt raportate la orice alţe ştiri contemporane. Aceiaşi precisiune şi ordine ca şi în alte lucrări ale aceluiaşi. Meritul celui d'întâiu Domn pămîntean e limpede fixat.

N. Iorga.

CRONICĂ

Ca şi la Romîni, observă Croce, în cartea sa *Curiosità storiche*, că „în toate regiunile Italiei" viaţa militară e urîtă de poesia populară, care cîntă însă pe brigandul cavaler (p. 126). Si aici aceşti „haiduci" dau zestre fetelor sărace (p. 129).

*

www.dacoromanica.ro

Curioasă-i identitatea de nume pentru cucuvaie, în româneşte şi în napoletană *(coccovaia)*. Este la Napole şi o fîntînă „della Coccovaia" *(ibid.,* p. 146). Se zice cucuvaie şi „oricării femei diforme" (p. 162).

•

La cuvintele italiene rar întrebuinţate care corespund cu ale noastre, în scrisorile lui Niccolò Martelli (întăia jumătate a secolului al XVI-lea) (v. *Dal primo e dal secondo libro delle lettere di Niccolò Martelli a cura di Carterio Marconcini* în „Scrittori nostri" din Lanciano, 1916), p. 81: „una *matassa* d'oro". Ei întrebuinţează totdeauna *fronda* pentru: frunză. Pentru *veglia* are *vegghia* (p. 91).

•

Lucrările d-lui dr. Valeriu L. Bologa, asistent la Universitatea din Cluj, se deosebesc într'un domeniu în care se lucra în Vechiul Regat încă din vremea unui dr. Crainiceanu, urmîndu-i un dr. Gomoiu, prin nesfîrşita rîvnă de a găsi lămuriri inedite putînd contribui la complectarea ştirilor ce avem despre medicina la noi şi de ai noştri. În *Contribuţiuni la istoria medicineï în Ardeal* (Cluj, 1928), tînărul elev al d-rului Guiart şi el însuşi conducătorul atîtor studenţi cari pe rînd lucrează în acelaşi domeniu, a strîns în puţine pagini multe amănunte. Oprindu-se mai mult asupra Braşovului, al cărui rol de mijlocitor între Apus şi Răsărit îl arata aşa de bine în prefaţă şi însemnînd importanţa începutului de şcoală românească în acest domeniu, d. Bologa încadrează resultatul studiilor sale în consideraţii generale asupra desvoltării medicinii în epoca modernă mai ales acolo. La astfel de mici descoperiri: *Baderii* chemaţi de Domnii munteni la 1534-5 (p. 19), Paul Kyr îndeplinind acelaşi rost între 1535 şi 1577 (?) (pp. 42-3), Brecht von Brechtenberg de pe lîngă Brîncoveanu, care caută a converti pe Sultanul (pp. 46-7) şi traduce catehismul şi cîntări în româneşte, publicîndu-le cu litere germane; ba după unii şi pe Tucidide (p. 47); von Seulen, farmacist în Bucureşti la 1741 (p. 48), Barbenius, chemat la noi pe la 1814 (p. 52) Georg Bolthosch mort la Bucureşti în 1741 (p. 53), M. Czakull, medic al lui Constantin şi Ioan Mavrocordat (p. 54), M. Bruckner, chemat la Bucureşti pentru ciuma din 1792 (p. 54), Mathias Lassel, venit la 1789 aici pentru ochi *(ibid.)*, Plecker, Krafft, Georg Honigberger, Altstädter, Beldy, Copony, Schmidt, Servatius, Thör, Miller, Honigberger, Gross, Hintz, Fabricius, trăind în Principate (p. 60 şi urm.), Unguri ca Molnar, Demko, terminînd cu medicii romîni de la Braşov, medicii macedoneni în Monarhie (pp. 85-6). Se aduce înainte un Ioan, chirurg în Sibiiu la 1737,

www.dacoromanica.ro

un Ioan Aron, „fisic“ pe Tîrnave ceva mai tărziu (pp. 21, 23 şi urm.). *Paraenesis* a lui Molnar (1793), lista medicilor ardeleni în secolul trecut (p. 30 şi urm.), d-rul Ioan Arseniu din Gura-Rîului, medic al lui Maximilian al Mexicului şi mort la Brăila (p. 40).

*

În „Cercetări istorice“ ale d-lui Ilie Minea (IV [2]), în afară de studiul, pe care l-am analisat aici, al d-lui Zane, un începător înzestrat, d. N. Şendrea, publică o notiţă despre Aron-Vodă, care fără îndoială poate fi reabilitat; se dau precisări cronologice cu privire la boieri; se observă — şi e interesant — că biserica lui Aron e pe locul unei mănăstiri Ugireni, de la Petru Rareş şi Alexandru Lăpuşneanu. Cu multă erudiţie, d. Filip Horowitz discută data evacuării Daciei de Aurelian (pentru valoarea izvoarelor relative la acest Împărat era de văzut comunicarea mea la Institutul de Franţa în *Revue historique du Sud-Est européen*, II). — Se culeg note despre ideile politice ale lui Miron Costin de d-na Cornelia Şerbu-Lavronschi. — Reluînd biografia episcopului catolic Arsengo de supt Movileşti, d. Anton Mesrobeanu aduce documente inedite de o mare valoare. Se vede că Arsengo fusese Capucin, trecînd apoi, ceia ce i s'a luat în nume de rău, la Minorii Conventuali, că-l recomandaseră, în 1595, Ieremia-Vodă şi Gheorghe Movilă, că Roma nu voise să răspundă acestuia, ca să nu supere pe Sigismund Báthory, şi nici Vlădicăi, „per altri rispetti“ (pp. 85-6, no. I). Rămînea ca, după cercetare, să-l confirme ca vicariu nunţiul din Cracovia. Extraordinar de interesant e raportul din 25 Iunie 1600 al Dominicanului sexagenar, fost în Constantinopol, Andrea Bobbi din Faenza, datat din acel oraş chiar. Se vede de acolo că *el era sigur că Mihai Viteazul va lua Constantinopolul cu ajutorul coreligionarilor greci şi se va proclama el, şi nu altul, Împărat al Constantinopolei: „Fui sempre di parere che, succedendo le cose di questa sua benedetta levata d'armi, come speramo vella misericordia d'Iddio, prosperamente, che il detto signor Michelle si debba, e in breve, impatronire di Constantinopoli e, come Greco et applauso e seguito in particulari da Greci, già padroni di quel Impero, debbasi far gridar lui, non altro, imperatore di Constantinopoli*“ (pp. 86-87, no. II). Se observă însă că şi Rusia şi Tataria au pretenţii la acest Scaun („e la Rossia e la Tartaria, che l'una e l'altra pretende a quella corona di Constantinopoli), *ibid.* Fratele se presintă ca bun cunoscător al Grecilor şi mai ales al nostru, „siendo io molto praticho quanto a' Greci e certo particularmente i naturali Vlachi“ (urmează un „che così è il signor Michele“, după care consideraţii asupra Grecilor contra Latinilor; pasagiul pare rău cetit: ar urmă şi legături particulare cu Mihai).

www.dacoromanica.ro

La 12 April 1602, acelaşi scrie din Liov (p. 87 şi urm., no. III). Venise cu Arsengo şi trecuse prin Cluj spre Moldova asupra Crăciunului. Îi vedem conduşi la Suceava de garda polonă a lui Ieremia şi primiţi în Divan, episcopii ţerii fiind de faţă. Vodă se ridică în picioare cînd i se dă brevul Papei, se descopere, îl sărută, îl pune pe cap şi l dă apoi spre traducere secretarului latin. Se pun întrebări de politeţă şi se încredinţează lui Arsengo toţi catolicii. Nu se uită tainul. Şi cu acest prilej se adauge povestea comorilor revelate lui Mihai de către vicar la Alba-Iulia după spusele unei Romînce aflătoare la Roma; de aici cercetări locale, de către Arsengo chiar, cu oarecare „bastonate", ceia ce face pe Luca Stroici să şi rîdă în plin Divan de această misiune a episcopilor catolici. Acolo în Divan, Arsengo se judecă, până la ceartă, cu cunoscutul *zoccolante* polon Valerian Lubieniecki, care cumpărase de la fratele Ieronim de Chios moşioara de la Bacău, făcînd şi două mori: Vodă se declară incompetent în cele bisericeşti şi-l trimete pe vicar la judecata arhiepiscopului din Liov. Abia şapte preoţi, şi aceia însuraţi, au grija catolicilor din Moldova; Bobbi ar vrea niscaiva clerici din Polonia, ştiind nemţeşte şi ungureşte; sînt 10.600 de catolici în Principate. Se vorbeşte de o prigonire a lor „acum şaizeci de ani": nu poate fi vorba de Rareş, ci de fiul lui, Ştefan, persecutor şi al Armenilor, pe care-l va fi îndemnat stricta ortodoxă care a trebuit să fie maică-sa, Doamna Elena.

D. I. Minea explică un document al lui Petru Şchiopul pentru hotărnicie, în care e vorba de „răzeşi", de „partea nemeşească" şi de „toloacă" (ceteşte Cocorea, nu Cocor). Se zice *răzeşi ai cuiva*, cum sînt *ogrădaşi ai cuiva, megiaşi*, din „mejdo", loc; deci originea din rază e incontestabilă.—O statistică a Ţinuturilor vechii Moldove de V. Lungu. Pentru Ţinuturile Agiudului şi Horincei (prin Covurluiu), pp. 99-100.—Tot d. Minea dă preţioase ştiri despre planul Secuilor de a ne ataca în 1877 (p. 111 şi urm.).—D. M. T. Berza notează cu de-amănuntul împrumuturile lui Stoica Ludescu din cronica grecească a lui Matei al Mirelor (p. 117 şi urm.). Ar voi să fi fost şi un izvod românesc, poate şi ca inspirator al lui Matei — martur ocular acesta —, ceia ce pare greu de admis.

Am vorbit de studiul d-lui Duzinchievici. După documente din Chişinău, d. Minea dă regeste pentru veacul al XVI-lea. *Un Sas pîrcălab de Soroca la 1552* (cf. Sas-Vodă, Cornul-lui-Sas, p. 141). Un document de la Aron-Vodă îl dă întreg (pp. 148-9; Calogherà e numele, grec, al Vistierului).—O foarte atentă expunere a aceluiaşi despre lupta lui Mihai Viteazul la Teleajen (dar lucrarea, foarte precisă, a colonelului Zagoriţ, acum la Ploieşti, trebuia găsită).—Slab aportul documentelor romane pe care-l aduce pentru epoca lui Mihai Viteazul tot d. Mesrobeanu.—Un document din Soroca (şoltuz, pîrgar, fost vameş) la 1610, p.

www.dacoromanica.ro

186 şi urm.—În studiul larg al d-lui Minea despre comploturile boiereşti până la acela contra lui Ştefăniţă pare curioasă afirmaţia de la p. 195, nota 1, că Sf. Nicolae cel domnesc din Iaşi ar fi creaţiunea altui Ştefan, a lui Ştefan Alexandrovici (unde e acum inscripţia, care zăcea odată aruncată în curte şi care apoi a dispărut?). Un Talabă pe acest timp, p. 201. Biografia trădătorului Şarpe, pp. 202 3. Se descurcă legăturile de înrudire ale cumpărătorilor, p. 205. Confiscările, pp. 206-7. „Lotrul" pentru care se făcuse răscoala, pp. 206-7. Cîteva documente inedite (p. 216: Albaş; Albaşev e genetivul slavon).

*

În *Spicuiri din Gorj* a d-lui Nistor Nicolaescu, Şimlăul Silvaniei, 1926, variante din Ilincuţa (fata care de răul Turcilor se înecă în Dunăre) şi din „Ghiţă Cătănuţă" (luptă cu Lotrenii; amintire a „ţerii Lotrului" cu *comes Corrardus*, şi a Lothorvărului?). Şi versuri care sună a vechime:

Las'o, frate, n'o tăia:
Unde-ai văzut dumneata
Cap tăiat
Nejudecat?

Forma optativă *să* pentru dacă:

Să mi'ş fi de-un bobocel (p. 71).

Şi o versiune din Mioriţa, partea cu jălitul mortului (la un soldat).

Mă soldate frăţiori,
Unde-ai fost ursit să mori?
Sus în vîrful muntelui,
La tulpina bradului.
— De jălit cin' te-o jeli?
— Corbii cînd or croncăni.
— De scăldat cin' te-o scălda?
— Apele cînd s'or vărsa.
— De 'ngropat cin' te-o 'ngropa?
— Munţii cînd s'or scutura,
— Dudăul cînd o creştea (p. 72).

Într'o bucată cărturărească, în care şi cîte un vers din Eminescu:

Foaie verde flori mărunte,
Jiiule, voinic de munte,
Ce coroană porţi pe frunte,
De brazi, de stejari, de plute (p. 121).

*

www.dacoromanica.ro

In *Mélanges Jeanroy* d. Gustave Cohen se ocupă de „comedia latină în Franţa în secolul al XII-lea“ (p. 255 şi urm.) Modelele, titlurile chiar, adesea, sînt clasice. Gulielm de Blois, Vital de Blois şi contemporanii anonimi vin din aceiaşi regiune francesă. — D. Robert Bossuat se ocupă de *Anticlaudianus* al lui Alain de Lille.—D. Hauvette întîlneşte remniscenţe din Dante în *Orlando Furioso*,— D. Rajna se ocupă de trubadurul Gulielm conte de Poitiers, luptătorul primei cruciate. — Despre poesiile lui Otes de Granson, care a fost şi în Armenia, d. Jaume Massó Torrents (p. 403 şi urm.). — Procedeul analisei datelor şi alusiilor istorice e aplicat de d. Émile Roy poemului *Oger le Danois*, p. 415 şi urm. (Karaheus e emirul Caracoş de pe vremea lui Saladin).—În studiul d-lui Mario Roques despre o culegere de cîntece francese la Zagreb, unul care pomeneşte iubirea ce a atins pe poet în Imperiul bizantin, *Romenie*, p. 514. — Un studiu despre Robert de Clari şi Villehardouin.—D. Tilander se ocupă de cunoscutul „Livre du roi Modus et de la reine Ratio“ (sec. XIV): făcusem cîndva un întăiu studiu, nepublicat, după manuscrisul din Dresda.

*

În *Codrul Cosminului* de la Cernăuţi, IV-V (1927-8), I, afară de studiul d-lui A. Ieşan despre spiritismul lui B. P. Hasdeu, articolele: studiul despre cartea şi scrisul în evul mediu, al d-lui N. Grămadă, contribuţiile la istoria calendarului, Habsburgii şi politica lor religioasă faţă de ortodoxia românească de d. Simion Reli au fost presintate deosebit în această revistă.

Dar de d. Reli şi un studiu despre „Începuturile catolicismului austriac în Bucovina“ (capelă la 1717; 563 de credincioşi la 1811; 1820-1 prima biserică unită la Cernăuţi; ajutorul de la „starostele“ Tadeu Turcul—biografia lui, cu note asupra familiei—; la 1828 biserica Doamnei Elena Rareş, dată întăiu catolicilor, e trecută uniţilor). — Pe d. V. Gherasim îl preocupă „problemele istoriei filosofiei“. Acelaşi tratează despre teoriile de filosofie a istoriei ale lui Xenopol. — De d. Victor Morariu, „Începuturile nuvelei germane“. — D. Ion I. Nistor comemorează pe Grigore Alexandru-Vodă Ghica (pentru Domnia munteană erau ştiri în cronica adausă la „Genealogia Cantacuzinilor“; pentru moarte raportul prusian din ale mele *Acte şi fragmente*, II; pentru raporturile cu boierii şi moartea lui studiile mele recente în „Analele Academiei Române“ — unul citat de d. Reli la p. 447—; destăinuirile din presa străină, comunicate de d. Baidaff în *Revista istorică*, au fost puse la contribuţie larg. Se reproduce cunoscuta povestire în versuri, şi în facsimile. Lipseşte şi mărturia Mitropolitului muntean Grigorie în *Studii şi documente*, III). — E necesar să spun că descoperirea epigrafică a d-lui Lenguceanu, de care e vorba la pp 565-6, e o simplă glumă de gazetă ?—Note, de d. N. Grămadă, despre unele mss. care—o pot

www.dacoromanica.ro

spune după ce am pus să le fotografieze la Biblioteca Națională din Paris — nu sînt ale lui Luca, episcopul de Buzău; unul din 1675 scris din ordinul lui Istrate Dabija și al Doamnei Ecaterina-Dafina pentru mănăstirea Cașinului (dar ce poate fi mănăstirea: Ῥομπουσκὶν? De sigur că e o rea lectură). Același crede că actul latin din Ianuar 1368 al lui Vlaicu-Vodă pentru negustorii din Brașov a fost scris chiar în acest oraș, ceia ce e posibil; v. pp. 567-8.

•

În *Analele Banatului*, I, 1, note despre înzestratul pictor Ioan Zaicu (1868—1914; studii italiene). D. Ioachim Miloia, directorul, dă o serie de articole. Știri despre Eftimie Murgu (cu portret). O pîră contra lui îl presintă ca fiu de locotenent de grăniceri și ca „trădător de patrie" în Muntenia, ca dușman al Ungurilor, închis la Pesta pentru ca acum să ajute contra Împăratului (pp. 20-1). La Caransebeș vine călare cu o ceată și cîștigă pe negustorul Gheorghe Poșta. Un studiu asupra bisericii din Lipova, cu frescele descoperite la vechea întrare.

Foarte interesante raporturile artei populare lituane cu cea românească (probe, de altfel ca în Suedia, în lucrul lemnului și cusături, pp. 48-9, 51). Știrile despre Banat ale lui Evlia (cunoscute), cele despre Timișoara ale lui Grisellini.

*

În G. A. Colonna di Cesarò, *L'Italia nella Albania Meridionale, Note e documenti* (1917-1918), Foligno [1922], un întreg capitol e consacrat relațiilor Italiei cu Romînii din Balcani (pp. 281 și urm. 290-1, 298-302). Se reproduc pagini întregi, de caldă simpatie, din notele inedite ale colonelului Castoldi, fost ministru al Italiei în Albania (pp. 283-8). Și ceva din articolul d-lui Benedetto de Lucca, în „Kuvêndi" din Roma, 1919 *(Gli Aromeni nel nuovo assetto balcanico)*. Note ale răposatului N. Mișu pentru Anglia în 1913.

Se dă și raportul consulului italian Nuvoleri de la Ianina, care spunea că pe ai noștri „se poate pune temeiu cu siguranță", fiind „populații devotate nouă cu sinceritate, pline de simpatie pentru Italia"; și grecomanii se presintă cu mulțămiri. „Entusiaste au fost manifestațiile care au primit trupele italiene în satele românești. Populațiile au ieșit mișcate ca să întîlnească pe soldații noștri, pe cari i-au îmbrățișat frățește. Clerul românesc a înălțat imnuri Italiei, augustului nostru Suveran și întregii oștiri. Semnalez ca un lucru caracteristic că la Samarina țerani romîni, înțelegîndu-se cu soldații noștri, de oare ce limba românească samănă cu italiana, ziceau că au găsit pe frații lor" (p. 300). La 21 Iulie 1917 un grup de notabili se cer a rămînea

www.dacoromanica.ro

pentru totdeauna supuşi italieni", ai „scumpei noastre Italii, mama noastră prea-iubită"; altfel, mai bine „să piară cu fierul şi focul în mînă" *(ibid.)*. Cei din Meţovo se adresează şi Angliei şi consulului rus, al „democraţiei ruseşti" din Ianina (pp. 306-7). „Fraţi de sînge şi de limbă" li zice Italienilor primarul din Meţovo, Leonida Mişu, pp. 308-9. La Abela se ţine, după adunarea din Samarina, un congres al Romînilor din Zagora Pindului, cari se vreau „independenţi şi liberi supt protecţia Italiei", p. 309. Tot aşa manifestă cei din Breaza. La Coniţa era vorba de a forma o „armată românească a Zagorei" (p. 310; v. şi p. 311). Se ceru şi sprijinul lui Cherenschi, pp. 311-2. Se telegrafiază Belgiei, asociaţiei de presă din Roma, pp. 313-7. Adresa către „conferinţa interaliată pentru Balcani", la Paris, pp. 315-6: „În Pind şi Zagora nu sînt decît Romîni, nu răsuna altă limbă decît aceia pe care părinţii noştri au adus-o din Italia latină" (pp. 315-6). Către generalul italian comandant la Ianina, pp. 317-8. Se telegrafiază în latineşte primarului Romei (vorbind de Traian) şi în latineşte li se răspunde (pp. 319-20). La sfîrşitul lui 1917 se anunţă Fărşărioţii din New-York că se face armata naţională, pp. 321-2. Ei vreau să se lupte pe frontul veneţian (pp. 322-3). Comisarul civil, Francesco Fazi, îi recomandă, spuind că ei speraseră în România şi în puternica Rusie; el arată ce au dat Greciei aceşti oameni viteji: pe Rigo, Vlahava, Caciandoni, Andruţo, Cionga, Boţari, „Diago", Averoff, Sicca, Toşiţa, Dumba, Sturnera, Puica, Muşicu, cari au creat Academia, Politehnicul, Stadiul din Atena şi au reparat Propileele. Sînt oameni „pe cari nimeni nu-i întrece în creşterea bogăţiei private, severitatea moravurilor, desvoltarea negoţului, onestitatea în afară". Cavalioti, Roja, Boiagi sînt pomeniţi (pp. 328-36). Roma oficială refusă: doar un steag în contingentul albanes. Farmacistul N. H. Balamace din Coriţa se înscrie atunci, „neputînd ajunge în patria depărtată", simplu soldat în armata italiană (pp. 336-7).

•

În formidabila lucrare comemorativă *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul, 1918 - 1928* (Bucureşti 1929), vol. I da o notă de N. Iorga: „Ce a făcut şi ce a dat Ardealul". „Calea României Mari" de d. Wickham Steed (în 1911 regele Carol recomanda Englesilor, în vederea „marelui războiu european" ce va veni, o armată regulată britanică, gata să „lupte pe continent", care ar putea împiedeca izbucnirea. D. Em. Panaitescu vorbeşte de săpăturile arheologice în Transilvania". Lungă istorie a Ardealului de d. V. Motogna. Şi ultimele păreri sînt valorificate în laborioasa compilaţie. Dar autorul crede în *Anonimul notar al regelui Béla*, de curînd reabilitat, pentru motive politice, de unii învăţaţi maghiari. El crede tot în luteranism ca scornitor al literaturii româneşti (pp. 63-4). D. Romul Boilă presintă istoria Consiliului

www.dacoromanica.ro

Dirigent. De d. Victor G. Cădere „pregătirea diplomatică a Unirii". D. Elie Bufnea vorbeşte despre voluntarii din Rusia (şi cei vre-o 500 din Turcia). De d. G. Vîlsan *Transilvania în cadrul unitar al pămîntului şi Statului romîn* (foarte frumos studiu, răspingînd argumentele geografice ale revisioniştilor maghiari).

De mare importanţă prin materialul statistic bogat pe care-l cuprinde articolul d-lui Emil Petrini despre reforma agrară. El se complectează prin al d-lui Ioan Luca Ciomac.

D. S. Mehedinţi dă o frumoasă presintare a cadrului antropogeografic. D. R. Vuia presintă „aşezările, casa şi portul ţăranului romîn din Ardeal şi Banat" (foarte frumoase ilustraţii). Bun studiul d-lui I. Georgescu despre Ardelenii în Dobrogea. D. Aureliu Ion Popescu presintă pe emigraţii în America.

În vol. II păr. Ştefan Meteş dă o bună privire asupra Bisericii ortodoxe, una asupra Bisericii unite d. I. Georgescu (pe larg locul ei în realisarea unităţii naţionale; pagini de memorii cu multe ştiri preţioase; martirii causei româneşti). D. O. Ghibu vorbeşte despre Universitatea din Cluj (cîţiva profesori romîni din vremea veche, p. 849. Dacă am fost de părere ca Universitatea din Cluj să rămîie Ungurilor e că *mă gîndiam la una românească în faţă;* v. p. 873). D. I. Bratu tratează despre învăţămîntul secundar, d. P. Roşca despre şcolile primare şi d. V. Păcală despre şcolile normale.

*

Generalul G. A. Dabija publică o expunere tehnică a Războiului *(Armata romînă în războiul mondial,* 1916-1918, Bucureşti, f. an). In prefaţa, de generalul Averescu, observaţia justă că „elementele imponderabile" au determinat biruinţa. Autorul găseşte că neajunsurile întîmpinate de armala noastră vin de la „centralisarea teoretică sus", de la „Incătuşarea libertăţii de acţiune" a „şefilor în subordine", de la „lipsa de iniţiativă" a aceloraşi.

*

Mai mult din punct de vedere al dreptăţii, d. G. R. Martinez tratează, în *L'eterna meta* (Milano, Bocca, 1929), începînd de la vechii Greci, problema orînduirii raporturilor dintre comunităţile umane. Idealul păcii e urmărit atent, cu multe resultate noua, în toate timpurile. Bogată bibliografie.

*

In *Les Visites d'art,* d. Jérôme Carcopino descrie Ostia, „uşile" Tibrului. Vioaie presintare a resultatului săpăturilor întreprinse (p. 12 şi urm.). Frumoasă vedere de ansamblu a „celor doi stînjeni în care e cuprinsă toată Mediterana occidentală".

www.dacoromanica.ro

Traian îşi avea basinul, în Portus Traiani. Se insistă asupra faptului că şi atunci în porturi se trăia amestecat în enorme „blocuri". Scări de piatră şi de lemn duc la etaje. Foarte largi şi dese ferești cu obloane, la fiecare apartament sau *coenaculum*. Galerii şi loji, balcoane (şi de lemn ; pentru flori) (pp. 25-6). Virgil a văzut Ostia şi a descris-o aşa, în legătură cu planurile mari ale lui August (p. 27 şi urm.). „Selvadene", pe care d. Carcopino, ingenios, o interpretează *Selva d'Enea* la Vinesauf, nu e o „transcriere din italieneşte", ci pur franţuzeşte, ca şi în alte casuri, din Orient, la cronicarul lui Ricard Inimă-de-leu: *Selve d'Énée* (v. pp. 29-30). La ilustraţii splendida statuie a Romei înfăţişată ca Victorie la pagina 49. Restaurările lui Gismondi dau cu totul impresia obişnuitei case italien, de ieri şi chiar de azi.

•

Luarea Chiliei e pomenită în *Mémoires de la baronne d'Oberkirch, publiés par le comte Léonce de Montbrison*, Paris, f. an. Baronul de Benckendorf aduce ştirea la Petersburg în ziua de 30 Octombre 1790 (nu 1796), şi capătă Ordinul Sf. Ana, puţin înaintea morţii Ecaterinei a II-a (p. 329 şi nota 1). Şi la pagina 350, într'o scrisoare a Impărătesei Maria, se spune că s'a distins la Chilia „notre cher Charlot", prinţul Carol de Württemberg.

*

D. A. Filimon a găsit un exemplar complect din *Triodul-Penticostariu* ilustrat, pe care-l credeam din Veneţia. E de fapt o lucrare a lui Coresi la Tîrgovişte, începută supt Petraşcu-cel-Bun şi isprăvită supt Mircea Ciobanul, între 8 Iunie şi 1-iu Iulie 1558 (pp. 602-3). Tot un exemplar complect s'a găsit şi din *Apostolul* de la Buzău, 1704, din *Antologhiul* de la Rîmnic, 1705, din *Octoihul* de acolo, 1706. Se descopere *Octoihul* de Rîmnic, 1730, *Ceaslovul* de acolo din 1745 şi se întregesc alte cărţi din această perioadă, precum o carte latină din Blaj, 1768: „Sanctorum P[atrum] nostr[orum] Pachomii aegyptiaci, Dorothei Thebani, Theodori Studitae", etc. (1768) (exemplar al lui Petru Maior, dar de la fratele Mihăilă, în 1774) care mai scrie: „hic magna pietas". La 1812, tot în Blaj, „A Thomi de la Cîmp, de urmarea lui Hs." (p. 619).

•

D. N. Bănescu a avut norocul de a găsi la Veneţia scrisorile turceşti, din mazilie, ale lui Mihnea-Vodă. Le publică în „Analele Academiei Romîne" *(Opt scrisori turceşti ale lui Mihnea II „Turcitul"*; se zicea atunci: „Turcul). În prima, din 18 Septembre 1584, aminteşte şi de serviciile tatălui, Alexandru-Vodă, şi

www.dacoromanica.ro

se plînge că, scos de un sangeac, a fost mutat din Rodos, tocmai la Tripoli, unde n'a mai fost Domn romîn. „Nedreptatea făcută jos-iscălitului rob nu i s'a făcut nimănui pe lume.“ Prin omul său Nicola, trimes pe ascuns, el cere lui Siavuş, ajuns Mare Vizir, să-l ajute, oferind 120.000 de galbeni pentru restabilire. Sultanul va avea 500.000, dintre cari 300.000 la început, restul garantat prin gelepi. Pentru prieteni: o sabie cu peruzèle şi o blană de samur. Şi lui Sinan şi Capudanului li scrie, ca şi lui Mustafà-beiu, lui Hogea-Efendi, lui Sinan şi lui Alì-Aga. Corabia care-l va aduce poate fi plătită de Petru Şchiopul, care era atunci mazil la Constantinopol. Se vede că la Tripoli erau soţia şi „copiii“ cei doi Radu, unul nelegitim.

*

În *Izvestia* a Institutului arheologic bulgar, IV (1926-7) d. Velcov publică o diplomă militară de la Domiţian. Se pomeneşte un Bithus fiul lui Sauthes, Bes, şi o cohortă a III-a a Tracilor siriană. — D. Caţarov citează, mai departe, din *Notitia Dignitatum:* „auxilium secundorum Daciscorum burgo Zono“ (p. 111, nota 1). — D. Ainalov se ocupă de inscripţia din 1259 de la Boiana.—D. Vl. Petcovici de picturile de la Patriarhia din Peci (biserica şi zugrăveala sînt din veacul al XVI-lea). — De d. Grabar un studiu despre mănăstirea Poganovo (p. 172 şi urm.), cu cele mai frumoase reproduceri. — D. Protici cată a demonstra legăturile dintre Sasanizi şi Prebulgari (se întrebuinţează şi călăreţul de la Madara; multe splendide reproduceri). — Am vorbit de articolul d-lui Tafrali despre „monumentele bizantine“ de la Curtea-de-Argeş. — Notiţă asupra mănăstirii din Halin (1634), p. 288 şi urm.; alta despre Sf. Sofia din Adrianopol (plan central), pp. 308-9.—O închinare lui Sabazios de cîţiva Traci, p. 319. — La dări de samă şi despre Basanavičius şi Srba, *Ueber die Sprachverwandschaft der alten Thraker und heutigen Litauer* (Vilno 1925) şi despre Hans Krahe, *Die alten balkan-illyrischen geographischen Namen* (Heidelberg 1925). D. Alpatov judecă lucrarea despre pictura bizantină a d-lui Muratov.

*

Lucrarea d-lui Sal. Segall, *Din folklorul poporului evreu, Credinţe, datini şi superstiţii* (Bucureşti 1927), e folositoare şi pentru multe influenţe româneşti în ele. Interesantă partea despre draci. În foarte bună ordine şi locuţiunile. Şi o excelentă tablă de lucruri.

*

Despre poesia populară spaniolă d. Al. Popescu-Telega, în *Năzuinţa* din Craiova, VII, 6-7.

*

www.dacoromanica.ro

În *Dacoromania* de la Cluj, V, studiul d-lui I. Muşlea despre Şcheii de la Cergău, al d-lui Sever Pop despre terminologia calului (un adaus de d. Şt. Paşca; am vorbit şi de „versurile“ editate de d. N. Drăganu). D. Giuglea presintă folklore. D. Al. Borza se interesează de dicţionariul de ştiinţi naturale al lui Şincai. D. V. L. Bologa reproduce un articol din *Albina Nordului* de la Petersburg, anul 1844, în care se vorbeşte de literatura munteană: cîntece populare, Ienăchiţă Văcărescu, Eliad, reformatorii limbii, Marcovici, Florian Aaron, Poienaru, Episcopescu, Rosetti, Boliac, Aristia. Alături: Alecsandri, Negruzzi; apoi notiţe şi dări de samă, cu obişnuita, preţioasa bibliografie. *Fossatum-sat* pus în legătură cu miliţia romană rustică de d. C. Daicovici, pp. 478-9.

*

După Géza Féhér, în *Izvestia* ale Institutului arheologic bulgar, III (1925), p. 73, Torda înseamnă în vechea bulgară Solnoc, salină. Tot acolo, p. 80, într'o stelă funerară a unuia din „oamenii crescuţi“ ai lui Omortag ca acei morţi în lupta la Tisa şi la Nipru (v. p. 78), la titlul bulgar de tarcan, asemenea cu cel de bagatùr, boilàs, kulubròs, bagain, se adauge titlul de jupan. Onglu ar veni din *agul*, turcescul, „împrejmuire cu gard“. Ringul avar cuprindea „27.000 de chilometri pătraţi“; şi despre „oglul“ sau αὐλή pre-bulgar. Cu dreptate se relevă transmiterea prin Bulgari (de altfel ca prin orice Turci) a culturii chinese. D. Féhér crede, după d. Melich, în cucerirea părţilor de la Tisa de către Bulgari, cari căutau sarea Murăşului, şi ca s'o vîndă; ei ar fi avut şi Ungaria estică şi comorile Avarilor (dar ştim că pe acelea le-au dus cu carăle cuceritorii franci ai lui Carol-cel-Mare). Autorul socoate că semnele de meşteri de la construcţiile „sasanide“ din Aboba-Pliska sînt asemenea cu „ruinele“ „comorii lui Attila“ şi cu literele Secuilor, cari ar fi „urmaşi ai Bulgarilor şi Avarilor“. Palatul dunărean al lui Omortag ar fi la Cada-Chioiu, unde s'ar fi descărcat sare ardeleană. Important studiu, cu încheieri supuse controverselor.—În legătură cu aceste idei, articolul d-lui Zoltan Takácsy, despre „formele de artă chino-hunice“, tot acolo, p. 194 şi urm. Georgieni în Balcani, în secolul al XIV-lea, se văd şi după inscripţia în limba lor pe o icoană de la Sf. Ştefan din Mesembria, oferită de fraţii georgieni Ignatie şi Atanasie; se semnalează asămănări cu icoane din Kakhuli, în Georgia (Miiatev, în *Izvestia* ale Institutului arheologic bulgar, III, 1925, p. 190).—Tot acolo, p. 241 şi urm., de d. Mladenov, însemnări de etimologii cumane, care, ca a Teleormanului, ne interesează de aproape şi pe noi.—Se reproduc mai departe şi pagini din Sbornicul de la Gand (pp. 246-7), care a fost scris, cum se ştie, din ordinul domniţei muntene soţia lui Sracimir, Ţarul din Vidin;

www.dacoromanica.ro

autorul notiţei n'a observat descrierea, de care ne-am ocupat în „Analele Academiei Romîne", din „Archives de l'Orient latin".— O notă a d-lui Decev, după d. Ribezzo, despre „prima inscripţie tracă", p. 256 şi urm.—Frumoase reproduceri de icoane ale Maicii Domnului la urmă.

*

D-na Elisa Constantinescu-Bagdat îşi urmează cercetările de „istorie pacifistă", printr'un volum despre Bayle (Paris 1928).

*

În cartea d-lui Ion Rusu Abrudeanu, *Indrăgostirea unui Habsburg de o frumoasă Romîncă din Ardeal* (Bucureşti 1928), alături de o istorie romantică, materiale istorice de prima mînă: notele Patriarhului Miron despre o convorbire cu arhiducele Franz-Ferdinand şi o scrisoare a canonicului Augustin Bunea pentru buna primire a aceluiaşi în România (pp. 255-6).

*

Într'o plachetă recentă, *Paul Gore* (Chişinău 1928), d. Sever Zotta înfăţişează mişcat viaţa neuitatului cărturar şi istoric basarabean. Şi o genealogie a familiei.

*

D. G. Sofronie publică la Oradea o bună conferinţă despre Dobrogea *(Dobrogea, Consideraţiuni istorice*, 1928).

*

În cartea d-lui viconte de Guichen, *Les Grandes Puissances européennes et la diplomatie des Puissances sous la seconde république française*, I (Paris 1925), se află şi ştiri din izvoare diplomatice inedite despre anul 1848 în Principate (v. mai ales p. 250 şi urm.), Anglia protestă contra ocupaţiei ruseşti şi Turcia se grăbeşte să adauge observaţiile ei. Şi Franţa desaprobă întrarea oştilor Ţarului la noi şi cere evacuarea. Păcat că greşelile de tipar sînt dese şi mari.

În cartea aceluiaşi, *La Révolution de juillet 1830 et l'Europe* (Paris, f. d.) se vorbeşte de proiectul cel mare al lui Polignac de a se da Rusiei Principatele, iar Austriei Serbia şi Bosnia-Herţegovina (p. 37). Ştiri nouă în chestia Greciei, p. 72 şi urm. La 1830 Lafayette protesta contra ideii de a-i da un prinţ străin, „hospodar métis de l'Orient et de l'Occident, dans lequel les Grecs ne verraient qu'un vassal de la Porte" (p. 72). Între candidaţii la tron, un prinţ de Saxonia, susţinut de Franţa, ducele Carol de Mecklenburg-Strelitz din partea Prusiei, Rusia prefe-

www.dacoromanica.ro

rînd pe Frederic de Olanda (p. 74). Metternich zicînd, la 1831, că ar fi preferat la Est o „Polonie amică“ decît „o Rusie totdeauna invidioasă“ totdeauna năvălitoare“ (p. 441. În nota 2 regretul lui pentru împărţirea Poloniei în 1772).

Fireşte, multe ştiri în a treia carte, *La crise d'Orient de 1839 à 1841 et l'Europe*. De la început crisa egipteană. Lupta lui Mehemed-Alì cu Sultanul, p. 33 şi urm. Bătălla de la Nezib şi moartea lui Mahmud, p. 84 şi urm. Împăcarea turco-egipteană, p. 263 şi urm., 459 şi urm. Despre cartea lui Ami Boué, p. 299 nota 1.

*

În noua revistă americană *The journal of modern history*, se presintă un raport asupra stării actuale a studiilor de istorie modernă în Statele Unite. Urmează un articol despre Anglia şi Danemarca în ultimul timp al Domniei reginei Elisabeta (e vorba şi de relaţiile de comerţ cu Moscova ; p. 19); cîteva scrisori privitoare la Revoluţia francesă. Multe dări de samă (pentru marele războiu, p. 112 şi urm.).

*

D. Bohuslav Horák, profesor la Universitatea din Brno, publică în limba francesă un „Anuariu al Republicei Cehoslovace“ (Praga 1928), care e o adevărată enciclopedie naţională, la care a fost ajutat de o serie de colaboratori. Statisticele cele mai bogate sînt alături de cele mai frumoase ilustraţii. Este şi un escelent capitol de istorie, datorit d-lor Stloukal şi Opočensky. Interesantă biserica de lemn cu mai multe coperişuri, ca în Norvegia, de la Ujoc, în Maramureş (p. 195). Casele slovace (p. 204) samănă cu ale noastre. De la pagina 228 înainte, literatura (de d. Hysek). Bună tablă de nume. Hartă.

*

În *Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions* I, p. 255 şi urm., dare de samă a săpăturilor făcute la Cairo (mormîntul lui San-Nefer şi al soţiei); un templu ptolemaic. D. Franz Cumont vorbeşte despre „zeul alexandrin al Timpului“. Despre săpăturile din Roma d. Wuilleumier (se află şi o casă medievală). O notă, de d. René Dussaud, despre Lidia *ne*hitită, p. 293. Rămăşiţe vandale în Algeria, pp. 301-3.

*

O vedere a bisericuţii din Căuşani în *Studentul* de la Chişinău, II, 7-8.

*

În *Archivele Olteniei*, VIII, 41-2, d. I. C. Filitti descrie condica Păharnicului Constantin Almăjeanu (Poienaru) (din Almăj-Dolj), de Dionisie Eclesiarhul, care se presintă ca „unul ce a îm-

www.dacoromanica.ro

bătrînit într'aceste lucruri", de şi „firească sa putere a slăbit în starea ce au ajuns după zisa proorocului David"; „dascălul slovenesc" arată că e a douăzeci şi cincea condică pe care o face. Almăjul fusese moşia lui Radu-Vodă Şerban ca boier (p. 3). Foarte folositor studiul despre Emanuil (Manache) Kinezu (Quinezu) (1817-1878), cugetător politic cu idei originale, de d. Aurel Mircea. De sigur familia e de origine bănăţeană. A făcut doi ani de Siberie pentru cuvinte contra Rusiei pe vremea războiului Crimeii. Nu s'a întrebuinţat cartea lui *Revoluţiunea din anul 1848 a Romînilor de la Dunăre sau Misterele politice în Principate* (1859). — Note despre aşa-zişii Fălcoieni din Moldova de d. Al. Al. Fălcoianu. —O listă a reperitoriului Teatrului craiovean în 1874, pp. 48-52. — Acte despre censura olteană în 1832-3. —Cîteva documente din Viena de pe vremea lui Eugeniu de Savoia. — Inscripţii de biserici. — D. N. Piopşor dă desemnuri din peşteri.

*

În *„Dix ans de politique tchécoslovaque* (Praga 1928), d. J. Borovička dă o vedere clară a greutăţilor învinse într'un deceniu de noul Stat ceho-slovac; se vede cum Praga *a cucerit* ţara. E în adevăr o trecere „de la haos la ordinea nouă". În primul Cabinet, al d-lui Kramárž, erau şase socialişti la nouă burghesi. Boemia moşteneşte 56,8% din industria austriacă. Crearea, din agitatori, a oamenilor politici, pp. 89-90. Portretele oamenilor cari au cheltuit munca lor în această operă admirabilă.

*

În cartea lui Georges Sorel, *Matériaux d'une théorie du prolétariat*, Paris 1921, p. 35: „Il est dans la nature du rationalisme d'éliminer, autant qu'il peut le faire, les puissances psychologiques qu'il rencontre sur son chemin". Se citează Croce pentru victoria „socialismului modern şi *istoricist*" asupra celui „egalitar şi optimist, devenit ridicul" (p. 32). Autorul e socialist şi filo-bolşevic, partisan al luptei de clase şi duşman al „inteligenţei". Dar recunoaşte că „fără cultura morală a muncitorilor" nu se poate face nimic şi critică pentru credinţa contrară pe marxişti, p. 125. Necesitatea unei culturi juridice, pp. 223-4.

*

În studiul *Nicolae Bălcescu în Ardeal* (din „Anuariul Institutului de Istorie Naţională din Cluj", V), d. Silviu Dragomir urmăreşte mai ales ştirile care sînt cuprinse în corespondenţa lui Nicolae Bălcescu, publicată de d. I. Bianu. Se relevă părerea prefectului de Romanaţi Arcescu, aflător la Sibiiu, în Iulie 1848, că ţeranii ardeleni sînt pentru „încorporarea lor cu fraţii

www.dacoromanica.ro

lor" (p. 5). Se chemaseră din Muntenia tineri Ardeleni pentru propagandă (Pumnul şi Buteanu) *(ibid)*. Influenţa articolului lui H. Desprez, în *Revue des deux mondes*, pentru unirea Principatelor. Autorului i-a scăpat din vedere studiul mieu de acum patruzeci de ani despre Bălcescu (cuprins şi în *Schiţe din literatura romînă*, I). Un document unguresc inedit.

*

D. Teodor Popa dă o biografie a lui Ioan Hunyadi *(Iancu Corvin de Hunedoara*, 1928). E un resumat pe larg al cercetărilor maghiare, fără utilisarea noilor materiale pubicate la noi. Nu cred, chiar dacă era d'intr'un neam de modeşti cnezi, în originea lui nobiliară. Nici „gutui" nu pot să fi dat numele de Hunyad. Tot aşa cu „Avarul" Huned. De fapt numele în -at, -ed, -ud sînt de foarte veche obîrşie. Surorile s'au putut mărita bine din causa însemnătăţii cîştigate de Iancu şi Ioan Hunyadeştii. „Manzila" nu poate fi Manoilă, cum nici Mînjilă, ci mai curînd Momcilă, şi el nu putea fi „fiul lui Dan-Vodă II". Aproape jumătate din carte priveşte părinţii, copilăria, primele servicii de mercenar.

Partea a doua, cea mai însemnată, e după vechile izvoare.

*

De la d. C. Turtureanu, *Unirea Principatelor şi revoluţia ideii de Stat* (Iaşi 1929), conferinţă.

*

Amintiri şcolare felurite, bine presintate, cu un adevărat talent literar, în Constantin Kiriţescu, *Printre apostoli* (Bucureşti 1929). Şi ceva inedit despre vechea mişcare socialistă (un portret reuşit al lui Gherea, altul al lui Ion Nădejde); amintiri hazlii despre Boniface Florescu, fiul lui N. Bălcescu.

*

În *Revista filologică*, II, 1-2 p. 175 şi urm., d. Al. Procopovici discută părerile d-lui O. Densusianu asupra originii dialectelor româneşti şi atinge astfel şi ipotese istorice. Banadego (p. 190) nu poate fi Banatul nostru, fiindcă forma veneţiană a numelui arată o vecinătate şi o mare obişnuinţă. În altă recensie, iarăşi credinţa că Şcheii sînt *în adevăr* Bulgari (p. 207). Contra teoriei anti-husite, atît de slab sprijinită, a d-lui Al. Rosetti, d. Procopovici, pe paginile 211-14. Se observă imposibilitatea unei atît de vaste opere în aşa de scurt timp (pp. 211-2). Lipsa de ştiri asupra traducerii se potriveşte mai bine pentru c. 1400 (p. 21). „Creştinii buni", cari după Coresi au tradus, nu pot fi nişte contemporani. Confusia cu apocrifele nu e posibilă într'o

www.dacoromanica.ro

epocă de conştiinţă religioasă ca a luteranismului. Luteranii n'ar fi tradus ori pus a se traduce din slavoneşte. E sigur că am pornit pentru „teoria husită" de la *împrejurările istorice*, de la *icoana vieţii româneşti oglindită în traducere*, de la forma neajutată a limbii, nu de la criptograma Psaltirii Şcheiene, pe care de altfel toate încercările o resolvă pentru secolul al XV-lea.

*

În ediţia Lovinescu a Basmelor lui Ispirescu, părerile, extrem de interesante, ale lui Odobescu şi Delavrancea (cu fragmente din amintirile inedite ale povestaşului), pe lîngă scrisori, pentru întâia oară tipărite, ale lui Ispirescu (1881-2). Era vorba de tipărirea „Vieţii lui Cantemir" şi a lui „Varlaam şi Ioasaf".

*

O notă despre polemica privitoare la autorul *Cîntării României*, în *Propilee literare*, IV [1]. Alta, de d. Nestor Urechiă, despre traducerea, de Leon Asachi, a opusculului lui Bernardin de Saint-Pierre, *La chaumière indienne*.

*

D. C. Parra-Perez publică un studiu asupra lui Bolivar, „liberatorul" Americii-de-Sud (*Bolivar, contribución al estudio de sus ideas politicas*, Paris 1928). Părerile luptătorului şi ale dictatorului se întorc hotărît contra liberalismului abstract, tipic al „filosofiei" secolului al XVIII-lea şi al Revoluţiei franceze.

*

În *Analele Academiei Romîne, Comemorarea lui Francesco Petrarca* de N. Iorga.

*

În *Omagiu lui P. Gîrboviceanu*, păr. Duminică N. Ionescu publică un studiu de iconografie asupra frescelor din Biserica Domnească de la Argeş. E posibil ca Iacint să se fi adăpostit la noi înainte de întemeierea Mitropoliei şi Vicina era *de mult* în ruine. Pictura e de sigur înainte de 1400. Se face o atentă comparaţie cu mosaicele de la Cahrie şi se semnalează contemporaneitatea scenelor sinodale cu adunările bisericeşti de la 1347, 1350 şi 1368. Dorim ca întreaga lucrare despre pictura minunatei biserici, lucrare făcută supt direcţia d-lui Millet, să poată apărea.

*

D. Gustav Kisch publică în *Banater Deutsche Kulturhefte* un studiu etimologic al numelor de localităţi din Banat (*Das Banat im Spiegel seiner Ortsnamen*, Timişoara 1928).

www.dacoromanica.ro

Clocoteşti nu vine de la a *clocoti*, ci de la „moşul“ Clocotă; *Covăsinţi* înseamnă oameni din Covasna (cf. Mehedinţi, Dunărinţi); nu cred în *turcescul* Caraş; Jădani e Jidani, uriaşi. Corbeştii n'are a face cu corbul, ci cu Corbea. Broşteni înseamnă oameni de lîngă apă. Socolarii sînt prinzătorii de şoimi pentru Turci. Inău nu poate avea nimic comun cu „vacă tînără“. Romîneşti nu e de la Romîni, ci de la Roman. Echivalenţa Sîrbi-Totfalŭ arată, d. Kisch o spune, că pentru Romîni Sîrbi erau *toţi Slavii*. Poganeşti e de la fundatorul Pogan.

•

În cartea părintelui arhiereu Grigorie Leu, *Cuvîntări ocasionale* (Chişinău 1928), se reproduce legătura în argint a Evangheliei lui Crîmca de la Dragomirna şi perdeaua înfăţişînd Adormirea Maicii Domnului de la Ştefan-Vodă Tomşa (unde e?). Ici şi colo note despre viaţa în Basarabia înainte şi după Unire.

•

În *Südöstliche Warte*, I, 2, trei articole despre România (pe lîngă cîte unul despre Turcia, Serbia şi Bulgaria): unul privind alegerile, altul relaţiile de comerţ cu Germania (de d. Schreiber din Sibiiu), al treilea despre banca germană în România.

•

Note despre Titu Maiorescu şi epoca lui, de d. Vasile Mihăilescu, în *Ramuri* din Craiova, 1929, no. 1. La 1905 Maiorescu spune: „Eu, care n'am dormit o noapte la ţară, de unde vrei să cunosc problema agrară?“ (p. 5).

•

D. A. Mureşianu publică în „Anuarul Institutului de istorie naţională“ din Cluj, IV, „un inventar românesc de haine şi scule din anul 1778“. E din Braşov, dintre hîrtiile, aflătoare în Arhivele Oraşului, ale starostelui de negustori Hagi Gavrilă Hriste (autorul trimete la articolele sale din *Carpaţi*, 11 April şi 30 Maiu 1929). Era un Macedonean trecut prin Lipova, soţ al fiicei lui Zamfir Manole, companist, al Stanei lui Hagi Radu Pricop şi, a treia oară, al fiicei lui Andrei Grecu din Tîrgul-Murăşului. Lista de avere publicată e de la Mărgărit, predecesorul lui Hagi Hriste. Unele îndreptări se pot stabili: tiriplic în loc de „tiriplici“, carsac în loc de „crasac“, răţelele pentru „zăţelile“, prăseale pentru „păseule“.

•

În *Natura*, XVIII, 3, d. Ion Ionescu se ocupă de *Algebra* din 1841 a lui Petrache Poenaru. — Note despre British Museum din Londra de d. Eugen Chirnoagă, cu frumoase ilustraţii istorice (*Magna Charta*, ordinul Elisabetei pentru a se urmări Marea *Armada* spaniolă, o scrisoare a lui Washington).

•

www.dacoromanica.ro

În *Annales d'histoire économique et sociale*, I, 1, d. Pirenne vorbeşte de primele forme ale învăţămîntului comercial în evul mediu şi d. G. Glotz de „preţul papirului în antichitatea greacă". Un întreg studiu despre „Sclăvia în Sicilia de la sfîrşitul evului mediu", după cartea d-lui Gaudioso (la începutul secolului al XIV-lea Compania catalană vindea *servi greci de Romania;* trecînd la catolicism, puteau deveni liberi). D. Georges Espinas studiază cărţile nouă despre comune: Marsilia, Salon, Eu.

*

In lista m-sselor patriarheşti de la Cairo (Ἐπετηρὶς ἑταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν pe 1927, pp. 186-7), această notiţă, pe un manual al lui Teofil Coridaleu: Πέρας, Θεῷ δὲ δοξα τῷ τρισηλίῳ. Ἐτελειώθη τὸ περὶ ψυχῆς τοῦτο βιβλίον ἐν τῇ ἐκλαμπροτάτῃ αὐθεντικῇ σχολῇ τοῦ ἁγίου Σάββα, παραδίδοντος τοῦ ὑπάτου τῶν φιλοσόφων κυρίου Αλεξάνδρου, ἐπὶ ἡγεμονείας τοῦ ὑψηλοτάτου αὐθέντος καὶ ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας κυρίου, κυρίου Ἰωάννου Κωνσταντίνου Νικολάου Βοεβόδα τῷ Μαυροκορδάτῳ, κατὰ τὸ ᾳψμε'Φ, Νοεμβρίου ιγ'η. Ἰωακεὶμ ἱεροδιάκονος Μπίστης.

*

A apărut „Al X-lea congres internaţional al învăţămîntului secundar, ţinut în Bucureşti 1928; dare de seamă." Se relevă, la p. 37, în discursul reprezintantului leton, Adamovici, numele lui Andrei Pumpurs, poet şi ofiţer, care a luat parte la războiul din 1877-8.

*

În studiul d-lui Gheorghe Băilescu, *Fondarea epitropiei Sf. Spiridon şi crearea persoanelor juridice în vechiul drept privat*, I (din „Cercetări istorice", Iaşi 1929), se publică şi documente inedite din Arhivele Casei (astfel un act din 1752, în care Ştefan Bosie face o „rugă" la Sf. Spiridon; p. 9, nota 1. La 1752 stătea să se ridice, pe acest loc, mănăstirea; p. 11. Spitalul fiinţă încă din 1755, p. 12. Încă de la 1744 la Focşani spitalul Profetului Samuil, pp. 18-9.

*

Cîte ceva despre epoca războiului în publicaţia societăţii «Frăţia românească—Frăţilia», *Simion C. Mîndrescu în serviciul unităţii noastre naţionale* (Bucureşti f. d.).

*

Unele vederi istorice juste în cartea d-lui Dan Hiottu, *Descentralisarea politică, administrativă, sindicală* (Bucureşti 1929). «Dahlmann-Waitz» (p. 61, nota 2) e însă numai un repertoriu bibliografic, nu o scriere istorică. Judeţele sînt de fapt *mai vechi decît ţara.*

*

www.dacoromanica.ro

O foarte frumoasă descriere a luptei de la Ţînţaru, de generalul Dona, în „Biblioteca Ostaşului", condusă de generalii Constandache şi Don[illegible], no. 2 (1929). O pagină de antologie.

*

O admirabilă lucrare de clasare a poveştilor româneşti după sistemul „Antti Aarnes" o dă Adolf Schullerus, în *Verzeichnis der rumänischen Märchen und Märchenvarianten*, apărută la Helsingfors (Helsinki), puţin înainte de moartea autorului, la 1928.

*

In „Sondagsbilaga" a ziarului *Svenska dagbladet* pe 12 Maiu un articol de N. Iorga despre „Carol al XII-lea şi Romănia". D. C. Karadja i-a adaus o vedere, foarte interesantă, a Căuşanilor, un plan vechiu al luptei de la Stănileşti şi o scenă din „calabalîcul" de la Bender.

•

D. C. Karadja dă în *Svensk Tidskrift*, XIX, un articol de generalităţi despre Romănia. Se adauge, între alte ilustraţii, un tip de „boier" (mai curînd Domn ; v. planşa în colori no. 2 la Iorga, *Acte şi fragmente*, I) după un desemn adus din Constantinopol de trimesul suedes Rålamb la 1658.

*

De cel mai mare interes articolul d-lui Sextil Puşcariu despre „limba romînă şi graiul din Ardeal".

Museele sînt presintate de d. Coriolan Petranu. D. Ion Muşlea semnalează foarte interesantul album ardelenesc din 1841 al lui Szathmari. Toate reservele, în articolele d-lui Debreczeni, cu privire la deosebirea casei Secuiului de tipul românesc ; v. pp. 1219-20). La pagina 1226 interesanta pasăre cu aripi, grifonul de teracotă.

Articolele despre arta românească şi săsească au o ilustraţie admirabilă.

*

Curierul Banatului, V, 1, e închinat lui Eftimie Murgu. Contribuţii ale mai multor scriitori : d. V. Goldiş dă o pagină de antologie despre Banat. De păr. I. L. Boroş ştiri asupra închiderii lui Murgu la 1845-8 : ar fi spus că „Ungurii vor fi alungaţi preste Mureş, acolo e ţara lor" (p. 9). Adunarea de la Lugoj din 15 lunie 1848 e presintată de păr. Mihai Gaspar (la 17 el ataţa contra „Servienilor", duşmani ai revoluţiei maghiare). S'a ajuns ca Bănăţeni din partea ungurească să tragă asupra Romînilor din Ardeal (p. 16).

•

În revista *Roma* d. Al Busuiocescu presintă „Pictura italiană înainte de Cimabue". Însemnarea frescelor fratelui Bonizo din

www.dacoromanica.ro

bisericuţe ca S. Urbano alla Caffarella, lîngă Roma (Herode Aticul, nu „Erodiu Aticul", p. 12), din subteranele St. Clement (sec. a XI-lea), ale lui Consolo de la Subiaco (de ce Subjaco ?, p. 18). Teoria unei influenţe germanice asupra artei italiene din acel timp se poate menţiona doar ca o curiositate (p. 20).

Secolul al XI-lea n'a putut decît să primească influenţe din Orient, la care se adăuga *starea de spirit cluniacensă*, a cării influenţă a fost recunoscută numai în arhitectură. Două planşe.

*

În «Dizionario epigrafico di antichità romane» al lui De Ruggiero (IV), d. G. Cardinali publică un vast studiu *Italia* (Spoleto 1929; şi extras). Italia era odată numai Sudul, ceia ce face să se creadă într'o origine barbară, mai curînd ilirică (nu se poate coborîrea din *vitulus*, umbric: *vitlu*). Cea mai mare parte din articol tratează schimbările constituţionale supt influenţa şi stăpînirea romană.

*

În *Istoria artei creştine din Apus din secolul IV până la secolul XII*, d. P. Constantinescu-Iaşi compilează după lucrări cunoscute, pe care nu odată le înţelege greşit. Citäm: Iulian Apostolat, pentru Iulian Apostatul (p. 10), San Martini a Monti (*sic*) (p. 11), Dalmace pentru Dalmaţiu (p. 17), Perpet pentru Perpetuu (*ibid.*), St. G. (*sic*) des Près (*sic*) (p. 18), Sf. Praxed pentru Sfînta Praxedes (p. 53), Peterborougy (p. 55), Soponte pentru Siponto (p. 97). Bune şi multe ilustraţii.

*

În *Revista generală a învăţămîntului*, XVII, 6, d. Dan I. Simionescu publică actul lui Alexandru-Vodă Moruzi pentru şcoala domnească din Chişinău (28 Maiu 1803). Doi negustori sînt puşi ca epitropi lîngă doi boieri; un dascăl de moldoveneşte trebuie să fie „scriitoriu bun şi cîntăreţ". Judecata o vor avea „epitropii obşteşti, iar nu serdarii de Orhei".

*

O notiţă despre Gildas, „istoricul Britonilor", în *Comptes-rendus* ale Academiei de Inscripţii din Paris, 1929, pp. 11-13. O alta, a d-lui Léon Mirot, despre Toscanul Dino dei Rapondi, care a împrumutat banii pentru liberarea de la Turci a prinşilor de la Nicopol (1396).

*

Ştiri despre Lipovenii brăileni, în *Analele Brăilei*, I, 1. D. S. Semilian vorbeşte de Bulgarii refugiaţi în Brăila, după notele lui Vîlcov (o conferinţă a mea asupra acestuia a fost dată în resumat în *La Bulgarie*) cîteva documente şi notiţe.

www.dacoromanica.ro

Cu prilejul jubileului său (a fost fundată în 1229) Universitatea din Toulouse tipăreşte o carte comemorativă, *L'Université de Toulouse, son passé, son présent.*

*

În articolul d-lui Tudor Vianu, *Filosofia culturii*, în „Archiva pentru ştiinţă, reforma socială", VIII, 1-3, şi multă bibliografie critică.

*

În *Şezătoarea*, XXXVII, 3-5, se reproduc frumoasele pagini ale lui Delavrancea despre «versul plastic în creaţiunile poporane».

*

Crude şi drepte observaţii în cartea, iscălită C. G., *Indrumări nouă în organisarea armatei* (Bucureşti 1929).

*

Asupra trecerii de Ardeleni în Principate v. notele d-lui D. Munteanu-Rîmnic, în *Buletinul Camerei de comerţ şi de industrie şi al Bursei din Ploeşti*, XXXVIII, 1. Ştiri despre familia autorului.

*

In *Călăuza istorică a mănăstirii Văcăreşti* de Alexandru Fălcoianu, pe lângă materialul din Iorga, *Inscripţii*, I, o candelă de la Şerban Cantacuzino (1684) (p. 17), un artofor de la un dascăl Alexandru (1762) (p. 19).

*

In *Revue de l'Université de Lyon*, 1929, I, un articol de d. Pierre Moreau despre „Romanticii francesi şi Elveţia".

N. I.

NOTIŢE

Fărcaş-Vîlcea cneazul.

Se ştie că în diploma regelui Bela pentru Cavalerii Ioaniţi unul dintre stăpînitorii patriarhali din Oltenia e, pe lîngă Ioan, şi Fărcaş (Farkas).

Localisam pe Fărcaş ca şi pe Ioan în regiunea de jos, prin Dolj, unde era o populaţie importantă, de vreme ce la Celeiu pescăriile, cu tot ce presupun ca negoţ şi cale de negoţ, sînt cuprinse în obiectele acestei danii de colonisare.

Interpretînd la Şcoala de Războiu această nepreţuită mărturie, o identificare mi s'a impus însă, şi ţin s'o comunic.

www.dacoromanica.ro

Judeţul Vîlcii e „al lui Vîlcea", precum Romanaţ (nu judeţul Romanaţului) e judeţul lui Roman (sufixul slav aţ, ca în Costolaţ, Craguievaţ, Cruşevaţ, Stolaţ). Dar Vîlcea vine din Vîlc, şi Vîlc înseamnă Lupu (v. vîlcolac-vîrcolac, loup-garou). Şi, în ungureşte, Lupu înseamnă şi Farkas.

Deci judeţul lui „Farkas" e judeţul Vîlcii, Vîlcea.

Astfel, Vîlcea devine o personalitate istorică, adeverită documentar şi databilă.

N. Iorga.

*

Ieremia Cacavela.

De ce naţie era Ieremia Cacavela, învăţătorul lui Dimitrie Cantemir? Cretan, de sigur, dar în Creta erau două naţii, fără a pomeni pe Turci, de curînd veniţi şi cari n'au nimic a face cu acest călugăr. „Cacavela" nu sună greceşte. Dar în culegerea de articole a lui Benedetto Croce, *Curiosità Storiche* (Neapole 1919), p. 83 şi urm., e vorba pe larg de sculptorul napoletan Annibale Caccavella, nume a cărui etimologie nu e grea de găsit. Avem deci o explicaţie care nu s'ar găsi altfel.

N. Iorga.

---

† G. G. Mateescu

S'a dus dintre noi, după cîtă suferinţă îngereşte îndurată, profesorul G. G. Mateescu, de la Universitatea din Cluj, directorul şcolii româneşti din Roma.

Cel care a fost smuls de la iubitele lui ocupaţii ştiinţifice la vrîsta cînd de obiceiu abia se începe o carieră universitară a fost unul dintre cei mai aleşi elevi ai lui Pîrvan şi de sigur acela care era mai potrivit ca să-i continue opera, ceia ce ne-a făcut să ducem o adevărată luptă pentru a-l aşeza în locul lăsat de învăţătorul şi maestrul lui.

Cercetător neobosit, cunoscător adînc al Tracilor — pentru cari stătea alături cu un Seure —, dar, mai pe urmă, şi al enigmaticilor Etrusci, spirit precis, legînd într'o sintesă simplă şi tare resultatul studiilor sale, stăpîn sigur al scrisului şi graiului său, el era şi de o încîntătoare modestie, care făcea să se aprecieze şi mai mult aceste înalte însuşiri.

Străin de orice patimă urîtă, frate bun pentru oricine lucra pe acelaşi ogor, el dădea zilnic exemplul celor mai înalte virtuţi, între care n'a fost cea din urmă eroismul cu care şi-a biruit, ca şi nobilul Bogrea, atîţia ani de zile osînda bolnavului său trup.

Şcoala poate da învăţaţi; numai o strictă observare de fiecare clipă poate da astfel de oameni.

N. Iorga.

---

www.dacoromanica.ro

ABONAMENTUL: 60 de lei pe an.

Manuscriptele se trimet d-lui N. Iorga
Bucureşti, Şoseaua Bonaparte, 8.

www.dacoromanica.ro